

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Alina Laaneväli

**ALAEALISTE ÕIGUSERIKKIJATE HÄLBEKÄITUMISEST VÄLJAJUHTIMISE
VÕIMALUSTEST TÄNASES EESTIS**

Magistritöö

Juhendaja

dr iur Silvia Kaugia

Tallinn

2020

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. HÄLBKÄITUMISE OLEMUS, VORMID JA ALAEALISTE HÄLBELISEKS KUJUNEMISE PEAMISED FAKTORID.....	8
1.1 Hälbekäitumise olemus ja vormid.....	8
1.2 Alaealiste hälbeliseks kujunemise peamised faktorid.....	10
1.2.1 Vajakajäämised peamiste sotsialiseerimisagentide töös.....	12
1.2.1.1 Perekond.....	12
1.2.1.2 Kool.....	13
1.2.1.3 Massikommunikatsioon.....	14
1.2.2 Muud faktorid.....	15
2. ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUMISTE STATISTIKA JA HÄLBIVA KÄITUMISE DÜNAAMIKA.....	19
2.1 Alaealiste õigusrikkumiste 2019.a statistika.....	19
2.2 Alaealiste hälbekäitumise dünaamika.....	23
2.3 Rahvusvahelised suunised ja Euroopa Nõukogu soovitusel alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kohta.....	28
3. ALAEALISTE KORREKTSIOONIGA TEGELEVAD INSTITUTSIOONID EESTIS	34
3.1. Korrektsiooni olemus.....	34
3.2 Korrektsiooniinstitutsioonid ja nende ülesanded.....	36
3.2.1 Alaealiste komisjonide kaotamine.....	37
3.2.2 Sotsiaaltöötajad.....	42
3.2.3 Lasteombudsmani institutsioon.....	45
3.2.4 Kinnine lasteasutuse teenus.....	46
3.2.5 Lepitusteenus.....	47
3.2.6 Mitmedimensiooniline pereteraapia (MDFT).....	48
4. LAPSESÕBRALIK ÕIGUSEMÕISTMINE.....	50
4.1 Lapsesõbraliku õigusemõistmise tekkimisest.....	50
4.2 Kaasaegne lapsesõbralik õigusemõistmine mujal riikides.....	51
4.3 Lapsesõbralik õigusemõistmine Venemaal.....	53
4.4 Lapsesõbralik õigusemõistmise Saksamaal ja alaealiste korrektsioonide võimaluste kasutamine.....	58

4.4.1 Alaealiste õigussüsteemi jurisdiktsioon.....	58
4.4.2 Politsei, prokuratuuri ja kohtute roll õigusemõistmises.....	60
4.4.3 Hooldusravi alaealistele õigusrikkujatele.....	63
4.5 Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete rakendamine Eesti õigussüsteemis.....	65
KOKKUVÕTE.....	70
АННОТАЦИЯ.....	74
KASUTATUD KIRJANDUS.....	78
KASUTATUD NORMATIIVAKTID.....	88
KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA.....	89

SISSEJUHATUS

Mõte kuritegude ja muude süütegude ennetamise vajalikkusest juba noorukieas pärineb iidsetest aegadest. Rikkumisi peeti nii neid toime pannud inimese hingehaiguseks kui ka riigi haiguseks. Selle haiguse ravi on Platoni sõnul riigi eelisõigus¹. Riik kui seadusandja peab seadusi koostades pidama silmas, et tema looming, st seadus peab mh teenima ka kuritegude ennetamise eesmärki. John Locke`i teostes kandub õigusrikkumiste ennetamise idee üle moraali ja hariduse valdkonda. Kurjust lüüa, õpetab ta, on võimalik ainult siis, kui haridus on hästi korraldatud².

Need aegade-tagused mõtted ei ole tänaseks oma aktuaalsust kaotanud. Eriline tähelepanu õigusrikkumiste ennetamises on koondunud just lastele, täpsemalt alaealistele.

Sarnaselt 1990ndate aastatega on Eestis ka täna õigusrikkumiste profülaktika alaealiste seas kuritegevusevastase võitluse üks peasuundadest. Seoses kuritegevuse kasvuga alaealiste seas³ tekkis vajadus töötada välja alaealiste õigusrikkumiste ennetamise sotsiaalprogramm ja anda sellele programmile prioriteetne staatus. Õigusrikkumiste ennetamisprotsessis ei tohi aga lapse huvid ja tema huvide kaitsmine jääda tahaplaanile.

Lapse huvide alati esikohale seadmist kohustavad ÜRO lapse õiguste konventsioon⁴ (edaspidi LÕK) ja lastekaitseseadus⁵ (edaspidi LasteKS). Seadusandlikul ja strateegilisel tasandil on teemat tähtsustatud nii Laulasmaa deklaratsioonis⁶, Kriminaalpoliitika arengusuundades aastani 2018⁷, Kriminaalpoliitika põhialustes aastani 2030⁸, kui ka Laste ja perede arengukavas

¹ Mattox, J.M. Saint Augustine and the Theory of Just War. The Tower Building. Continuum 2006, p 82.

² Tuckness, A. The Coherence of a Mind: John Locke and the Law of Nature. – Journal of the History of Philosophy. 1999, 37, p 73-90.

³ Saar, J., jt. Kuritegevus Eestis 1991-2001. Crime in Estonia 1991-2001. TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut. EV Justiitsministeerium. Tallinn 2002, lk 11.

⁴ Lapse õiguste konventsioon. – RT II 1996, 16, 56.

⁵ Lastekaitseseadus. – RT I, 12.12.2018, 49.

⁶ Laulasmaa deklaratsioon. Justiitsministeeriumi koduleheküljel. – <https://www.just.ee/et/eesmargid-tegevused/kriminaalpoliitika/kuritegevusvastased-prioriteetid> (16.11.2019)

⁷ Kriminaalpoliitika arengusuund aastani 2018. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuund_aastani_2018.pdf (16.11.2019)

⁸ Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_2030.pdf (16.11.2019)

2012–2020⁹. Kuritegevuse efektiivne ennetamine on oluliseks tingimuseks sirguva põlvkonna vaimse tervise kaitsmisel.

Sirguva põlvkonna kasvatamine õiguskuuleka käitumise vaimus on kogu ühiskonna ülesanne – sotsialiseerimisagentide tegevus on lapse käitumistendentside arengus määrava tähtsusega. Sotsialiseerumisprotsessis on agentide kõrval aga mitmeid teisigi tegureid, mis mängivad noore inimese arengus olulist rolli: erinevad sotsiaalsed probleemid – madal elatustase, ebakvaliteetne tervishoiusüsteem või vajakajäämised haridussüsteemi toimimises. Ka sotsiaalsete probleemide taustal võib tekkida soodne pinnas alaealiste kuritegevuse suurenemisele. Nii tuleb alaealiste õigusrikkumistest rääkides pöörata tähelepanu nende sotsialiseerumise erinevatele tahkudele. Ühiskond ja riik käsikäes peaksid püüdma panustada meie sirguva põlvkonna tulevikku, sest nagu märgiti hiljutises Euroopa Komisjoni otsuses, on noorte sotsiaal- ja inimkapital tuleviku üks suurim eelis Euroopas.¹⁰

Alaealiste õigusrikkumistega tegelemisel ei saa seada eesmärgiks mistahes õigusrikkumiste likvideerimist või väljajuurimist – see oleks perspektiivitu ülesanne, kuna seda eesmärki ei ole erinevatel põhjustel võimalik realiseerida. Küll tuleb aga panustada hälbekäitumise ohjeldamise ja kontrolli all hoidmisesse. Küsimus on siin selles, millised institutsioonid ja milliste nende käsutuses olevate vahenditega saavad nende ülesannetega kõige paremini hakkama.

Käesolevas magistritöös käsitletakse autori hinnangul olulisemaid alaealiste suhtes rakendatavaid mittekarakteristliku iseloomuga õigusliku sekkumise meetmeid, mis aitavad juhtida alaealist välja hälbekäitumise süvenemise teelt. Nimetatud protsessi iseloomustamiseks kasutatakse töös mõistet korrektsioon. Töö eesmärgiks on leida vastus küsimusele, kas Eestis praegu olemasolevad meetmed võimaldavad täita vastavates raamdokumentides fikseeritud nõudeid alaealiste õigusrikkumiste ennetamiseks ja õiguskuulekale teele tagasipööramiseks. Raamdokumentidena peetakse silmas rahvusvahelisi suuniseid, täpsemalt ÜRO lapse õiguste konventsiooni, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamust teemal „Laste kuritegevuse ennetamine, laste kuritegevuse käsitlemise viisid ja alaealisi käsitleva õigussüsteemi roll

⁹ Laste ja perede arengukava 2012-2020. Sotsiaalministeerium 2011. – https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf (16.11.2019)

¹⁰ Communication from the Commission to the European Parliament, The council, The European economic and social committee and The Committee of the regions. European Commission. Brussels, 15.9.2015. – <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0429> (01.04.2020)

Euroopa Liidus“, Euroopa Nõukogu suuniseid õigusrikkumisi toime pannud lastele sanktsioonide või meetmete määramise kohta, Euroopa Nõukogu ministrite komitee soovitusi alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kohta õigussüsteemis.

Võrdluseks lapsesõbraliku õigusemõistmise reguleerimisele Eestis on töös käsitletud sellise õigusemõistmise kontseptsiooni rakendumist teistes riikides.

Autor on püstitanud käesoleva töö raames mitu uurimisküsimust:

1. mis põhjusel alaealised panevad kuritegusid toime;
2. kas Eestis alaealistele kohaldatavad korrektsiooni võimalused on tõhusad. Autor toob välja, millised institutsioonid on Eestis tänapäeval olemas ning kas nende meetmed täidavad otseselt asjaomaste direktiivide, programmide jmt eesmärke;
3. kas alaealiste komisjonide kaotamine on mõjutanud ühel või teisel määral alaealiste hälbivuse vastast võitlust.

Magistritöö on jaotatud nelja peatükki.

Esimeses peatükis keskendutakse alaealiste hälbekäitumise olemusele, vormidele ja hälbeliseks kujunemise peamistele faktoritele. Tuuakse välja tegurid, mis võivad avaldada olulist mõju noore kujunemisele hälbeliseks; keskendutakse peamiste sotsialiseerimisagentide mõjule ja muudele faktoritele.

Töö teises peatükis käsitletakse alaealiste õigusrikkumiste statistikat ja hälbekäitumise dünaamikat. Statistikaandmed on saadud ametliku päringu kaudu Politsei- ja piirivalveametist ning need andmed on vaid ametisiseseks kasutamiseks.

Magistritöö kolmas peatükk on pühendatud alaealistega tegelevate korrektsiooni-institutsioonidele ja nende ülesannetele.

Neljandas peatükis käsitletakse lapsesõbraliku õigusemõistmise olemust ja kogemusi teistes riikides ning võimalusi selle rakendamiseks Eestis.

Magistritöö koostamisel on peamiste allikatena kasutatud eesti-, vene- ja ingliskeelset teemakohast erialast kirjandust, alaealistele õigusrikkujatele kohalduvaid siseriiklikke

õigusakte, rahvusvahelisi dokumente ja suuniseid, välisriikide õigusakte, erinevate autorite ja riikide poolt läbi viidud uuringute tulemusi.

Magistritöö uurimistüübiks on peamiselt teoreetiline uurimus. Töö meetoditeks on magistritöö esimeses pooles andmekogumismeetod ning teises pooles tulemuste tõlgendamise meetod. Uurimismeetoditeks on nii kvalitatiivne kui kvantitatiivne meetod.

Magistritööd iseloomustavad märksõnad: alaealiste kuritegevus, hälbiv käitumine, õigusrikkujad, lapsesõbralik õigusemõistmine.

1. HÄLBEKÄITUMISE OLEMUS, VORMID JA ALAEALISTE HÄLBELISEKS KUJUNEMISE PEAMISED FAKTORID

1.1 Hälbekäitumise olemus ja vormid

Probleemset (hälbivat) käitumist käsitletakse kui õigusnormidega vastuolus olevat käitumist ehk õigusrikkumist, millele vastandub õiguspärane käitumine. Õigusrikkumine on õigusnormidega vastuolus olev tegu ehk käitumine, milles õiguse subjekt eirab õigusnormide poolt ette nähtud keeldu, jätab täitmata talle suunatud juriidilise kohustuse või ületab õigusnormiga tema käitumisele lubatud piirid. Eelnevast tulenevalt on õiguse subjekti käitumine õiguspärane, kui ta järgib õigusnormidega ettenähtud käitumisviise, mis on kohustuslik, soovitatav või lubatav käitumine¹¹. Silvia Kaugia oma doktoritöös nentis, et „õiguspärane käitumine tuleneb orgaaniliselt antud ühiskonna valitsevast kultuurist ja üldiselt tunnustatud ühiselu reeglitest. See tähendab, et õiguspärast (samuti õigusvastast) käitumist ei saa käsitleda mingi erilise käitumisviisina, mis baseerub erilistele subjektiivsetele mehhanismidele. Asjaolu, et teatavat osa inimtegevusest reglementeeritakse õigusnormidega, räägib ühiskonna kui terviku ja iga üksiku indiviidi objektiivsest huvist asetada käitumisele teatavad õiguslikud piirid, mitte aga vastavates piirides toimuva käitumise erilisusest“.¹²

Kui mingi eluline asjaolu pole õigusega reguleeritud, tuleb seda käsitleda kui õigussubjekti õiguspärast käitumist.¹³ Õiguse subjektid on subjektiivsete õiguste ja juriidiliste kohustuste kandjad. Nendeks on isikud, kes osalevad õiguslikus elus. Kuna õiguslik elu koosneb tervest reast õigussuhetest, siis on õiguse subjektideks kõik need isikud, kes võivad olla osalejateks õigussuhetes. Kaasaegsed demokraatia ja humanismi (inimesekesksus) ideedest lähtuvad õiguskorrad käsitlevad õiguse subjektidena kõiki inimesi.¹⁴ Õiguse subjektideks on nii füüsilised kui juriidilised isikud, kellel on õigus- ja teovõime.¹⁵

Õiguslik, s.o kas õiguspärane või -vastane käitumine ei sõltu ainult isiku õigusteadmistest, oma osa on selles ka suhtumistel ja hoiakutel, ehk seesmistel regulaatoritel. Õigusteadvuse struktuuris eristatakse kolme elementi: 1) õigusalased teadmised, 2) suhtumine ja emotsioon,

¹¹ Kiris, A. jt. Õigusõpetus. Tallinn: Külim 2007, lk 93.

¹² Kaugia, S. Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011, lk 83-84. – https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/18122/kaugia_silvia.pdf?sequence=1 (10.11.2019).

¹³ Arumäe, U. Juhtimine ja õigus I. osa. Sissejuhatus õigusesse. Tallinn 2012, lk 35.

¹⁴ Narits, R. Õiguse entsüklopeedia. Tallinn: Juura 2007, lk 124-125.

¹⁵ Tsviiliseadustiku üldosa seadus. – RT I, 06.12.2018,3.

3) valmisolek käituda õiguspäraselt.¹⁶ Nimetatud õigusteadvuse struktuurelementide kõrval vääriavad oluliste struktuurikomponentidena rõhutamist lisaks: 1) ettekujutus ideaalsest õigusest; 2) suhtumine kehtivasse õigusesse; 3) õigusele esitatavad nõuded; 4) suhtumine õiguslike ettekirjutuste täitmisel.¹⁷ Õigusteadvus kujutab endast teadmiste süsteemi õiguse kui sotsiaalse nähtuse tekke ja arenemise ajaloost, õiguse kaasaegsest seisundist ning võimalustest selle täiustamiseks ja arenguks.¹⁸

Probleemse käitumise olemust võib avada selle diagnostiliste kriteeriumide kaudu, mis võivad olla alljärgnevad:

- a) kui probleemse käitumise sagedus, tõsidus ja kroonilisus on märkimisväärsed, tekib vajadus kliiniliseks hinnanguks ja spetsiifiliseks sekkumiseks;
- b) probleemne käitumine ei ole otsene tagajärg teistest psüühikahäiretest, ravimitest või füüsilisest puudest;
- c) probleemne käitumine mõjutab oluliselt alaealist ja/või teiste inimeste elukvaliteeti või tekitab märkimisväärsed riskid alaealise ja/või teiste inimeste tervisele ja turvalisusele;
- d) probleemne käitumine on püsiv ja ulatuslik.¹⁹

Probleemne käitumine kujuneb läbi kuude ja aastate ning esineb järjest võimsamalt erinevates elusituatsioonides: kui see ilmneb varajastel arenguaastatel, siis suureneb ta inimese täiskasvanuks saades nii sageduselt kui tõsiduselt.²⁰

Algselt tühisena näivad häbelised isikuomadused võivad ajaga taanduda või vastupidiselt võimenduda. Häbelise käitumise algete taandumine või süvenemine sõltub oluliselt välistest teguritest, mis isikut mõjutavad, sealhulgas kasvatustöö. Tavapärane ümbritsevate isikute teravdatud tähelepanu häbele soosib pigem häle süvenemist kui taandumist.²¹

Probleemse käitumise krooniline olemus vähendab inimese kaasatust arenguliselt kohaste ning soovitud sotsiaalsete, hariduslike, tööalaste ja huvitegevustega. See on vastuolus

¹⁶ Kaugia, S., Maldonado, C., Neipert, D. Eesti ja USA üldhariduskoolide õpilaste õigusteadmiste võrdlus. – Juridica nr 6, 2002, lk 421-425.

¹⁷ Noorte õigusliku kasvatuse kanalid ja efektiivsus. (Kriminoloogilisi aspekte). I kd. Tartu 1977, lk 13.

¹⁸ Kaugia, S. 2011, lk 21.

¹⁹ Tõnisson, U., Salumaa, M., Klaassen, A. Probleemse käitumise ennetamise ja juhendamise hea tava käsiraamat. – https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Erihoolekanne/hea_tava_kasiraamat.pdf (11.11.2019).

²⁰ Tõnisson, U., jt. Probleemse käitumise ennetamise ja juhendamise hea tava käsiraamat.

²¹ Raska, E. Kriminoloogia. Sissejuhatus ainesse. Tallinn: Juura 2002, lk 101.

normaliseerimise eesmärkidega, nagu sotsiaalne inkluusioon (eluviis ja koostöö korraldus, mis väärtustab sotsiaalsed sidet erinevate partnerite vahel, partnerite vastastikmõju suhtlemises ja ühises tegevuses), vaba juurdepääs normaalsetele kogukonna võimalustele ja isiklike valikute ning eelistuste vaba väljendamine. Probleemse käitumise esinemine võib osutada väga suureks koormaks perele ja teistele inimestele, kes elavad ning toetavad alaealist ööpäevaringselt. Seetõttu võib probleemset käitumist kokkuvõtvalt sõnastada järgmiselt: käitumist võib pidada probleemseks, kui selle tagajärjel inimene ise, teda ümbritsevad inimesed ja/või füüsiline keskkond saavad kannatada või vigastada kas emotsionaalselt, vaimselt või füüsiliselt.²²

Iga käitumine on kui kommunikatsioon, läbi mille üritab inimene keskkonnale midagi teada anda. Ükski käitumine ei leia aset niisama või juhuslikult, alati on täidetud mingid tingimused käitumise käivitamiseks ja alati tähendab see midagi. Inimese käitumine lähtub tema kogemustest. Võib küll juhtuda, et inimese käitumine sai alguse mingite juhuste kokkulangemisest, kuid edasi kasutab inimene seda päris teadlikult kui selgeks õpitud mustrit, mida teatud olukordades esitada, kuna käitumise tulemusena on teiste reaktsioon kindlustatud.²³

Probleemse käitumise diagnostiliste kriteeriumitena eristatakse järgnevaid probleemse käitumise vorme:

- a) verbaalne agressioon (teiste mõnitamine, narrimine, sõimamine, ähvardamine, karjumine, kriiskamine);
- b) füüsiline agressioon (teiste löömine, tõukamine, hammustamine, küünistamine, sülitamine, juustest kiskumine);
- c) autoagressioon (enese löömine);
- d) endasse tõmbumine (igasugusest kontaktist keeldumine, apaatus, passiivsus).²⁴

1.2 Alaealiste hälbeliseks kujunemise peamised faktorid

Alaealiste õigusrikkujate puhul ei ole alati tegemist ainult arenguhäirete või siis kasvatusvigadega, vaid kohati hoopis ealiste iseärasustega, millest nii-öelda „kasvatakse välja“. Alaealiste puhul tuleb arvesse võtta nende sõltuvust situatsioonist ning ka

²² Tõnisson, U., jt. Probleemse käitumise ennetamise ja juhendamise hea tava käsiraamat.

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*

sotsialiseerumisraskusi. Ühiskonnas kehtivad normid on tihti vastuolulised ning noortel on neis keerulisem orienteeruda kui täiskasvanutel ning seda just nende kogematusse tõttu.²⁵

Inimese areng ei toimu iseenesest. Sündimise faktist lihtsalt ei piisa, alles teistega suhtlemine teeb imikust inimese, kellele on õpetatud grupi keelt, kombeid ja kultuuri, kuhu sünniti. Ilma teiste julgustusest ja abita ei saaks toimuda füüsilist ega sotsiaalset arengut. Iga uus roll tähendab, et inimest tuleb esmalt õpetada selles käituma. Õppimise protsessi, mille käigus toetatakse inimese arengut, nimetatakse sotsialiseerumiseks²⁶. Sotsialiseerumine on kogu inimese elu vältav protsess, mille käigus omandatakse ühiskonnas toimetulemiseks vajalikud oskused ja teadmised. Teisiti öelduna on sotsialiseerumine indiviidi jaoks uute ühiskondlike oludega kohanemine²⁷. Sotsialiseerumisprotsessis ei ole indiviid ühiskonnaga seotud vahetult, vaid mitmesuguste elementide (sotsialiseerimisagentide) kaudu. Isikuid, sotsiaalseid gruppe ja institutsioone, kes isiksuse arengut mõjutavad, teda kasvatavad ja suunavad, nimetatakse sotsialiseerimisagentideks. Nende ammendavat loetelu ei ole võimalik esitada, sest ühe inimese elu jooksul neid on väga palju ja erinevatel inimestel ei ole sotsialiseerimisagendid kokkulangevad²⁸. Sotsialiseerumine kujutab endast valdavalt rollide omandamist, see on protsess, mille kaudu indiviid omandab sotsiaalsete rollide täitmiseks vajalikud oskused, teadmised, hoiakud, väärtused ja motiivid.²⁹ Berns'i arusaama kohaselt on enamik sotsiaalteadlasi seisukohal, et sotsialiseerumise näol on tegu üldnimiliku, kultuuride ülese nähtusega.³⁰

Alaealise kuritegelikule teele sattumise põhjused on väga erinevad ning sõltuvad paljudest faktoritest. Üks olulisematest faktoritest on sotsialiseerimisagentide töö madal efektiivsus.

Lapse isiksuse kujunemisel on olulise tähtsusega arengukeskkond, mille võib jaotada kolmeks:

- perekond;
- kaaslaste rühm;
- elukeskkond – kool, massikommunikatsioon.³¹

²⁵ Sootak, J. Alaealiste kriminaalvastutus – õigusdogmaatika ja seadusandluse eripära. – Eesti Jurist 1994/1, lk 36.

²⁶ Hess, B.B., Markson, E.W., Stein, P.J. Sotsioloogia. Tallinn 2000, lk 69.

²⁷ Roer-Strier, D. Rosenthal, M. K. Socialization in Changing Cultural Contexts: A Search for Images of the Adaptive Adult. – Social Work, Vol 46, Issue 3, 2001, p 215-228.

²⁸ Kaugia, S. Õigusteadvus: olemus, kujunemine, toimimine. – Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik S. Kaugia (koost). Tartu: Avatar, 2006, lk 101.

²⁹ Clinard, M.B. Sociology of Deviant Behavior. Fourth Edition. Holt, Rinehart and Winston, inc., 1974, p 97.

³⁰ Berns, R. Child, Family, School, Community. Socialization and Support. Sixth Edition. Belmont: Thomson Learning. 2004, p 32.

³¹ Krull, E. Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2000, lk 151.

1.2.1 Vajakajäämised peamiste sotsialiseerimisagentide töös

Sotsialiseerumiseks nimetatakse protsessi, mille käigus toimub inimese isiksuse muutumine, kasvatamine ja sotsiaalsete normide, väärtuste, käitumismudelite omandamises. Sotsialiseerumine täidab kolm põhiülesannet: integreerib üksikisiku ühiskonda, soodustab inimeste ühiskondlikku suhtlemist, levitab käitumiskultuuri.³² Sotsialiseerumise tulemusena laps juba alateadlikult teab, milliseid reaktsioone peaks ta oma käitumisele ootama. Ta õpib mängima sotsiaalset rolli, kopeerides, imiteerides seda, mida ta ise näeb.

1.2.1.1 Perekond

Paljusid noori õigusrikkujaid ühendab ühine näitaja, milleks on päritolu perekondadest, kus on majanduslikud ja sotsiaalsed probleemid.³³ Perekonnas õpib laps suhtlema isiklikus ning emotsionaalses sfääris, perekonnas kehtivad käitumisnormid mõjutavad noort kõige vahetumalt. Perekond on esimene sotsiaalne keskkond, mis kujundab lapse isiksust. Pere poolt antakse kaasa väärtushinnangud, teadmised ja oskused.³⁴ Perekond võib mõjutada alaealise arengut positiivselt, kuid võib seda ka pärssida, suurendades nii tõenäosust, et alaealise käitumine muutub delinkventseks. Olulist rolli mängib seejuures ka see, millisesse sotsiaalsesse kihti kuulub lapse perekond.³⁵ E. Krull peab perekonda lapse esmaseks ja samas ka kõige mõjuvõimsamaks arengukeskkonnaks. Vanematelt omandavad lapsed valdava osa oma käitumismallidest, hoiakutest ja väärtusorientatsioonidest. Perekonna mõjul kujuneb lastel üldine ellusuhtumine ja püüdluste tase. Olulisel kohal on siin nii eeskuju kui ka kasvatus.³⁶

Pere on esimene ja olulisem tegur lapse distsipliini ja käitumise kujundamisel. Vanemad mõjutavad lapse käitumist, ergutavad või mõistavad hukka teatud käitumisviisid ning isegi karistavad. Laps õpib vanematelt, mida ta peaks tegema, kuidas käituma. Perekondlik suhtlemine mõjutab lapse maailmavaate kujundamist, mis võimaldab tal töötada välja oma normid, vaated ja ideed. Lapse areng sõltub sellest, kui head tingimused tema suhtlemiseks

³² Little, W. Introduction to Sociology – 1st Canadian Edition. Rice University 2013, p 142.

³³ Raukas, M. (uuringu koordinaator). Retsidiivsus. Uuring korduvalt kriminaalkorras vabadusekaotusega karistatud noormeestest, vanuses 16-24, retsidiivsuse mõjuteguritest Eestis. *Sine loco*: Kuriteoennetuse Sihtasutus ja Mauritiuse Instituut 2007, lk 18.

³⁴ Kaugia, S. 2003, lk 147–148.

³⁵ Kaugia, S. Kasvumiljöö mõju kurjategijate taastootmisele. – J. Sootak (koost). Eesti kriminaalõiguse arenguteedest. Artiklite kogumik. Tartu: Juristide Täienduskeskus 1997, lk 28-30.

³⁶ Krull, E. lk 151.

peres on; areng sõltub ka pere suhtlemise selgusest.³⁷ Perekasvatusel on laiaulatuslik ajutine mõju: see kestab kogu inimese elu, toimub igal ööpäeval, igal aastaajal. Samuti on väga oluline stiil ja toon oma lapsega suheldes.

Lähtudes eripärast, et pere kui lapse isikliku arengukeskkonna esmane tegur, tuleb luua pere kasvatuse põhimõtteid: lapsed peavad kasvama armastuse ja õnne keskkonnas; vanemad peavad mõistma ja kohtlema oma last sellisena nagu ta on ning edendama oma lapsele paremat arengut. Vanemate isiksus on nõ ideaalne eeskuju lastele.

Kanada koolides tehtud uuringute põhjal leiti, et nii üksikemaga kui üksikisaga elavatel lastel on rohkem probleeme õigusrikkumistega, enam on seadusega pahuksis olevaid lapsi üksikemade kasvatada.³⁸ Kuid Eestis 2014. aastal Markina ja Žarkovski poolt läbi viidud uuringust selgub, et alaealiste õigusrikkumised ei sõltu sellest, kumb lapsevanem kasvatab last üksi, vaid see, et alkoholiga kipuvad liialdama üksikvanemaga elavad alaealised.³⁹

1.2.1.2 Kool

Teiseks oluliseks sotsialiseerimisagendiks on kool kui ühiskonna väärtuste ning normide kandja.⁴⁰ Alaealised veedavad kooliealiseks saanuna suure osa oma ajast koolis ning seega võib isegi väita, et koolil on sama suur roll alaealise sotsialiseerumisprotsessis kui perekonnal või kodul. Uuringud kinnitavad, et koolist varakult eemale jäänud alaealiste puhul on hilisemas eas suur tõenäosus toime panna õigusrikkumisi.⁴¹ Hariduspoliitikal ning koolil on suur roll alaealiste õiguslikus sotsialiseerimises ning kool võib õigusvastast käitumist nii tõkestada kui ka soodustada. Alaealiste madal õppeedukus ning koolikohustuse eiramine suurendab õigusrikkumiste toimepanemise riski.⁴² Samas on kooliga seotud mitmed probleemid, mis

³⁷ Huline-Dickens, S. A clinician's brief guide to children's mental health law. – Royal College of Psychiatrists, 2016, p 21.

³⁸ Wong, S.K. The effects on single-mother and single-father families on youth Crime: Examining five gender-related hypotheses. – International Journal of Law, Crime and Justice, 50, 2017, p 46–50.

³⁹ Markina, A., Žarkovski, B. Laste hälbiv käitumine Eestis. Kriminaalpoliitika uuringud, 19. – http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/laste_kaitumise_uuring_2014.pdf (19.12.2019)

⁴⁰ Strömpl, J (projekti juht). Projekt-uurimuse „Alaealiste kriminaalset karjääri mõjutavad sotsiaalsed faktorid“ aruanne: kuritegusid toime pannud isikute resotsialiseerimise süsteemi kujundamine. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, 1999, lk 33.

⁴¹ Raukas, M. 2007, lk 21.

⁴² Traat, U., Markina, A. Üldkriminoloogia II. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2005, lk 55.

võivad omakorda soodustada õigusrikkumiste toimepanemist. Üheks selliseks probleemiks on koolivägivald.⁴³

Võtmeanimene koolis on õpetaja, temast sõltub nii õppekava elluviimine, laste teadmiste tase kui väärtushinnangute suund. Õpetaja ei pea olema autoritaarne juht, kuid tema isiksuslike omaduste hulka kuulub võime tõsta õpilasi enda tasandile, neid kasvatada. Väärtuste edasiandmiseks peab kool olema tervik, seal peab olema nii vanemaid kui noori õpetajaid. Kuigi nooremad pedagoogid ei tarvitse olla professionaalselt veel nii tugevad kui nende vanemad kolleegid, saavad õpilased nendega lihtsamalt kontakti ja see on neile toeks. See tähendab, et koolis peab olema kõike, õpilane peab saama koolis suhtlemiskogemuse erinevate põlvkondadega.⁴⁴ Seepärast on vaja õpetajal kompetentselt hallata ühiseid suhteid, et kasvatada oma õpilaste terviklikult arenenud harmoonilist isiksust.

Kool on nõ üks suurimatest lapse isiku arengu liikumapanev jõud, mida teostatakse hariduse ja kasvatamise kaudu. Oluline on aga ka see, et kaaslaste mõju lapse isiksuse kujundamisel sõltub sellest, milline seos tekib lapse ja ühiskonna vahel. Sellest võib lõppkokkuvõttes sõltuda alaealise elu, tema suhe keskkonnaga ning tema sotsiaalne seisund.⁴⁵

Magistritöö autor on arvamusel, et koolis on oluline just suhtlemine, just see edendab meie kvaliteeti, tundeid, intellektuaalsust. Kindlasti peaks suhtlemine haridusprotsessis olema esimesel kohal ning just õpetaja ja õpilaste vaheline suhtlemine. Juhtiv roll on muidugi õpetajal. Iga vaidlus kollektiivis kõrvaldab just täiskasvanu, kontrollib sõprussuhteid õpilaste vahel, kes asuvad teatavas raamistikus.

1.2.1.3 Massikommunikatsioon

Lapsed kopeerivad oma vanemate ja tuttavate käitumist. Samuti avaldab laste kasvatamise mõju seltskond, kuhu nad satuvad, s.t sotsialiseerimisagendid: perekond, lasteaed, kool ning ka

⁴³ Markina, A., Šahverdov-Žarkovski, B. Eesti alaealiste hälbiv käitumine. Tallinn: Tartu Ülikooli Õigusinstituut/Justiitsministeerium 2007, lk 32. – http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/eesti_alaealiste_halbiv_kaitumine.pdf (20.12.2019).

⁴⁴ Lukas, T. Väärtused ja väärtuskasvatus. Valikud ja võimalused 21. Sajandi Eesti ja Soome koolis. – Kool hoiab ühiskonda koos. Kogumik M. Sutrop, P. Valk, K. Velbaum (koost). Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus 2009, lk 21.

⁴⁵ Huline-Dickens, S. 2016, p 24.

massmeedia. Märkimisväärne on see, et virtuaalne maailm asendab iga päevaga rohkem ja rohkem meie reaalsel elu.⁴⁶

Tänapäeval mängib meedia inimeste elus tohutut rolli olles nii infoallikas kui ka suhtlemise vahend. Televisioon, arvuti, telefon on muutunud lapse elu lahutamatuks osaks, alates nende esimestest eluaastatest ja kestab kogu elu. Massmeedia ja reklaam omavad tugevat mõju kaasaegsete laste isiksuse kujundamisele. Meedia mõjutab traditsiooniliselt inimeste ühiskondlikku teadvust ja käitumist, ergutades neid teatud eesmärkide saavutamisele. Käesoleval ajal on kasvanud televisioonivägivalda näitamise sagedus. Peaaegu kõigis kaasaegsetes sarjades, filmides ja isegi multifilmides esineb vägivalda, mis mõjutab väga laste psüühikat.⁴⁷

Ilmselgelt on väga raske kaasaegses maailmas keelata lapsel internetti kasutada, kuid meie võimuses on ära hoida ebaõiglase ja ebamõistliku kasutamise halbu tagajärgi. Mida saab teha, et vähendada meedia negatiivset mõju lastele? Vastus on lihtne – vanemad peavad oma lastele pöörama asjakohast tähelepanu. Kõigepealt tuleb hoolikalt valida seda, mida laps vaatab, veenduda, et laps ei istu arvuti taga kaua aega. Mis on kõige tähtsam, vanemad peaksid lapsele andma oskust vaadata teavet valikuliselt, kujundama ja arendama jätkusuutlikku motivatsiooni uute teadmiste saamiseks.

1.2.2 Muud faktorid

Lisaks eeltoodule mõjutavad alaealiste õigusrikkumiste toimepanemist tööalase karjääri ning sotsiaalsete sidemete puudumine.⁴⁸ Siin mängivad ilmselt olulist osa sissetuleku puudumine ning igavus, mis võivad noortes kutsuda esile otsuse nimetatud probleeme ületada õigusrikkumiste hinnaga. Alaealisena haridustee katkemine, erialase hariduse puudumine ning ka sotsiaalne stigmatiseerumine põhjustab isikute määratlemist madalale positsioonile ühiskonnas ning seegi soodustab edasiste õigusrikkumiste toimepanemist ja kriminaalse karjääri tekkimise võimalusi.⁴⁹

Probleemse käitumise esinemisel on kõigil osapooltel (vanematel, riigiasutustel jne) tavaliselt suur soov lõpetada antud ebameeldiv alaealise reaktsioon nii kiiresti kui võimalik. Kiputakse

⁴⁶ Чурекова, Т., Пуранен, В. – Социализация детей дошкольного возраста как социально-педагогическая проблема. Гуманитарные и общественные науки, 2017, с 42-46.

⁴⁷ Huline-Dickens, S. 2016, p 36.

⁴⁸ Raukas, M. 2007, lk 18.

⁴⁹ Saar, J. jt. Kuritegevus Eestis 1991-2001. Tallinn: Juura 2002, lk 230.

unustama, et kiired lahendused on tavaliselt ajutised ja suunatud eelkõige tegelema käitumise tagajärgede leevendamiseks. Samuti oodatakse, et käitumist on võimalik muuta ise väga vähest energiat ja aega panustades.

Mitte ükski süsteem, asutus või organisatsioon ei tegele käitumise algse põhjusega ega selgita välja, mida alaealine oma käitumisega tahab teada anda (näidata). Käitumise hindamise ja töötavate juhendamisevõtete valiku aluseks on tervikpildi loomine käitumise mõjuteguritest ja käitumise dünaamika väljaselgitamine.

Alaealiste käitumise probleemseks kujunemisel mängivad olulist rolli mitmed faktorid:

1. Meditsiinilis-bioloogilised faktorid:

Haigused võivad esile kutsuda stressitekitava psühhofüsioloogilise kogemuse, näiteks: ebamugavustunde, valu, ärevustunde, väsimuse, ärrituse, erutuse ja meeleolu kõikumise. Paljud uuringud on näidanud, et probleemset käituvate alaealiste stressitaseme tõus võib mõjutada probleemse käitumise esinemist ja selle tõsidust. Seega võivad menstruaatsiooni valu, krooniline peavalu, südame töö häired, unehäired, seedeprobleemid, sisekõrva põletik, allergiline reaktsioon, nahahaigus, hambapõletik, kõhukinnisus, krampid ja ka psühhotropsete ning teiste ravimite kõrval mõjud mõjutada inimese stressitaset ning põhjustada probleemset käitumist. Nende meditsiiniliste seisundite diagnoosimine ja ravi võib vähendada stressitaset ja aidata kaasa probleemse käitumise esinemissageduse ja selle tõsiduse vähendamisele;⁵⁰

2. Individuaal-psühholoogilised faktorid:

Vastandlikkus lapsepõlvele ja küpsusele, mille vahel teismeline on, muudab tal sotsiaalsete rollide võtmise keerulisemaks ning põhjustab mitmeid välis- ja sisekonflikte. Üldine õiguslik seisund ilmneb individuaalsete variatsioonide kaudu, mis ei sõltu mitte ainult noorukite keskkonnast ja kasvatustingimustest, vaid ka isiklikest omadustest. Individuaal-psühholoogilised iseärasused – need on isikliku vaimse aktiivsuse eripärad, mis väljenduvad temperamendis, iseloomus, võimetes, emotsioonides ja tahte avaldumises. Noorukiiga iseloomustab suurenenud ärrituvus, emotsioonide ja käitumise ebastabiilsus, mis suurendab agressiivsust ja konflikte. Loomulikult isiksuse kujunemine on pidev protsess, mis koosneb mitmetest järjestikustest muutuvatest staadiumidest, mille kvaliteediomadused sõltuvad konkreetsetest tingimustest ja asjaoludest;⁵¹

⁵⁰ Tõnisson, U., jt. Probleemse käitumise ennetamise ja juhendamise hea tava käsiraamat.

⁵¹ Gifford, R., Nilsson, A. Personal and social factors that influence pro-environmental concern and behavior. – https://www.researchgate.net/publication/262266669_Personal_and_social_factors_that_influence_pro-environmental_concern_and_behaviour_A_review (21.12.2019).

3. Sotsiaalsed ja keskkonnatingimustega seotud faktorid:

On olemas kaks erinevat vaatenurka inimese isiksuse kujunemise kohta. Esimene neist on inimese loomulikud kaasasündinud omadused, mis mõjutavad isiksuse arengut. Teine vaatenurk hindab isikut kui sotsiaalset nähtust, s.t tunnustab sotsiaalse keskkonna mõju, isiksuse arengule. Alaealise isiksust mõjutavad mitmeid tegureid nii sisemises kui ka välises olemuses. Sisemiseks teguriks on eelkõige inimese temperament, mida ta saab geneetiliselt. Välistest teguritest võib rääkida nii haridusest, keskkonnast ja sotsiaalsest tasemest, ja isegi ajast, ajastust, mil ta elab. Noorte isiksuse kujundamisel omab suurt mõju sotsiaalne keskkond. Ka looduskeskkond, mis meid ümbritseb, mõjutab pidevalt meie käitumist, osaleb isiksuse kujundamisel. Näiteks seostatakse kliima mõjutamist tsivilisatsioonide või teatud elanikkonnarühmade tekkimisega. Erinevas kliimas kasvanud inimesed on üksteisest erinevad. Kõige selgem näide sellest on mägedes elavate inimeste ja džunglites elavate inimeste võrdlemine. Loodus mõjutab meid pidevalt ja me peame reageerima sellele mõjule, muutes oma isikstruktuuri. Mõõdukas kliima on soodsam nii tervisele kui ka heaolule, kui põhja karm ja troopiliselt kuum kliima.⁵²

Hälbiva käitumise juures on oluline roll ka sotsiaalsel kontrollil, mis kujutab endast sotsiaalset reaktsiooni hälbivale käitumisele. Mitteformaalne grupp teostab sotsiaalset kontrolli mitteformaalsel tasemel, näiteks sõpruskond või perekond. Riik on formaalse sotsiaalkontrolli teostajaks. Sotsiaalkontrolli alla liigitub kuritegevuse kontroll, mille eesmärgiks on preventiooni ja repressiooni abil kontrolli alla saada ning kontrolli all hoida kuritegevust kui sotsiaalset nähtust. Sama kehtib ka kuritegude, kui üksiknähtuste puhul.⁵³ Sotsiaalse kontrolli ülesandeks on ühiskonna turvalisuse tagamine ja kindlasti ka õiguserikkujate resotsialiseerimisele kaasaaitamine.

Peamiseks hälvikute resotsialiseerimise meetodiks on kasvatamine, seda eriti alaealiste puhul, kuid täiskasvanute puhul toimib ümberkasvatamine ning parandamine. Teise hälvikute resotsialiseerimise vahendina võib välja tuua rehabiliteerimise, mis kujutab endast au ja hea nime taastamist. Samuti on oluline roll sotsiaalsel reintegreerumisel, mille eesmärk on uuesti ühiskonda sulanduda. Nimetatud meetodid on olulised sotsiaalsed vahendid hälvikute

⁵² Платонов К. Структура развития личности. Москва, 1986, с 254.

⁵³ Sootak, J. Kriminaalpoliitka. *Sine loco*: Juura 1997, lk 81.

resotsialiseerimiseks, mida peaks kasutama nii kurjategijate kui ka muude õigusrikkujate suhtes.⁵⁴

Inimene sünnib sotsiaalsesse keskkonda, kus on olemas nn õige käitumise normid, mis tuleb omandada sotsialiseerumise käigus. Vajakajäämised sotsialiseerumisprotsessis võivad põhjustada õigusvastast käitumist, mis paraku ei ole tundmatu ka alaealistele.⁵⁵

On näha, et hälbekäitumise kujunemise põhjuseid on üsna palju ning sotsialiseerimisagentidele jt faktoritele tuleb pöörata rohkem tähelepanu, et aru saada, mis sundis alaealist süütegu toime panna. Alaealiste hälbiv käitumine on otseselt seotud sotsiaalse keskkonnaga, aga nimelt läbisaamisega oma vanematega, toimetulemisega koolis ning tulevikuplaanidega. Lapse areng hakkab kujunema perekonnas ja just sealt hakkavad kehtima noorte käitumisnormid, väärtushinnangud, teadmised ja oskused. Seega juba varajases lapsepõlves tuleks iseäranis suurt tähelepanu pöörata laste jälgimisele ja kasvatusmeetoditele. Vanemad, kes ei jälgi oma lapsi, märkavad hälbivat käitumist alles siis, kui see lapse käitumisest juba märkimisväärselt mõjutab. Koolis alaealine tajub, kuidas eakaaslased või õpetajad suhtuvad temasse ning kui alaealisesse suhtutakse negatiivselt, mängib see suurt rolli tema edaspidisel käitumisel. Seetõttu on oluline jälgida alaealise distsipliini ning vajadusel sekkuda, et ennetada tema õigusrikkumiste toimepanemist. Kui aga alaealine on rikkumise toime pannud, on tähtis selgitada välja selle põhjus ning selle põhjusega tegeleda süvitsi, et vältida edaspidist kuritegude toimepanemist.

⁵⁴ Auväärt, L. Kriminaalkaristuse teadvustamisest õiguslikus resotsialiseerimises. – S. Kaugia (koost). Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas. Artiklite kogumik. Tallinn: Avatar Holding OÜ 2009, lk 214-222.

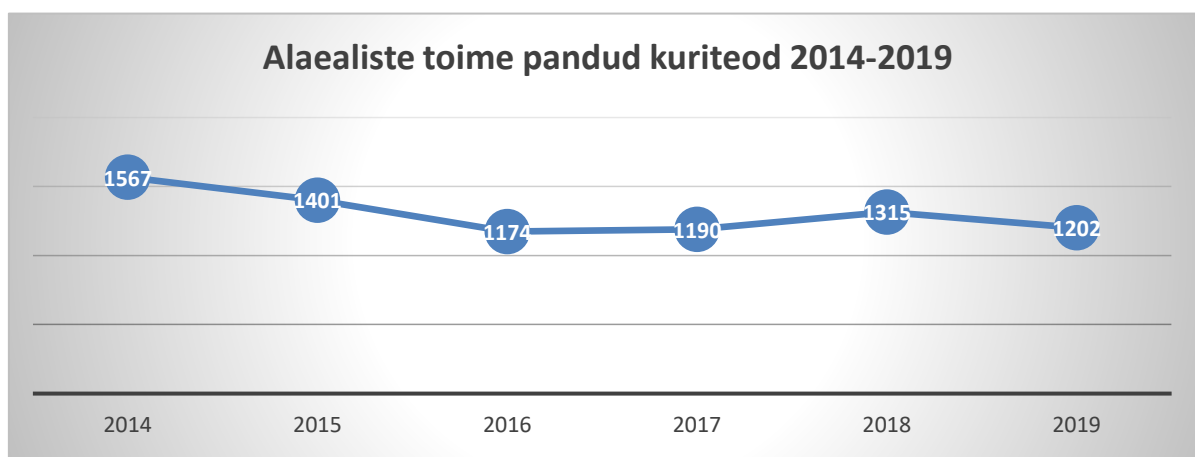
⁵⁵ Kaugia, S. Alaealine õigusliku vastutuse subjektina. – S. Kaugia (koost). Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia. Õppematerjale III. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, lk 147-148.

2. ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUMISTE STATISTIKA JA HÄLBIVA KÄITUMISE DÜNAAMIKA

2.1 Alaealiste õigusrikkumiste 2019.a statistika

Ühiskonnas toimuvad muutused ja keerulised protsessid, mis avaldavad mõju inimeste füüsilisele, psüühilisele ja materiaalsele heaolule. Eriti teravalt reageerivad nendele muutustele lapsed ja noorukid, kes oma väljakujunemata isiksuse tõttu on täisealistega võrreldes enam mõjutatavad sotsiaalsest keskkonnast. Toimuvatele sotsiaalsetele muutustele alaealiste reageeringu üheks väljenduseks võivad olla õigusrikkumised.

Joonis 1. Alaealiste toime pandud kuritegude statistika perioodil 2014-2019. a.

Politsei andmed on ajas muutuvad ja täpsustuvad pidevalt. Registreeritud kuritegude puhul ei kajastu Politsei- ja Piirivalveameti (edaspidi PPA) statistikas need juhtumid, mille menetluse käigus on selgunud, et juhtumil puudub kriminaalmenetluse alus. PPA andmekogu selline ülesehitus annab täpse ülevaate hetkel teada olevatest kuritegudest. Politsei- ja Piirivalveametist saadud 2014. aasta statistikaandmetest on näha, et nimetatud aastal pandi alaealised toime 1567 kuritegu.⁵⁶ Suurema osa neist moodustavad varavastased süüteod. Kõige rohkem pandi 2014. aastal toime kehalisi väärkohtlemisi, s.o karistusseadustiku⁵⁷ (edaspidi KarS) § 121 järgi kvalifitseeritud kuritegusid (541 episoodi). Järgmine kõige rohkem toime pandud kuriteoliik on vargus ehk KarS § 199 (534 episoodi). Samuti pandi toime 2014. aastal 41 röövimise episoodi ehk KarS § 200; järgnevad omavoliline sissetung ja lahkumismõude täitmata jätmine ehk KarS

⁵⁶ Politsei- ja piirivalveametist saadud statistika päring. Info ametialaseks kasutamiseks.

⁵⁷ Karistusseadustik. – RT I, 28.02.2020,5.

§ 266 (73 episoodi) ning seejärel on asja omavoliline kasutamine s.o KarS § 215 (72 episoodi). Samuti registreeriti 2014. aastal 30 omastamise juhtumit (KarS § 201). 2015-2019 täheldati taoliste kuritegude arvu vähenemist.⁵⁸

2015. aastal on näha alaealiste poolt toimepandud kuritegude arvu vähenemist Eestis. Kokku pandi 2015. aasta jooksul toime 1401 kuritegu, mis on 166 juhtumi võrra vähem kui 2014. aastal. 2015. aasta jooksul pandi kõige rohkem (575 juhtumit) toime kehalisi väärkohtlemisi (KarS § 121), samuti esines 3 raske tervisekahjustuse tekitamise juhtumit (KarS § 118), mida 2014. aastal ei täheldatud. Vargusi (KarS § 199) pandi toime 158 juhtumit vähem kui 2014. aastal. Järgmine enim toimepandud kuritegu 2015. aastal oli avaliku korra raske rikkumine, s.o KarS § 263 (55 episoodi). Samuti fikseeriti 2015. aastal 75 asja omavolilise kasutamise juhtumit (KarS § 215), mis on 3 juhtumi võrra rohkem kui 2014. aastal. Statistika andmete järgi pandi 2015. aastal toime 49 röövimise (KarS § 200) juhtumit, 2014. aastal fikseeriti neid 41 juhtumit.⁵⁹

Statistika andmete järgi pandi 31.12.2019. aasta seisuga alaealiste poolt 2018. aastal toime 1315 kuritegu. Võrreldes 2014 ja 2015 aastatega on kuritegude arv vähenenud, kuid võrreldes 2016 ja 2017 aastatega on see suurenenud. 2016. aastal sooritati 1174 kuritegu ja 2017. aastal 1190. Kõige rohkem pandi 2018.a toime isikuvastaseid süütegusid. Fikseeriti 521 juhtumit kehalist väärkohtlemist (KarS § 121), 37 juhtumit ähvardamist (KarS § 120), mis on 11 juhtumi võrra rohkem kui 2014. aastal. Peale selle fikseeriti 2018. aastal 15 vägistamise juhtumit (KarS § 141), 2017. aastal registreeriti 18 vägistamise juhtumit. Raske tervisekahjustuse tekitamist (KarS § 118) registreeriti 2018. aastal 7 episoodi. Antud kuriteokoosseisu toimepanemine võrreldes 2014-2017 (k.a 2019) kolmekordistus. Samuti 2018. aastal registreeriti 404 episoodi vargust, mis on 134 juhtumi võrra rohkem kui 2017. aastal ning 130 juhtumi võrra vähem kui 2014. aastal. 2018. aastal registreeriti 72 avaliku korra raske rikkumise juhtumit, mis on 67 juhtumi võrra väiksem kui 2017. aastal ning 71 juhtumi võrra rohkem kui 2014. aastal.⁶⁰

2019. aastal sooritatud kuritegude arv on mõnevõrra vähenenud võrreldes 2018 aastaga. Kokku aastal 2019 alaealiste poolt oli toime pandud 1202 kuritegu. Märkimisväärne on see, et eelmisel aastal fikseeriti kaks juhtumit inimkaubandust (KarS § 133) ning üks mõrva juhtum (KarS § 114). Lisaks sellele on kasvanud ähvarduse (KarS § 120) juhtumite arv, mis eelmisel aastal

⁵⁸ Politsei- ja piirivalveametist saadud statistika päring.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ *Ibid.*

jõudis 46 juhtumini. Näiteks, 2018.a oli fikseeritud 37 ähvarduse juhtumit, 2016.a – 40, 2015.a – 23 juhtumit. Kahjustava olukorra teeb selline nähtus, et 2019.a on kahekordistunud võrreldes 2018.a KarS § 183 ehk narkootilise ja psühhotroopse aine väikeses koguses ebaseaduslik käitlemine. Rahuolematus tekitab ka see asjaolu, et asja rikkumise ja hävitamise juhtumite arv (34 juhtumit) on kasvanud võrreldes, näiteks, aastaga 2016 30 juhtumite võrra.⁶¹

Erilist ärevust tekitavad alaealised, kes panid kuriteo toime joobeseisundis. Näiteks, 2014. aastal pandi alkoholijoobes toime 97 kuritegu. Kõige enam alkoholijoobes toime pandud kuritegudest (17 juhtumit) oli kehaline väärkohtlemine (KarS § 121) ja vargused ehk KarS § 199 (17 juhtumit), samuti pandi toime 12 juhtumit mootorsõiduki, maastikusõiduki ja trammi juhtumist joobeseisundis (KarS § 424). 2014. aastal registreeriti 6 narkootilises joobes toime pandud kuritegu, s.o narkootilise ja psühhotroopse aine väikeses koguses ebaseaduslik käitlemine KarS § 183 (1 juhtum), narkootilise ja psühhotroopse aine suures koguses ebaseaduslik käitlemine KarS § 184 (2 juhtumit), vargus (1 juhtum), võimuesindaja solvamine KarS § 275 (1 juhtum) ning mootorsõiduki, maastikusõiduki ja trammi juhtimine joobeseisundis KarS § 424 (1 juhtum).⁶²

2015. aastal pandi alkoholijoobes toime 27 kuriteo võrra vähem võrreldes 2014. aastaga, kuid kõige enam toime pandavaks kuriteoks 2015 aastal oli maastikusõiduki ja trammi juhtimine joobeseisundis KarS § 424 (12 juhtumit), järgmine oli vargus ehk KarS § 199 (10 juhtumit) ning asja omavoliline kasutamine KarS § 215 (8 juhtumit). Samuti täheldati narkojoobes toime pandud kuritegevuse vähenemist 2015. aastal – kokku oli registreeritud 4 juhtumit, nendest kaks olid narkootilise ja psühhotroopse aine suures koguses ebaseaduslik käitlemine (KarS § 184), üks vargus (KarS § 199) ning üks väljapressimine (KarS § 214).⁶³

2019. aastal registreeriti kokku 53 alaealiste kuritegu, mis pandi toime alkoholijoobes. Võrreldes eelmiste viie aastatega 2019. aastal on kuritegude arv natuke vähenes (53 juhtumit). Kõige rohkem oli kehalise väärkohtlemise juhtumeid (12 juhtumit), seejärel vargus (11 juhtumit) ning seitse juhtumit asja omavolilist kasutamist. Lisaks sellele registreeriti 6 kuritegu, mis pandi toime narkojoobes, mis on 2 kuriteo võrra vähem kui 2018. aastal ning 10 kuriteo võrra vähem kui 2016. aastal. 2019. aastal registreeriti kolm narkootilise ja psühhotroopse aine väikeses koguses ebaseadusliku käitlemise juhtumit (KarS § 183), kaks mootorsõiduki,

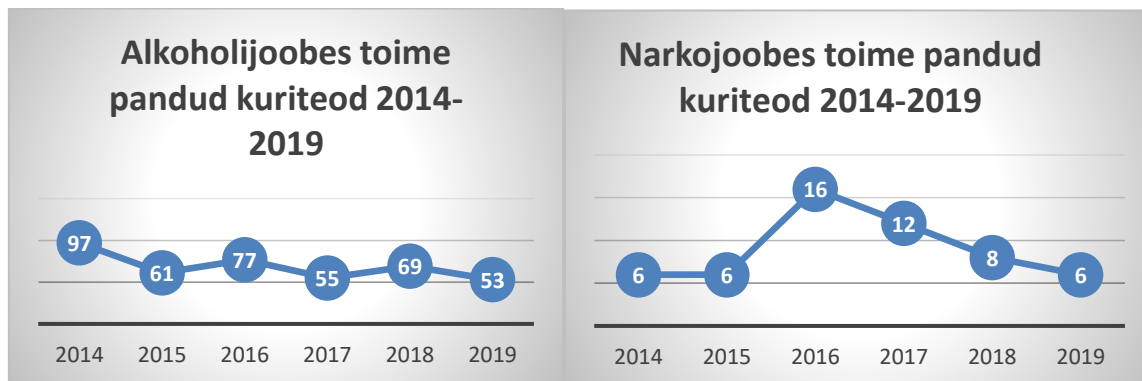
⁶¹ Politsei- ja piirivalveametist saadud statistika päring.

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*

maastikusõiduki ja trammi juhtimise joobeseisundis juhtumit (KarS § 424) ning üks narkootilise ja psühhotroopse aine suures koguses ebaseaduslik käitlemine (KarS § 184), kõik need kuriteod olid pandud toime narkojoobes.⁶⁴

Joonis 2. Alkoholi- ja narkojoobes toime pandud kuritegude arv perioodil 2014-2019. a.

Esialgsel andmetel oli 2019. aastal alaealiste poolt toime pandud kuritegude arv võrreldes 2018. aastaga kümnendiku väiksem. Seejuures tuleb arvestada, et osade menetluste puhul avastatakse kuriteo toimepanija kuriteo registreerimisajast hiljem. Seetõttu alaealiste poolt toime pandud kuritegude andmed ajas veel täpsustuvad. Varasemate aastate statistika muutumisele tuginedes võib prognoosida, et kokkuvõtteks jääb 2019. aasta alaealiste kuritegevus 2018. aasta tasemele. 2019. aastal suurenes alaealiste poolt toime pandud alkoholi, tubaka- ja liiklusseaduse rikkumiste arv. Alaealiste poolt toime pandud süütegudest pooled olid seotud sõltuvusainetega. Sõltuvusainetega seotud süütegude registreerimise trende mõjutasid töökorralduslikud muudatused. 2018. aasta suurt vähenemist põhjustas alaealiste suulise hoiatamise laialdane kasutamine (mille puhul väärteomenetlust ei alustatud). 2018. aasta lõpus toimunud alaealiste süütegudele reageerimise juhise koolitusel lepiti kokku, et politsei ei käsitle alaealiste poolt korduvalt toime pandud sõltuvusainetega seotud väärteogusid vähetähtsana.⁶⁵ Seetõttu hakati 2019. aastal alaealiste poolt toime pandud alkoholi- ja tubakaseaduse rikkumisi rohkem registreerima.

Lähtudes statistika andmetest teeb magistr töö autor järelduse, et alaealiste kuritegude arv on suhteliselt kõrge ning suur osa kuritegudest pannakse toime alkoholi- või narkojoobe seisundis. Samuti näitavad uuringud, et „pärast esmakordset kohtulikku süüdimõistmist suureneb uue kuriteo toimepanemise oht kordades. Kirjeldatud ahela peatamine on edaspidi küll

⁶⁴ Politsei- ja piirivalveametist saadud statistika päring.

⁶⁵ 7.11.2018 jaoskondade noorsoo- ja piirkonnapolitseinike esindajatele/edasikoolitajatele korraldatud alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhise koolituse materjalid (Ametialaseks kasutamiseks).

kriminaalhoolduse kohustus, kuid sekkumise efektiivsus on tunduvalt suurem hälbiva käitumise tekkimise faasis“.⁶⁶

2.2 Alaealiste hälbekäitumise dünaamika

Kuigi alaealiste kuritegevuse tase on viimastel aastatel olnud stabiilne ja iga aastaga veidi vähenenud, on vähemalt 2018. aastani kriminaalpoliitika esimene prioriteet just alaealiste kuritegevus.⁶⁷ Laste õigusrikkumiste vähenemist on keeruline üheselt põhjendada – seda mõjutavad nii demograafilised tegurid ehk 14–17aastaste arvu vähenemine, aga ka muudatused kriminaalpoliitikas, õiguskaitseasutuste ressurssides ja tööpraktikas. Näiteks tõi PPA 2015. aasta analüüs välja, et alates 2011. aastast on langenud politseiametnike ja teenistujate arv ning see on mõju avaldanud ennekõike laste liiklusrikkumiste, varguste ning tubaka ja alkoholi tarvitamise rikkumiste avastamisele ja registreerimisele. Registreeritud laste toimepandud alkoholi- ja tubakaseaduse rikkumiste arvu vähenemist on mõjutanud ka asjaolu, et politsei on loobunud nende rikkumistega seoses tulemuseesmärkide seadmisest ja hindamisest. Võrreldes varasemaga on tähelepanu tarvitamiselt nihkunud enam alkoholi alaealisele kättesaadavuse tõkestamisele.⁶⁸ Samuti näitavad uuringud⁶⁹, et alaealiste seas on suitsetamine ja alkoholi tarvitamine vähenenud. Üheks mõjuteguriks on ka ühiskondlikud põhjused ehk on muutunud laste eluviis ja vaba aja veetmine. Noored viibivad võrreldes varasemaga üsna vähe aega väljas ja rohkem telefonides, arvutites ehk teisisõnu virtuaalmaailmas, sellega seoses on vähenenud ka noorte kogunemiste levik. Võib eeldada, et edaspidi hakkavad õigusrikkumiste levikut mõjutama ka muutused lastekaitse ja hariduse tugisüsteemide arengus.⁷⁰

Võttes aluseks 2006. aastal tehtud uuringu, selguvad mõned erinevused, mida saab pidada ka ajas muutuvateks. Oluliselt on muutunud vägivallega seotud õigusrikkumiste arv ning see on langevas tendentsis; endiselt jäävad aktuaalseks noorte alkoholiga ja narkootikumidega seotud

⁶⁶ Raukas, M. 2007, lk 11-12.

⁶⁷ Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018.

⁶⁸ Tamm, K., Salla, K.A. Kriminaalpoliitika analüüs. – Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs. - https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/tamm_k_salla_k-a_2016_laste_toime_pandud_suutegudele_reageerimise_analuus.pdf (10.04.2020).

⁶⁹ Tervise Arengu Instituut. Uuringu raport. – Uimastite tarvitamine koolinoorte seas: 15-16-aastaste õpilaste legaalsete ja illegaalsete narkootikumide kasutamine Eestis. – https://intra.tai.ee/images/prints/documents/147211011552_ESPAD%20raport_2016.pdf (10.04.2020).

⁷⁰ Tamm, K., Salla, K.A. Kriminaalpoliitika analüüs. – Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs.

probleemid, seda just tarvitamise osas; õigusvastase käitumise kujunemises mängib olulist rolli keskkond, milles laps elab – perekond, kool, lapse eakaaslased.⁷¹

Käitumist käsitletakse kui inimese ja teda ümbritseva keskkonna koostoimimist. Protsessis osalevad komponendid on:

- inimene (oma bioloogiliste, psühholoogiliste ja sotsiaalsete eripäradega);
- keskkond (oma materjalide, inimeste, sotsiaalsete, pedagoogiliste ja kultuuriliste faktoritega, süsteemi iseärasuste ja kaasatud inimeste tähendusega);
- koostoime – käitumine, mis on inimese ja keskkonna vaheliste protsesside väline tulem.⁷²

Probleemse käitumisega alaealisel võib isiklikel ebameeldivatel faktoritel (nt meeleolu häire) olla märkimisväärne efekt viisile, kuidas alaealine suhtleb teistega oma sotsiaalses keskkonnas (nt muutus tavaolukorras). Need suhted võivad tuleneda nimetatud kahe komponendi vahelisest koostoimemustrist (nt tekib agressioon). Sarnaselt võib esineda koostoime muster, kui ebameeldivad keskkonna tingimused (ülestimulatsioon) mõjutavad inimest negatiivselt (stress). Selle tagajärjel võib varasem koostoimemuster muutuda ja samuti asenduda probleemse käitumisega (agressioon). Koostoimemustril võib olla märkimisväärne mõju veel kahele faktorile: näiteks võib probleemne käitumine muuta selles keskkonnas viibivate teiste inimeste suhtumist (suurendatakse ohjeldusmeetmeid) – selline sekkumine võimendab veelgi konflikti ja kui see kestab kaua, võib inimesel selle tagajärjel tekkida psüühikahäire.⁷³

Korduvat probleemset käitumist on parem mõista, kui seda vaadelda koos dünaamilise vastasmõju kontekstiga, mis koosneb:

1. provokatsiooniolukorrast;
2. selle provokatsiooniolukorra kliendipoolsest tõlgendamisest;
3. olukorra/tingimuse jätkumisest.⁷⁴

Probleemne käitumine ei esine kunagi juhuslikult. Pigem esineb see valikuliselt spetsiifilistes individuaalselt esilekerkinud olukordades, mis tekitavad või võimendavad alaealise isiklikku stressikogemust. Need stressi tekitavad eelnevad sündmused koosnevad provokatsiooniolukordadest, mis on tekkinud füüsilises või sotsiaalses keskkonnas, kus

⁷¹ Markina, A., Žarkovski, B. Laste hälbiv käitumine Eestis 2014. Tallinn 2014, lk 4.

⁷² Tõnisson, U., jt. Probleemse käitumise ennetamise ja juhendamise hea tava käsiraamat.

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ *Ibid.*

probleemne käitumine esineb. Provokatsiooniolukord võib tekkida ka inimese sisemisest seisundist ja olla sõltumatu välisest keskkonnast.⁷⁵

Noorte inimeste seas võib hälbiv käitumine alguse saada väga erinevatest põhjustest ning sotsiaalsete probleemide paljusus võib lõppeda kuriteo toimepanemisega. Argiprobleemid, mis ei leia lahendust, võivad saada ahela alguspunktiks, mis võimendab isiku võimetust eluga toimetulekus. Eelnevast tulenevalt suureneb kriminogeensete riskide esinemise tõenäosus, mis ilma õigeaegse sekkumiseta võib jõuda välja kuritegeliku käitumiseni ning lõppfaasis kohtuliku karistuseni. Uuringud näitavad, et pärast esmakordset kohtulikku süüdimõistmist suureneb uue kuriteo toimepanemise oht kordades. Kirjeldatud ahela peatamine on edaspidi küll kriminaalhoolduse kohustus, kuid sekkumise efektiivsus on tunduvalt suurem hälbiva käitumise tekkimise faasis.⁷⁶ Samas on ka hoopis teistsuguseid lähenemisviise alaealiste kuritegevusele, näiteks on kirjeldatud alaealiste hälbivat käitumist ka kui paratamatust ning normaalset nähtust. Alaealiste õigusrikkujate puhul ei ole alati tegemist ainult arenguhäirete või siis kasvatusvigadega, vaid kohati hoopis ealiste iseärasustega, millest nii-öelda „kasvatatakse välja“. Alaealiste puhul tuleb arvesse võtta nende sõltuvust situatsioonist ning ka sotsialiseerumiskursi. Ühiskonnas kehtivad normid on tihti vastuolulised ning noortel on neis keerulisem orienteeruda kui täiskasvanutel ning seda just nende kogematusel tõttu.⁷⁷

Alaealiste kuritegevuse valdkond on viimastel aastatel võetud teravalt tähelepanu alla nii Eestis kui ka teistes Euroopa riikides. Euroopa kriminaalpreventsiooni võrgustik on alaealiste kuriteoennetuse seadnud üheks oma tegevuse prioriteediks ning ka Eestis on nii õigus- kui ka haridus- ja sotsiaalsüsteemi esmatähtsaks valdkonnaks alaealistega tegelemine ning nende õigusrikkumiste ennetamine.⁷⁸ Alaealised on kriminaalselt üks aktiivsemaid vanuserühmi. Kuigi statistika näitab, et alaealiste osakaal kuritegusid toime pannud isikute seas on viimastel aastatel Eestis stabiliseerumas, on alaealiste kuritegevuse tase arvestades alaealiste õigusrikkujate ja kuritegude absoluutarvu ning noorte osakaalu vähenemist elanikkonnas siiski murettekitav. Ohumärkideks tuleb pidada nii seda, et alaealised õigusrikkujad on aina nooremad, kui ka alaealiste suurenevad retsidiivsust. Tänapäeva kõikelubatavuse ja karistamatuse tunne noortel, moonutatud väärtushinnangud ja suurenenud agressiivsus on

⁷⁵ Tõnisson, U., jt. Probleemse käitumise ennetamise ja juhendamise hea tava käsiraamat.

⁷⁶ Raukas, M. 2007, lk 11-12.

⁷⁷ Sootak, J., 1994/1, lk 36.

⁷⁸ Kuriteoennetus kohalikul tasandil Eestis. Lõpparuanne 2016. – https://www.entk.ee/riskilapsedjanoored/wp-content/uploads/2013/06/kuriteoennetus_kohalikul_tasandil_lopparuanne.pdf. (20.02.2020).

põhjuseks, miks kasvab noorte, sh alaealiste kuritegevus.⁷⁹ Seadus on loonud karistuse mõistmiseks kindla tasakaalustatud süsteemi. Kõigepealt paneb kohus süü suurust mõjutavaid asjaolusid arvestades paika karistusmäära piirid teatud vahemikus ja enamasti ka võimaliku ülemmäära. Järgnevad preventsioidid, mis süüdlase paranemisprognosi ja õiguskorra kaitsmise huvisid arvestades üksnes täpsustavad lõplikku skaalanäitu süü suurusest tulenevas vahemikus. Kohus ei saa karistusmäära langetada kaugemale allapoole süü suurusega tingitust ega ka ainult süüdlase parandamise eesmärgil süü piiridest väljuda ja karistust maksimumini tõsta.⁸⁰ Mis puudutab alaealiste agressiivsust – õpetajad ja vanemad on pannud tähele, et alaealised on tänapäeval konfliktsemad, järeleandmatud ning on raskemini kasvatusse alluvad. Tihti on agressiivsus avatud või peidetud vormis oma heaolu eest võitlemise vahendiks. Kasvukeskkonnas esinevad sotsiaalsed puudujäägid mõjutavad negatiivselt laste arengut ja nende väärtushinnangute kujunemist. Ka spetsialistid kinnitavad, et aina nooremad lapsed sooritavad kuritegusid, mis näitab laste turvalisuse ja heaolu kindlustamata jätmist ühiskonna ja riigi poolt.⁸¹

Alaealiste õigusvastane tegevus on probleemiks, millega tuleb tegeleda ja tegeletaksegi riiklikul tasandil. Eestis on see riigi kriminaalpoliitika ning kuritegevuse vastu võitlemise üks prioriteetidest. Öeldut kinnitavad järgnevad kokkulepped ja aktid: Laulasmaa deklaratsioon, kuritegevusevastase võitluse eelistustest, millele kirjutasid 2005. aastal alla justiitsminister ja siseminister, üks eesmärkidest on alaealiste õigusrikkujate suunamine õiguskulekusele⁸², politseipeadirektori poolt kinnitatud õigusvastase teo toime pannud ja abi vajavate laste kohtlemise juhend, mis määratleb noorsoopolitsei põhiülesanded ja muud alaealistega seonduvad prioriteetid⁸³, kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018, mis määratles kriminaalpoliitika üheks esmaseks eesmärgiks alaealiste kuritegevuse ennetamise⁸⁴, kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030⁸⁵, kui ka laste ja perede arengukava 2012–2020.⁸⁶

⁷⁹ Абызов Р.М. Типология личностных деформаций несовершеннолетних преступников: Монография. - Барнаул: БЮИ МВД России 2002, с 135.

⁸⁰ Sootak, J. Karistuse kasutusjuhend. Postimees 04.02.2020. – <https://leht.postimees.ee/6888523/jaan-sootak-karistuse-kasutusjuhend> (20.02.2020).

⁸¹ ÜRO lapse õiguste konventsiooni täiendav aruanne. Eesti Valitsusväliste organisatsioonide täiendused, kommentaarid ja ettepanekud. Tallinn, 2015, lk 34.

⁸² Laulasmaa deklaratsioon kuritegevusevastase võitluse prioriteetidest. – <http://www.just.ee/et/eesmargid-tegevused/kriminaalpoliitika/kuritegevusvastased-prioriteetid> (01.01.2020).

⁸³ Õigusvastase teo toimepannud ja abi vajavate laste kohtlemise juhend. Kinnitatud politseipeadirektori 18. märts 2008 käskkirjaga nr 92.

⁸⁴ Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 heakskiitmine. 09. juuni 2010. – RT III 2010, 26, 51.

⁸⁵ Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. –

https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_2030.pdf (05.01.2020)

⁸⁶ Laste ja perede arengukava 2012-2020. Sotsiaalministeerium 2011.

Kriminaalpoliitika olulise osa moodustab ennetus. Sestap on ka eelnõus mainitud, et kriminaalpoliitika roll on õiguskonkreetse ühiskonna kujundamine, kus õigusrikkumisi ennetatakse ja avastatakse ning neist johtuvat kahju vähendatakse koostöös haridus-, tervishoiu, sotsiaal-, kultuuri- ja spordisüsteemiga ning kogukondade, omavalitsuste, usuliste ühenduste, mittetulundus- ja erasektoriga. See tähendab ühelt poolt, et kaasav ja tugev kriminaalpoliitika on toimiv sotsiaal- ja hariduspoliitika, aga ka kultuuri- ja spordipoliitika. Kuriteoennetus tähendab ka koostöös era- ja mittetulundussektoriga nutikate lahenduste leidmist inimeste õiguskonkreetse käitumise motiveerimiseks.⁸⁷

Laste ja perede arengukava 2012–2020 on suunatud kõigile Eesti riigi pinnal elavatele lastele ja peredele sõltumata nende soost, rahvusest, rassist, keelest, religioonist, maailmavaatest, sotsiaalsest päritolust, varanduslikust seisundist, elukohast ja perevormist, et nad saaksid kasvada ja elada turvalises ning inimsõbralikus elukeskkonnas. Laste- ja perepoliitika mõjutab pea iga eestimaalast ja on kas kaudselt või otseselt seotud kõigi tema eluvaldkondadega sünnist surmani. See, mil määral panustatakse laste ja perede heaolusse, kajastub varem või hiljem rahvastiku tervises, hariduses, kuritegevuses, tööhõives ja majanduses. Uuringud näitavad, et lapse kasvukeskkond määrab oluliselt lapse tulevikuväljavaateid: täiskasvanud, kellel oli problemaatiline lapsepõlv, on suurema tõenäosusega vägivaldsed ja antisotsiaalsed, omavad vaimse tervise probleeme, on madalama intellektuaalse võimekuse ja haridustasemega, suurema majandusliku toimetulematuse ja halva füüsilise tervisega. See viib omakorda suuremate kulutusteni tervishoius, sotsiaalhoolekandes, õigus- ja korrakaitstes ning vähendab ressurside taastootmist.⁸⁸ Lisaks sellele Lasteombudsmani poolt väljaantud abi vajavate ja hädaohus olevate laste kohtlemise juhend on seadnud eesmärgi julgustada igäüht teada andma lapse väärkohtlemisest ja heaolu ohustamisest valla- või linnavalitsuse lastekaitsetöötajale ja vajadusel politseile, kellel on seaduslik alus sekkuda ja võimalused abi osutada. Juhend annab ülevaate, millistel juhtudel, kellele, millist teavet ning milliseid kanaleid kasutades abivajava lapse kohta ilma lapse ja/või tema seadusliku esindaja (vanema või eestkostja) nõusolekuta edastada võib ning millistele seadusesätetele toetudes.⁸⁹ Kui laiemalt vaadata, siis nimetatud juhend on suunatud igale meie kodanikule, kes märkab abivajavat last ning peab vajalikuks

⁸⁷ Seletuskiri Riigikogu otsuse „Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030“ eelnõu juurde. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kripopa_2030_seletuskiri_22.07.docx (27.02.2020).

⁸⁸ Laste ja perede arengukava 2012-2020. Sotsiaalministeerium 2011.

⁸⁹ Abi vajavate ja hädaohus olevate laste kohtlemise juhend. – <https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/IMCE/Abivajavast%20lapsest%20teatamine%20ja%20andmekaitse%20-%20juhend.pdf> (10.04.2020).

sellest teada anda. On väga oluline, et iga inimene teaks, et abi ei vaja üksnes juba hädaolus olev laps, vaid ka laps, kelle puhul ei ole tagatud tema turvatunne, areng ja heaolu.

2.3 Rahvusvahelised suunised ja Euroopa Nõukogu soovitusel alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kohta

Alaealiste kuritegevus on nähtus, mis tekitab Euroopa riikides üha enam muret. Möödunud sajandist alates on see üks neid kriminoloogilisi probleeme, mis on pidevalt rahvusvahelise tähelepanu all. Väärub siiski märkimist, et noorte käitumine, eriti veel, kui see on negatiivne, leiab sotsiaalses plaanis sageli teravamast vastukaja kui täiskasvanute teod, mistõttu alaealistesse õigusrikkujatesse suhtutakse eriti vaenulikult. Samuti tuleb silmas pidada, et sageli on alaealiste kuritegevuse ohvriks noored ise. Kuna Euroopa ühiskonnas omistatakse alaealiste kuritegevusele suurt tähtsust, tuleb selles osas leida tulemusi andvad lahendused, mis peaksid põhinema kolmel alusel: ennetus, karistuslikud-kasvatuslikud meetmed ning alaealiste ja noorte õigusrikkujate sotsiaalne integreerimine või reintegreerimine. Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee on seisukohal, et Euroopa Liit peaks rohkem mõtlema ühise strateegia väljatöötamisele alaealiste kuritegevusega võitlemiseks.⁹⁰ Praeguseks on välja töötatud mitmed projektid ja Euroopa tegevuspoliitika⁹¹, mis võivad kaudselt kaasa aidata alaealiste kuritegevuse ennetamisele. Lisaks on koostatud mitmesuguseid noorsugu käsitlevaid kokkuleppeid ja resolutsioone⁹², mis samuti edendavad noorte integreerimist ühiskonda, kuid ometi ei ole spetsiaalselt alaealiste kuritegevusele suunatud vahendeid ja meetmeid piisavalt.⁹³

Alaealiste kuritegevus ja sellele reageerimine on viimastel aastakümnetel olnud aktiivse teadusliku uurimise ning teadliku poliitikakujundamise objektiks. Seoses rahvusvaheliste standardite ja soovitustega Euroopa Nõukogult, Euroopa Liidult, ÜRO-lt jt, on mitmetes

⁹⁰ Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal “Alaealiste kuritegevuse ennetamine, alaealiste kuritegevuse käsitlemise viisid ja alaealisi käsitleva õigussüsteemi roll Euroopa Liidus“ (2006/C 110/13). - https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006IE0414:ET:HTML#ntr1-C_2006110ET.01007501-E0001 (12.04.2020).

⁹¹ 1997. aasta novembris Luksemburgi ülemkogul vastu võetud Euroopa tööhõivestrategia, 2000. aasta detsembris Nice'i ülemkogul vastu võetud Euroopa sotsiaalagenda, 2005. aasta märtsis Brüsseli ülemkogul vastu võetud Euroopa noortepakt, aktiivse kodanikutunde edendamine jne.

⁹² Nõukogu ja liikmesriikide valitsuste esindajate resolutsioon; noorsoo sotsiaalse integratsiooni teemaline kohtumine 14. detsembri 2000. aasta ülemkogul ([EÜT C 374, 28.12.2000](#)); Nõukogu ja liikmesriikide valitsuste esindajate resolutsioon; noorsooalaldkonna koostööraamistiku teemaline kohtumine 27. juuni 2002. aasta ülemkogul ([EÜT C 168, 13.7.2002](#)); Euroopa Komisjoni 21. novembri 2001. aasta valge raamat “Uus hoog Euroopa noortele” (KOM(2001) 681 lõplik); komisjoni teatis nõukogule Euroopa noorsoopoliitika küsimuses (KOM(2005) 206 lõplik).

⁹³ Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal “Alaealiste kuritegevuse ennetamine, alaealiste kuritegevuse käsitlemise viisid ja alaealisi käsitleva õigussüsteemi roll Euroopa Liidus“ (2006/C 110/13).

Euroopa riikides hakatud laste õigussüsteeme reformima. Aluseks on võetud ennekõike järgmised suunad:

- võimalusel minimaalne sekkumine ja õigussüsteemist väljasuunamine (diversioon);
- taastava õiguse praktikate laialdane kasutamine ja õigussüsteemi sekkumistesse integreerimine;
- vabaduse võtmise (vahistus, arest, vangistus) erandlik kohaldamine.⁹⁴

Läbiva teemana tuuakse esile vajadust laste individuaalse hindamise järele, mis aitaks välja selgitada lapse erivajadused ja riskid ning hinnata lapse suhtes kohaldatavate erimeetmete ja alternatiivsete reageerimisviiside sobivust.⁹⁵

Alates 1980ndatest aastatest on sõlmitud mitmesuguseid alaealisi käsitlevat õigust puudutavaid rahvusvahelisi kokkuleppeid ja lepinguid: ÜRO miinimumreeglid alaealiste kriminaalmenetluse kohta (Pekingi reeglid), 1985; ÜRO suunised alaealiste kuritegevuse ennetamise kohta (Riyadh' suunised), 1990; ÜRO reeglid kinnipidamiskohas viibivate alaealiste kaitse kohta, 1990; Euroopa Nõukogu ministrite komitee soovitus R(87)20 sotsiaalsete reaktsioonide kohta alaealiste kuritegevusele. Need on olnud ajendiks järkjärgulistele muudatustele Euroopa riikide alaealisi käsitlevates õigussüsteemides, tuues õigussüsteemidesse sisse “vastutuse mudeli”. Eriti tuleb selles protsessis esile tõsta ÜRO peaassamblee poolt 20. novembril 1989 vastuvõetud lapse õiguste konventsiooni, mille on ratifitseerinud kõik Euroopa Liidu (edaspidi EL) liikmesriigid — muutes selle endile siduvaks õigusnormiks — ja mis käsitleb alaealiste kuritegevust artiklites 37 ja 40. Vastutuse mudeli järgi on alaealise õiguslik positsioon tugevam ning alaealisi käsitlev õigussüsteem liigub lähemale täiskasvanuid käsitlevale kriminaalõigussüsteemile, andes alaealistele samad õigused ja tagatised. Eesmärk on ühendada kasvatuslikud ja õiguslikud aspektid, kohaldades selleks kaitsemudelit ja olemuslikult eelkõige kasvatuslikke meetmeid. Lühidalt öeldes on mudeli eesmärk “õpetada vastutust”.⁹⁶

Vastutuse mudeli aluseks on järgmised põhimõtted:

- ennetamine on olulisem kui karistamine: alaealiste kuritegevusega võitlemise tõhusaim viis on hoida ära noorte õigusrikkujate teket. See eeldab kohaseid sotsiaalseid,

⁹⁴ Tamm, K., Salla, K.A. Kriminaalpoliitika analüüs. – Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal “Alaealiste kuritegevuse ennetamine, alaealiste kuritegevuse käsitlemise viisid ja alaealisi käsitleva õigussüsteemi roll Euroopa Liidus“ (2006/C 110/13).

tööhõivealaseid, majanduslikke ning haridusalaseid abiprogramme (seejuures ei tohiks jätta tähelepanuta vaba aja veetmise võimalusi pakkuvaid programme);

- traditsioonilise õigussüsteemi kasutamise viimine miinimumini ja uute, spetsiaalselt alaealiste õigusrikkumistele suunatud õigussüsteemide loomine, millega jäetakse muud alaealisi puudutavad probleemid (nt hüljatus, kuritarvitamine, kohanemisraskused) teistele organitele, näiteks sotsiaalhoolekandele);
- riikliku karistava sekkumise vähendamine, rakendades samal ajal ennetavaid strateegiaid alaealiste sotsiaalhoolekandes, sotsiaalpoliitikas, tööturu valdkonnas, vaba aja veetmise võimaluste pakkumisel ja kohaliku tasandil poliitikas üldiselt. Samuti tuleb konfliktide lahendamisse ja reaalsete lahenduste leidmisse kaasata suuremal määral kogukond ja teised sotsiaalsed rühmad nagu perekond, sotsiaaltöötajad, kool, sotsiaalorganisatsioonid jne;
- vabaduskaotuslike meetmete ja kastistuste viimine miinimumini, st nende rakendamine ainult erandjuhtudel;
- karistusmeetmete muutmine paindlikumaks ja mitmekesisemaks, rakendades kinnipidamise asemel meetmeid, mida on võimalik kohandada alaealise olukorrale, lähtudes menetluse ja meetmete rakendamise tingimustest ja seejuures saavutatud edust;
- noortele õigusrikkujatele kriminaalmenetluses täiskasvanutega samade õiguste ja tagatiste (õiglane ja erapooletu kohtupidamine) andmine;
- professionaalsuse ja spetsialiseerituse seadmine alaealisi käsitlevasse õigussüsteemi kaasatud ametlike sotsiaalkontrollorganite tegevuse aluseks. Selleks tuleb anda eriettevalmistus kõikidele alaealiste üle õigusemõistmisesse kaasatud isikutele (politseinikud, kohtunikud, prokurörid, advokaadid, karistust täideviivad töötajad).⁹⁷

Rahvusvahelised soovitused⁹⁸ toovad laste õigusrikkumistele reageerimisel välja järgmised kümme olulisemat põhimõtet:

⁹⁷ Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal "Alaealiste kuritegevuse ennetamine, alaealiste kuritegevuse käsitlemise viisid ja alaealisi käsitleva õigussüsteemi roll Euroopa Liidus" (2006/C 110/13).

⁹⁸ Rahvusvahelised suunised: ÜRO lapse õiguste konventsioon; ÜRO Pekingi reeglid laste õigusrikkujate kohtlemiseks; ÜRO Riyadhi juhised laste õigusrikkumiste ennetamiseks; Lima deklaratsioon laste suhtes taastava õiguse rakendamise kohta; Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Laste kuritegevuse ennetamine, laste kuritegevuse käsitlemise viisid ja alaealisi käsitleva õigussüsteemi roll Euroopa Liidus“; Euroopa Nõukogu suunised õigusrikkumisi toime pannud lastele sanktsioonide või meetmete määramise kohta; 2010. a Euroopa Nõukogu ministrite komitee juhised lapsesõbralikust õigussüsteemist; Euroopa Parlamendi naiste õiguste ja soolise võrdõiguslikkuse komisjoni resolutsioon laste kuritegevuse ning naiste, perekonna ja ühiskonna rolli kohta; Euroopa Nõukogu ministrite komitee soovitused laste õigusrikkujate kohtlemise kohta õigussüsteemis; ÜRO standardiseeritud reeglid mittevabadusekaotuslike meetmete rakendamiseks (nn Tokyo reeglid).

1. laste rikkumistele reageerimisel peab arvestama lapse vanust, vajadusi ja õigusi. Sealjuures on laste erikohtlemise vajadus tingitud laste arengulisest eripärast ja sotsiaalsest ebaküpsusest;
2. lapse jaoks peab rikkumise tagajärg järgnema võimalikult kiiresti;
3. lapse rikkumise tagajärg peab olema proportsionaalne ja otstarbekas ning suunatud rehabiliteerimisele. Reageerimise intensiivsus peab sõltuma lapse riskitasemest: madala riski korral reageerida minimaalselt, põhitähelepanu suunata keskmise ja kõrge riskiga õigusrikkujatele;
4. lapse rikkumise eest vastutamisel ning lahenduste leidmisel peab kandev roll olema lapsel, lapsevanemal ja kogukonnal.;
5. tuleb hoiduda õigussüsteemi reageerimisest, kui last on võimalik mõjutada pere, haridus- või sotsiaal- või muu süsteemi kaudu;
6. arvestama peab, et laste rikkumiste põhjused on valdavalt ealised või sotsiaalsed. Ealised rikkumised mööduvad suuresti iseenesest ja ei nõua sekkumist, sotsiaalsed tegurid vajavad haridus- ja sotsiaalsüsteemi sekkumisi;
7. lapse rikkumisele reageerimisel peab arvestama taastava õiguse põhimõtteid;
8. laps peab saama võimaluse oma rikkumine heastada;
9. laps peab olema ära kuulatud ja kaasatud rikkumisele reageerimisel ja lahenduste leidmisele;
10. lapse puhul tuleb vältida vabaduskaotuslikke meetmeid.⁹⁹

Rahvusvahelised suunised on üldstandard, mis on loodud kõigile riikidele sh ka Eestile, et luua alaealiste erikohtlemise süsteemi. Rahvusvaheliste soovitude eesmärgiks on eelkõige kasutada kasvatuslikke meetmeid, et õpetada lapsele vastutust. Vastutuse mudel toetub põhimõttele, et ennetamine on olulisem kui karistamine ning traditsioonilise õigussüsteemi meetmete kasutamine tuleks viia miinimumini, seeläbi vähendada riiklikku karistuslikku sekkumist ning rakendades rohkem ennetavaid strateegiaid. Oluline on kaasata kogukond, perekond, kool ja teised organisatsioonid.¹⁰⁰

2003. aastal Euroopa Nõukogu poolt vastu võetud soovitusel alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kohta pakuvad välja nn standardi, millest liikmesriigid peaksid alaealistele

⁹⁹ Tamm, K., Salla, K.A. Kriminaalpoliitika analüüs. – Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs.

¹⁰⁰ *Ibid.*

kohaldatava õigussüsteemi arendamisel, alaealistele õigusrikkujatele suunatud strateegiate ja sekkumisviiside väljatöötamisel lähtuma.¹⁰¹

1. Euroopa Nõukogu soovitused kuritegude ennetamise¹⁰² ja alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kohta õigussüsteemis¹⁰³

Soovitustes kuritegude ennetamiseks pakutakse välja üldised põhimõtted, millest liikmesriigid peaksid oma ennetussüsteemi ülesehitamisel lähtuma, ja milles rõhutatakse ka partnerluse osatähtsust preventsionis. Soovitused alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kohta on sisult väga sarnased ÜRO Pekingi reeglite ja Ar-Riyādi juhtnõõridega. Euroopa Nõukogu soovitused pakuvad välja nn standardi, millest liikmesriigid peaksid alaealistele kohaldatava õigussüsteemi arendamisel, alaealistele õigusrikkujatele suunatud strateegiate ja sekkumisviiside väljatöötamisel lähtuma. Ka rõhutatakse Euroopa Nõukogu soovitustes vajadust alaealiste probleemidele kiiresti reageerida ja keskenduda pigem alternatiivsetele meetmetele.¹⁰⁴ Soovitustes on välja toodud vajadus ühtsete reeglite järele, mis käsitleksid vangistatud alaealisi. Näiteks, Rec(2003)20 punkti 5 kohaselt alaealiste õigusrikkujate osas võetavad sekkumismeetmed peaksid nii palju kui võimalik põhinema teaduslikel tõenditel, mis selgitavad välja millised lähenemisviisid, kelle suhtes ja mis tingimustel kõige paremini töötavad. Punkt 11 sätestab, et peaks arvestades üleminekuajaga täiskasvanuella, olema õigussüsteemides võimalik tagada alla 21-aastaste noorte täiskasvanute erikohtlemine kriminaalmenetluses ning võimaldada nende suhtes alaealistega sarnaste karistusmeetmete kohaldamist. Seda juhtudel, kui kohus on seisukohal, et noor täiskasvanu ei ole tulenevalt oma arengutasemest ja vastutusvõimest võrreldav vanema täiskasvanuga.

¹⁰¹ Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. – http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf (20.12.2019).

¹⁰² Council of Europe. Committee of ministers. Recommendation Rec(2003)21 of the Committee of Ministers to member states concerning partnership in crime prevention. – https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df077 (15.04.2020).

¹⁰³ Council of Europe. Committee of ministers. Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice. – https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df0b3 (15.04.2020).

¹⁰⁴ Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta.

2. Euroopa Nõukogu soovitusel alaealiste õigusrikkujate suhtes rakendatavate sanktsioonide ja meetmete Euroopa reeglite kohta ning piinamise ja ebainimliku või alandava kohtlemise ja karistamise tõkestamise Euroopa komitee standardites.¹⁰⁵

Viimati nimetatud dokumendis märgitakse, et kohtueelse kinnipidamise vältimiseks tuleb rakendada erimeetmeid. Kinnipidamisi peaks kohaldama vaid viimase abinõuna ning võimalikult lühikese aja jooksul ja üksnes tõsiste juhtumite korral (punkt 59.1). Käesolevate soovitude eesmärk on kaitsta alaealiste õigusrikkujate õigusi ja turvalisust, kelle suhtes kohaldatakse sanktsioone. Punktis 21.1 on rõhutatud, et alaealine õigusrikkuja on iga alla 18-aastane isik, kes on väidetavalt või on pannud kuriteo toime. Punkti 21.2 noor täiskasvanu kurjategija on 18-21 aastane isik. Punktis 14, et alaealiste õigusrikkujate sattumisel kriminaalõigussüsteemi nende vanema või eestkostja osalemise tähtsust kõikides menetlusetappides. Samuti on oluline punktis 8 märgitu, et sanktsioone ega abinõusid ei tohi rakendada viisil, mis süvendab kannatusi või kujutab endast liigset füüsilist või vaimset ohtu.

Seega on olemas ka muid alternatiivseid lahendusi, et vältida alaealiste õigusrikkujate kinnisesse asutusse paigutamist. Praeguses maailmas on asendavate või täiendavate institutsioonide kasutamise võimalus, et mõjutada noori tõhusamalt ning viisil, mis on paindlikum alaealiste edasise normaalse arengu jaoks. Samas, kui kinnipidamist ei ole võimalik välistada, siis seda ikkagi rakendatakse. Sellest tulenevalt peaks kasutama hariduslik-kasvatuslikuks sekkumiseks neid võimalusi või institutsioone, mis kuuluvad vastava alaealise enda sotsiaalsesse keskkonda, et pakkuda alaealistele sellist haridust ja vajaminevaid oskusi, mille puudumise tõttu nad karistusõigusega vastuollu läksid. Antud alaealistega peaksid põhjalikult tutvuma mitmesuguste valdkondade asjatundjad, et teha kindlaks, millised need puudujäägid täpselt on, ja otsustada, kuidas õpetada neile oskusi, mis vähendaksid uute õigusrikkumiste toimepanemise tõenäosust. Lisaks tuleb tegeleda ka alaealiste perekondadega, et neid kaasata kõnealusesse hariduslik-kasvatuslikku ja ühiskonda taasintegreerimise protsessi.

¹⁰⁵ Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. – [https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejrec08\(1\).pdf](https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejrec08(1).pdf) (15.04.2020).

3. ALAEALISTE KORREKTSIOONIGA TEGELEVAD INSTITUTSIOONID EESTIS

3.1. Korrektsiooni olemus

Eesti on valinud alaealiste õigusrikkujate osas sanktsioonisüsteemi, mis koosneb kahest osast:

- 1) kriminaalvastutus, mis on sätestatud karistusseadustikus¹⁰⁶ ning on üldise kriminaalõiguse osa;
- 2) karistusseadustikus sätestatud mõjutusvahendite kohaldamise võimalus, millised on loetletud KarS § 87 (hoiatus, sotsiaalprogramm, kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine, sõltuvus- või muu ravi, lepitusteenus, allutamine käitumiskontrollile, 5-60 tundi üldkasulikku tööd, liikumisvabaduse piirang, vajaduse korral koos allutamisega elektroonilisele järelevalvele, kinnisesse lasteasutusse paigutamine, muu asjakohane isiku poolt vabatahtlikult võetav kohustus¹⁰⁷) ning mille puhul alaealine mõistetakse kohtus süüdi, kuid karistuse asemel kohaldatakse mõjutusvahendit.

KarS § 87 sätestab mõjutusvahendid, milliste rakendamisel kohus lõpetab kriminaalmenetluse ja määrab alaealisele mõjutusvahendi tema käitumise parandamiseks. Kuid kohtupraktikas on jõutud seisukohale, et alaealise karistamisel on kõige olulisem eripreventiivse eesmärgi saavutamine.¹⁰⁸ Eripreventsiooni eesmärgiks on kurjategija parandamine, resotsialiseerimine ning teisalt ka hirmutamine, mis mõjutaks kuriteo sooritanud isikut edaspidi õiguskuulekalt käituma. Konkreetsete preventiivsete eesmärkide saavutamine sõltub kurjategija tüübist ning kui käsitleda alaealist õigusrikkujat parandatava kurjategija kontekstis, siis on oluline, et mõjutamine oleks pikaajaline ja intensiivne.¹⁰⁹

Vabaduskaotusliku karistuse funktsioonidena võib nimetada järgmisi: 1) rehabilitatsioon – hälviku käitumise korrigeerimine kinnises asutuses võimalike spetsiaalsete meetmetega; 2) hirmutamine – olukorra kujundamine, kus teised võimalikud õigusrikkujad ei võtaks ette

¹⁰⁶ Karistusseadustik.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ RKKKo 3-1-1-43-06 p 13.1.

¹⁰⁹ Sootak, J. Sanktsiooniõigus. Tallinn: Juura 2007, lk 54.

hälbivat tegu, kuivõrd neile on teada selle tagajärjena saabuv karistus; 3) ühiskonna turvalisuse kaitsmine õigusrikkujate vangistamise kaudu.¹¹⁰

Alaealisele õiguserikkujale karistuse määramisel lähtutakse vajadusest mõjutada teo toimepanijat olema edaspidises elus õiguskuulekas. Alaealiste puhul tuleb muuhulgas meeles pidada, et nad ei ole isiksusena reeglina veel väljakujunenud ning alaealiste kuritegevuse põhjused ja sellest tulenevalt nende meelestatus õiguskorra suhtes on teistmoodi kui täiskasvanul. Alaealised on oluliselt kergemini mõjutatavad, mistõttu ühelt poolt pole vangistus nende õiguskuulekale käitumisele suunamisel sageli vajalik ning karistuse eesmärgid saab realiseerida kergemaliigilise karistusega. Teisalt tähendab alaealise kerge mõjutatavus aga seda, et vangistus võib katkestada süüditunnistatud alaealise sidemed normaalse eluga, tekitada läbikukkumistunde ning frustratsioonimeeleolu, mille tõttu alaealine kaotab üldse huvi ja motivatsiooni endas õiguskuuleka sattumuse kujundamiseks. Seetõttu tuleb alaealise vangistusega karistamist eriti põhjalikult motiveerida, võttes karistuse eesmärkide seas teravdatult arvesse võimalusi mõjutada teo toimepanijat edaspidiselt õiguskuulekusele.¹¹¹ Klassikalise arusaam karistusõiguse on suunatud esmalt teole ning süüle, mille olemasolust sõltub karistus. Alaealiste poolt toime pandud kuritegude käsitlemisel on lähenemine teistsugune: karistusõiguses on enam tähtis täideviija isiksus, mitte tegu või selle raskus.¹¹² Samuti on alaealiste karistamisel esmatähtis eripreventiivsed ehk kasvatuslikud eesmärgid ning uue kuriteo toimepanemise ärahoidmine.¹¹³

Kõige levinumad alternatiivid tegelikule vabaduskaotusele on aprobatatsioon ehk hooldusvalve ning tingimisi vabastamine. Probatsiooni all mõeldakse nende isikute üle seatud järelevalvet, keda ei ole kinnipidamiskohtadesse mõistetud. Tingimisi karistus tähendab karistamist, mille puhul ei rakendata kinnipidamiskohas viibimist. Need on kõik variandid, mille puhul loodetakse säästa ka kuriteo sooritanu perekonda.¹¹⁴

Olulisemad toimimisviisid seoses hälbekäitumisega, mis on aktuaalsed esmajoones noorte hälbekäitumise ohjeldamise juures on korrektsioon ning preventatsioon. Tegevust, mis on

¹¹⁰ Kaugia, S. 2003, lk 37-40.

¹¹¹ Riigikohtu otsus nr 3-1-1-14-06 p 7.

¹¹² Riigikohtu otsus nr 3-1-1-43-06 p 13.1.

¹¹³ Sepp, H. Kohtupraktika: alaealiste karistamine. – Juridica, 2008, nr 8, lk. 541.

¹¹⁴ Kaugia, S. 2003, lk 41.

suunatud hälbetele sattunute väljajuhtimisele hälbe süvenemise teelt, nimetatakse korrektsiooniks. Preventsiooni all mõeldakse hälbekäitumise ennetamist.¹¹⁵

Alaealiste kriminaalkorras karistamise olulisemaks eesmärgiks võib pidada eripreventsiooni. Eripreventsiooni eesmärgiks on omakorda kurjategija parandamine, resotsialiseerimine ning samas ka hirmutamise. Kui on tegemist alaealisega, kes on juba muutunud korduvkurjategijaks, siis tema puhul peaks eesmärgiks olema kaitsta ühiskonda ehk siis võimaluse, et ta edaspidi õiguskorda kahjustaks, peab minimaliseerima. Samas ei tohiks alahinnata ka positiivse üldpreventsiooni mõju. Positiivse üldpreventsiooni puhul on oluline mõjutada õiguskorda tervikuna. Kasutades positiivset üldpreventsiooni saadetakse kindel sõnum ka teistele alaealistele õigusrikkujatele, öeldes, et nende teod ei jää karistusest ning alaealiste õigusrikkumisi võetakse sama tõsiselt, kui täiskasvanute poolt toime pandud õigusrikkumisi. Samas on üldpreventsiooni negatiivseks aspektiks see, et ühte konkreetset isikut kasutatakse teiste mõjutamiseks.¹¹⁶ Olulisemaks erisuseks alaealiste ja täisealiste karistamise vahel on rõhuasetus, mis on alaealiste puhul suunatud õigusrikkuja isiku, mitte niivõrd toimepandud teole. Alaealiste süüdistatavate korral peab nii kohus kui ka kohtuväline menetleja alaealisele karistuse määramisel arvesse võtma esmalt teo toimepandud isikut, mitte tegu ja selle raskusastet.¹¹⁷

3.2 Korrektsiooniinstitutsioonid ja nende ülesanded

Paljudes riikides puudub probleemsete alaealiste käitumisega tegelemiseks ühtne visioon ja reeglistik. Käitumise parandamiseks ning probleemse käitumise ennetamiseks välja töötatud kodukorrad ja käitumise eeskirjad sisaldavad eelkõige reeglistikke, mida alaealised peavad järgima, ning sanktsioonide hierarhiat, mida riigiasutused saavad reeglite rikkumise puhul rakendada. Enamasti on tegemist karistuste loeteluga, mis mõeldud neile alaealistele, kes verbaalset kõnet ja kirjasõna mõistavad. Samas on praktika mujal maailmas näidanud, et karistuste kasutamine probleemset käitumist ei vähenda, pigem suurendab. Seega õiguslikust aspektist võib jääda kontrollorganite ametnikele ekslik mulje, et karistamine vastavalt seadustele on aktsepteeritav, kuigi sisuline külg jääb siin lahendamata.¹¹⁸ Põhilised karistuse

¹¹⁵ Kaugia, S. 2003, lk 42.

¹¹⁶ Pikamäe, P., Kivi, L. Karistusõiguse põhiprobleeme. Õppematerjale kohtunikele 2003. Tartu: Sihtasutus Eesti Õiguskeskus, 2004, lk 37-38.

¹¹⁷ RKKKo 3-1-1-43-06 p 13.

¹¹⁸ Mental Health in Europe Annual Report 2009-2010. –

kandmise asutused – vanglad – on kirjanduses tõstatanud palju negatiivset vastukaja. Leitakse, et vanglakaristus on kulukas ja kõige kahjulikum karistusliik.¹¹⁹ Alaealistele mõjub vangla mitmel viisil negatiivselt. On täheldatud, et pärast kord vanglas käimist kaob noorel hirm vanglasüsteemi ees ja on tõenäoline, et ta kunagi sinna naaseb. Lisaks kaovad vangistuse tagajärjel noore viimsedki sotsiaalsed sidemed endiste sõpradega ning vanglas omandatud uus sõprade kontingent seob neid edaspidi pigem kuritegelike jõukudega. Karistusena peaks vangistuse eesmärgiks olema ka preventatsioon ja selle üks tahk – kasvatamine. See on praktikas kaheldav, sest vanglas ümbritseb noort kriminaalne kontingent, kes enam reeglina kriminaalsest elust välja ei tule (arvestades kinnipeetavate kõrget retsidiivsusmäära). Sellises keskkonnas viibides võib noorel tekkida soov alluda grupi survele, loobuda oma tõekspidamistest ja proovida sulanduda teistega.¹²⁰

Õigusrikkumiste ja õigusrikkujatega tegelevad peaaesjalikult siseasjade organid, kohtud ja teised õigusstruktuurid. Alaealistest õigusrikkujatega tegelemiseks oleks vaja senisest enam kaasata ka sotsiaaltöötajaid.

3.2.1 Alaealiste komisjonide kaotamine

Alaealiste komisjoni põhiülesandeks oli oma haldusterritooriumil tegeleda alaealiste õigusrikkujatega. Peeti oluliseks, et mõjutusvahendid aitaksid kaasa õiguskuulekale käitumisele ja ennetamisele.¹²¹ 2018. aastani eksisteerisid alaealiste komisjonid, mille põhiülesandeks oli koordineerida tegevusi, mis ennetaks edaspidiseid õigusrikkumisi ja vähendaks noorte riskifaktoreid. Komisjoni mõjutusmeetmeid peeti pigem karistavateks, kui rehabiliteerivateks.¹²²

2018. aasta jaanuaris muudeti alaealiste toime pandud süütegude uurimise ja lahendamise tava. Lisaks seadustes jõustunud muudatustele tunnistati kehtetuks senine alaealise

<http://www.hse.ie/eng/services/Publications/Mentalhealth/camhs2010.pdf> (01.01.2020).

¹¹⁹ Sootak, J. (koost.), Pikamäe, P. (koost.). Karistusseadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2009. Kommentaar 3, lk 204.

¹²⁰ Räsä, J. Sotsiaalsühholoogiliselt noorsoo kuritegevusest. Lisamaterjal õppefilm „Tegi pätti – 2“ juurde. Tartu: Bookmill 2004, lk 13-21.

¹²¹ Rannala, I-E., Tiko, A., Rohtla, A. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. Tallinn: Justiitsministeerium 2006. – http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kaitumisraskustega_noored_ja_n_eile_maaratud_mojutusvahendite_kohandamine_alaealiste_komisjonides._ie._rannala_a.tiko_a.rohtla._2006.pdf (16.01.2020).

¹²² Saia, K. jt. Juvenile offender rehabilitation in Estonia: interprofessional collaboration in written assessments and specialists perceptions. – European Journal of Social Work, 22(1), 2019, p 121–133. doi: 10.1080/13691457.2017.1357022.

mõjutusvahendite seadus, mis reguleeris ka alaealiste komisjonide tööd. Need muudatused panid alaealiste mõjutamiseks varasemast olulisema vastutuse menetlejale ja kohalikule omavalitsusele. Kriminaalmenetlustega seotud alaealiste komisjoni tööd hakkas edaspidi tegema prokurör koostöös kohaliku omavalitsuse ja teiste koostööpartneritega.¹²³

2018. aastast peavad kõik alaealiste õigusrikkujatega kokku puutuvad spetsialistid kasutama oma töös taastava õiguse põhimõtteid. Selleks kasutatakse kasvatuslikke mõjutusvahendeid ja -meetodeid. Mõjutusvahendid, mida kasutatakse on hoiatus (mõjus pöördumine lapse poole), vestlus (juhtumiarutelu alaealise õigusrikkujaga või kaasatud ka lapsevanemad), lepitusteenus, kahju heastamine ning erinevad sotsiaalprogrammid, kuhu last suunata (pereteraapia, MDFT jne).

Alaealiste õigusvastase tegevusega võitlemises eelistatakse kasutada sotsiaalseid ning pedagoogilisi vahendeid ja järjest enam pannakse rõhku kasvatuslikele eesmärkidele.¹²⁴

Alaealiste komisjonide puhul olid olulised meetmed kasvatamine ning mõjutamine, seega kohaldatavate mõjutusvahendite valiku aluseks on eripreventsioon sotsiaalses mõttes. Eesmärgiks on hoida ära edasised õigusrikkumised, kuid arvesse tuleb võtta ka seda, et kohaldatavad mõjutusvahendid peavad olema stimuleerivad.¹²⁵

Alaealiste komisjonid on eksisteerinud nende kahe tegevuse piirimail: ühest küljest menetletakse õigusrikkumisi (kuulatakse laps üle, arutatakse tema süütegu), ning teisest küljest rakendatakse teda abistavaid mõjutusvahendeid (näiteks sotsiaalset rehabilitatsiooni). Oma vormilt ei sobi alaealiste komisjonid aga hästi kummagi eesmärgi saavutamiseks. Teole on võimalik kiiremini reageerida politseil, prokuratuuril ja kohtul, kes peaksid järgima korrektselt lapse õigusi tema süüteo menetlemisel ning kaasama kannatanut nii palju, kui see on võimalik; põhjalikumat sekkumist vajavatel juhtudel saab kasutada lepitusteenust. Lapse abivajadusega on võimalik oluliselt lapsesõbralikumalt tegelda lastekaitse süsteemis, kus laps ei pea oma muredest rääkima mitme täiskasvanu ees (kes on kogunenud selleks, et tema tegu hukka mõista), vaid ta saab usalduslikult pöörduda korraga ühe täiskasvanu poole, kelle ainus ülesanne on teda aidata. Alaealiste komisjonid dubleerivad teiste osaliste juba tehtavaid ülesandeid. Selle asemel et panustada mitme dubleeriva süsteemi arendamisse ja parandamisse, on tunduvalt

¹²³ Prokuratuuri aastaraamat 2018. – <https://www.prokuratuur.ee/et/alaealiste-oigusrikkujate-erikohtlemine> (16.01.2020).

¹²⁴ Kalle, T. Alaealiste komisjonid õiguspoliitikat teostava institutsioonina. – S. Kaugia (koost). Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik. *Sine loco*: Avatar Holding OÜ 2008, lk 126.

¹²⁵ Sootak, J. 1994/1, lk 37.

targem suunata senised alaealiste komisjonide ressursid sellesse, et abivajava lapsega tegelemise süsteem muutuks aina paremaks nii õigusrikkumisi toime pannud abi vajavatele lastele kui kõigile teistele abi vajavatele lastele. Nendel põhjustel tunnistati sotsiaalministeeriumis ette valmistatud eelnõuga kehtetuks alaealise mõjutusvahendite seadus (AMVS) ja lõpetati alaealiste komisjonide tegevus. Eelnõu jõustus seadusmuudatusena 2018. aasta alguses.¹²⁶

Muudatuse eesmärk oli lihtne – kiirendada ja tõhustada alaealistega seotud kuritegude uurimist. Kõige olulisem on aga see, et oleme jäänud kindlaks seisukohale, et laps vajab erikohtlemist. Alaealiste komisjoni kui nii-öelda vaheastme kaotamine kiirendas menetlusotsuseni jõudmist. Kiirem kriminaalmenetlus tähendab omakorda, et alaealine õigusrikkuja veedab vähem aega kuriteos kahtlustatavana ja saab kiiremini oma tegu heastama ning sellest õppima hakata. Lisaks laiendati võimalusi alaealise õigusrikkumisele reageerimiseks, sest alaealiste komisjoni karistusliku reageerimise asemel tuli edaspidi prokuröri koostöös kohaliku omavalitsusega õigusrikkumisele reageerida esmalt kasvatusliku või sotsiaalsüsteemi meetmega.¹²⁷

Ka uurimise läbiviimisel on oluline tagada alaealisele sobiv kohtlemine. Kriminaalmenetlus võib oluliselt riivata noore inimese vabadust ja seda eriti uurimise ajaks vahi alla võtmisel. Ka vahi all viibides puutub alaealine kokku vangis viibivate inimeste ja vanglakultuuriga ning on eemal oma perest, koolist ja spetsialistidest. Selliste olukordade vältimiseks on nüüd lahendus – kohus võib vahistamise asendada kinnisesse lasteasutusse paigutamiselega. Ehk siis vanglasse saatmise asemel saadetakse nooruk hoopis Maarjamaa Hariduskollegiumi või mõnda teise sobivasse lasteasutusse. Nii ei puutu laps kokku kahjuliku vanglakultuuriga ja saab oma haridusteed jätkata ning vajadusel ka sotsiaalset tuge.¹²⁸

Kohustuste ja mõjutusvahendite määramisel on keskne roll taastava õiguse põhimõtetel – laps peab mõistma teo ebasobivust ja saama võimaluse tekitatud kahju heastamiseks. Ka õigusrikkumise toime pannud laps on abivajav laps ja just erinevate ametnike roll on lapse vajadused tuvastada ning lahendada.¹²⁹

¹²⁶ Nikonov, E. Abi võimalused. Õigusrikkumise toime pannud lapse abistamine. – https://www.tai.ee/images/ST4_2016_Nikonov.pdf (16.01.2020).

¹²⁷ Prokuratuuri aastaraamat 2018.

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ *Ibid.*

Tänu 2018. aasta seadusemuudatusele laienes kohaldatavate kohustuste ja mõjutusvahendite valik, nii et sõltuvalt alaealise taustast ja probleemidest saaks valida just temale sobivaima lahenduse. Selleks, et ajakohase informatsiooni ja koostööpartnerite toel leida kriminaalmenetlusele sobivaim lahend, peab prokurör olema leidlik. Kuna ka alaealistele pakutavad võimalused ja teenused ajas muutuvad, tuleb vahel noort mõjutada ka pealtnäha ebatraditsiooniliste vahenditega. Alaealise õigusrikkuja korral tuleb eelkõige kaaluda kohustuste ja mõjutusvahendite kasutamist (ühiskondlik kasulik töö ehk ÜKT, tekitatud kahju hüvitamine, sotsiaalprogrammid, sõltuvusravi, lepitusteenus, muu kohustus), et noor ei puutuks varajases ja arengule olulises eas kokku vanglakultuuri või vabadusekaotusega.¹³⁰

Sobiliku lahenduse valimine ei ole aga lihtne – menetlusotsuse vastuvõtmisel tuleb arvestada kuriteo asjaolude, õigusrikkuja süü, kergendavate ja raskendavate asjaolude ning noore arengutaseme ja arusaamisvõimega. Seega on õige mõjutusvahendi leidmisel oluline osa andmetel, mille prokurörid saavad koostööpartneritelt – lastekaitse spetsialistidelt, koolidest, kriminaalhooldusametnikelt, politseist ja meditsiinasutustest. Prokurör suhtleb nendega informatsiooni saamiseks ja kutsub selle võrgustiku koostööpartnerid vajadusel kokku. Prokuröridel on alaealistega tegeleva võrgustiku töös kindel roll ja eelmiste aastatega võrreldes on suhtlus koostööpartneritega oluliselt tihenunud. Lisaks kriminaalmenetluste juhtimisele kutsuvad prokurörid ümarlauakohtumistele kokku politseinikke, noorsoopolitseinikke, kohaliku omavalitsuse (edaspidi KOV) lastekaitse spetsialiste, kriminaalhooldusametnikke, kinniste lasteasutuste ametnikke, lepitajaid, MDFT superviisoreid ja sotsiaalkindlustusameti ametnikke ning osalevad ka teiste korraldatud sellistel ümarlaudadel. Neil regulaarsetel ja varasemast tihedamini toimuvatel spetsialistide kohtumistel peetakse nõu nii üldiste probleemide lahendamise ja koostöö tõhustamise üle kui ka otsitakse võimalusi konkreetsete juhtumite lahendamiseks. Kuna teenuste kättesaadavus on maakonniti erinev ja muutub ka ajas, peab prokurör valdkonnas toimuvaga ning kogukonna eluga aktiivselt kursis olema. Alaealiste erikohtlemise, taastava õiguse, kohustuste, mõjutusvahendite ja koostöövõrgustike taustal ei tohi unustada, et prokuratuuri eesmärk on kaitsta kannatanut ning tagada õigusrikkujate õiglane ja mõjus kohtlemine. On vältimatu, et ka noorte ja laste seas on kahjuks neid, keda ümbritsev keskkond on mõjutanud halvasti või valesti käituma, ning sel põhjusel ei ole neid noori võimalik enam leebemate meetmetega õiguskäitumiseks muuta. Kuigi prokuratuur teeb alaealiste

¹³⁰ Prokuratuuri aastaraamat 2018.

erikohtlemise näol kõik endast oleneva, et selliseid õigusrikkujaid oleks meie seas võimalikult vähe, peavad need mõned oma tegude eest siiski vastutama vangistusega.¹³¹

Magistritöö autor on suhelnud Ida prefektuuri noorsoopolitseinikega, kes juba aastaid analüüsivad, ennetavad, tõkestavad ja avastavad alaealiste toime pandud süütegusid. Noorsoopolitsei ametniku teenistuskoha eesmärk on noorte ja laste ohtu sattumise riski vähendamine ja nende poolt süütegude toimepanemise ennetamine, tõkestamine, avastamine ja menetlemine ning laste õiguste kaitsmine oma pädevuse piires.¹³² Ida prefektuuri noortega tegevad ametnikud üheskoos sõnasid, et alaealiste komisjonide kaotamine oli suur viga. Antud süsteem alles hakkas toimima ning tulemusi tooma. Noorsooametnikud on seletanud, et alaealiste komisjon koosnes mitmetest ametnikest: politsei ametnik, sotsiaaltöötaja, psühhiaater, psühholoog, kriminaalhooldaja, lastekaisetöötaja, haridusnõunik, vajadusel ka kooli esindaja ning teised erialaspetsialistid, kes tundsid laste probleeme ja soovivad nende lahendamisel osaleda. Rõhutati, et kui alaealiste komisjonis osales psühhiaater, siis see asjaolu on toonud just väga olulise osa alaealise käitumises riskifaktorite väljaselgitamisel, sest psühhiaater on kasutanud oma teaduspõhise õppe ja kliinilise meditsiinipraktika käigus omandatud eriteadmisi arvamuse andmiseks juriidilises kontekstis. Ta oskas hinnata olukorda, märgata lapse muresid ning hinnata edasisi abisaamisvõimalusi. Noorsoopolitseinikud on tõdenud, et alaealiste komisjoni eksisteerimisel oli lihtsam leida lähenemisviise alaealise õigusrikkujale. Samuti komisjon teadis alaealise isiksust, tema eripärasid ning lähtudes sellest suutis komisjon kiiremini otsustada, millist otstarbekamat mõjutusvahendit temale kohaldada. Ametnikud on toonud näitena, et alaealiste komisjonis sai lapsele lihtsamalt kohaldada ühiskondlikult kasulikke tööd ja laps sai mõjutusvahendit kohe täitma hakata. Nüüd aga peab seda läbi kohtu nõudma ning see protseduur on väga keeruline ja aeganõudev. Lisaks peab noorsoopolitsei võtma otsuse vastu iseseisvalt, alaealiste komisjonis oli võimalik teiste spetsialistidega arutada ja leida võimalikult efektiivne mõjutusmeede lapse jaoks. Praegune olukord on selline, et paljudel lastel on tekkinud karistamatuse tunne ning mõjutusvahendite rakendamise põhimõtted on keerukamaks muutunud. Veel on noorsoopolitseinikud tunnistanud, et mitmedimensiooniline teraapia (MDFT) ei anna asjakohast tulemust, kuna see on esiteks vabatahtlik perenõustamine, teiseks on liiga karmid reeglid teraapiasse suunamiseks ning kolmandaks teraapia efektiivsus sõltub terapeudi isikuomadustest. Enne olid mõjutusvahendid,

¹³¹ Prokuratuuri aastaraamat 2018.

¹³² Noorsoopolitseiniku ametijuhend. –

<https://otsing.smit.ee/opendata/ppa/files/ametijuhendid//408645dac0db85480d97a3617ae89806d059ebf77c404f51ce604ae602b0c2a6.PDF> (15.04.2020).

mis komisjonis määrati, kohustuslikud, kuid nüüd lapsi ja noori kohustada ei saa. Probleemkohana toodi välja, et enne toomis koostööpartnerite töö paremini, sest lapse rikkumistega olid kursis erinevad spetsialistid. Öeldi, et MDFT programmis osalevad vaid need alaealistest õigusrikkujad, kellel on väga tõsised probleemid käitumisega ning vanemad ei saa nendega hakkama. Samuti kasutatakse seda programmi väga äärmuslikel juhtudel (alles siis, kui laps on juba n-õ hädas). Ametnike sõnade kohaselt, peaks MDFT-sse kaasamine olema lihtsustatud, et oleks võimalus kiiremini, lihtsamalt ja efektiivsemalt sekkuda. Ka toodi välja, et alaealiste komisjonide kaotamine oli ennatlik otsus, kuna lastekaitsetöötajaid ja lastega tegelejaid on liiga vähe. Selles olukorras on aga kannatajateks lapsed. Eesti oli juba paarkümmend aastat tagasi olukorras, kus alaealiste asjade komisjonid likvideeriti ja noortega töötavate alaealiste asjade inspektorite ametikohad kaotati. Paraku moodustati need kiiresti uuesti, kuna saadi aru, et otsus oli vale. Juba käivad jutud alaealiste komisjonide taasloomise vajalikkusest.¹³³

Üks Põhja prefektuuri noorsoopolitseiametnik nentis, et Tallinna linnavalitsus otsustas probleemsete noorte õigele teele tagasi aitamiseks ja linnas turvalisuse tagamiseks luua kaheksa linnaosa juurde alaealiste komisjonid. Need komisjonid ei saa olema üks-ühele sellega, mis olid alaealiste komisjonid vanasti, kuna tänane seadusruum seda lihtsalt ei võimalda, aga kindlasti vaadatakse üle, kuidas tänast süsteemi maksimaalselt rakendada.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et alaealiste komisjonide kaotamine on toonud mitmeid kitsaskohti alaealiste õigusrikkujatega tegelemiseks. Komisjonide positiivsete aspektidena võib nimetada 1) nende tegevuse seadusega reguleeritust, mis võimaldas alaealist õiguspärasele käitumisele suunata; 2) alaealiste komisjonis said kokku mitmed alaealiste õigusrikkujatega kokku puutunud spetsialistid ning iga spetsialist sai avaldada oma arvamust, kuidas oleks kõige efektiivsem last mõjutada. Nüüd aga alaealise õigusrikkujaga tegeleb üks spetsialist, kellel ei pruugi olla eriteadmisi alaealiste õigusrikkumistest ega õigusrikkujatest.

3.2.2 Sotsiaaltöötajad

Sotsiaaltöötaja on erialase kõrgharidusega spetsialist, kelle tegevus on suunatud üksikisikute, perede ja rühmade toimetuleku toetamisele ning kogukonna ja ühiskonna vastavusse viimisele tema liikmete vajadustega. Ta tegeleb nii nõustamise kui ka konkreetse abiga või abi

¹³³ Vapper, T. Mida teha alaealiste õigusrikkujatega. Õpetajate leht 21.09.2018. – <https://opleht.ee/2018/09/mida-teha-alaaliste-ogusrikkujatega/> (15.04.2020).

osutamise¹³⁴ Sotsiaaltöötaja ülesandeks on pöörata tähelepanu nii personaalsetele kui ka keskkonnast tulenevatele aspektidele, ehk siis tugevdada inimese toimetulekut ja parandada kahjustava keskkonna kvaliteeti.¹³⁵ Sotsiaaltöötajate töö on suunatud ohugruppidesse kuuluvate inimeste (sh laste) abistamisele. Ohugruppi kuuluvad need inimesed, kellel on väga suur risk sattuda raskesse majanduslikku olukorda. Nendeks on eakad, töötud, asotsiaalid, kodutud, hulkurid, narkomaanid, puuetega ja krooniliselt haiged inimesed.¹³⁶

Lapsekeskse sotsiaaltöö eesmärk kaitsta last, hoolitseda tema heaolu eest ning tagada igapäevase elu laabumine praegusel hetkel ja kindlustada lapse turvaline areng. Selleks on vaja koos lapse ja perekonnaga süveneda lapse argipäevaellu, soovidesse ja vajadustesse, tugevustesse ja ressursidesse. Lapsekeskselt töötada tähendab kaitsta, toetada ja tervendada last, töötades otseselt koos lapsega, hoida kõikide protsesside fookuses last ja pidada lapsekesksust juhtivaks põhimõtteks oma töös.¹³⁷

Sotsiaaltöötaja, kes viib läbi laste ja perekondade hindamisi kohalikus omavalitsuses ning analüüsib ja üldistab hindamistega kogunenud andmestikku, omab väärtuslikku teavet laste ja perekondade elu-olu, arvamuste ja arusaamade, probleemide ja võimaluste, soovide ja vajaduste kohta. See teave võimaldab arendada kohapeal teenuseid ja kavandada ennetusprogramme. Kuid sotsiaaltöötaja ülesanne on olla ka laste ja perekondade (eriti sotsiaalses halvemuses olijate) eestkõnelejaks, tuua nende probleemid ja soovid avalikkuse ette ning teha ettepanekuid sotsiaalpoliitika kujundajatele. Seda seisukohta kaitseb ka Eesti Sotsiaalala töötaja eetikakoodeks.¹³⁸ Et toetada lapsi ja peresid nende loomulikus keskkonnas, on vaja ühiskondlikku kokkulepet selles, milliseid probleeme või ebasoovitavaid suundumusi ennetada. See nõuab teadmisi Eesti perede olukorrast, mitmekülgset erialast pädevust, rohkem ressursse ja ka ennetustööd soosivat sotsiaalpoliitilist kliimat. Selline teadmuspõhine ennetustöö ja abistamine aitaks omakorda kaasa sotsiaaltöö staatuse tõusule.¹³⁹

¹³⁴ Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna võrgukodu. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/perevagivalla-vorgustik/sotsiaaltootaja> (14.01.2020)

¹³⁵ Dupper, R. Children&Schools Advance Access. – The development of a national school social work practice model 2003, p 2.

¹³⁶ Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 heakskiitmine. 09. juuni 2010. – RT III 2010, 26, 51.

¹³⁷ Muukkonen, T., Tulensalo, H. Kohtaavaa lastensuojelua. Lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilannearvion käsikirja. – Helsingin kaupungin sosiaalivirasto. Selvityksiä: 1. 2004, lk 67-75.

¹³⁸ Sotsiaalala töötaja eetikakoodeks. – https://www.eswa.ee/wp-content/uploads/2016/11/Eetikakoodeks_Avaldatud-ST.pdf (20.01.2020).

¹³⁹ Lapse ja perekonna hindamise juhend, 2009. – https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/lapse_ja_perekonna_hindamine_2009.pdf (20.01.2020).

Abi vajav laps on laps, kes vajab abi, tal ei ole kaitsetunnet, arenguvõimalusi ja heaolu. Lapse abivajadus võib olla seotud võimaliku ebaõiglase kohtlemisega (s.t. lapse vastu suunatud vägivalda ja järelevalve puudumisega, samuti tema eriliste sotsiaalsete ja hariduslike vajadustega, perekonna finantsraskustega jne).¹⁴⁰ Lähtudes lastekaitseaduse¹⁴¹ §-st 59 lg 1, mille järgi on iga inimene, kes märkab abivajavat last, kohustatud sellest viivitamatult teada andma lasteabitelefoni või kohaliku omavalitsuse üksusele. Abi vajava lapse kohta tuleb teatada kohalikele omavalitsusele, võimaluse korral otse lastekaitsetöötajale. Lastekaitsetöötaja kogub infot lapse abivajaduse kohta. Kuigi igas kohalikus omavalitsuses ei ole lastekaitsetöötajat, on siiski alati olemas töötaja, kes vastutab abi vajavate laste õiguste eest.¹⁴²

Õigusrikkumise toime pannud lapsega tegelemisel jooksevad kokku riigi kaks rolli: esiteks süütegude menetlemine, et ennetada uusi seaduserikkumisi, tagada ühiskonna turvalisus ja rahuldada kannatanu õiglustunnet, ning teiseks kohustus tagada iga lapse, sh õigusrikkumisi toime pannud lapse õigused ja heaolu. Nii, nagu osa täiskasvanutest, paneb ka osa lastest toime süütegusid – sagedamini kergemaid väärtegusid, harvemini raskemaid kuritegusid. Kuigi 14-aastaseid ja vanemaid lapsi on võimalik teo eest karistusõiguslikult vastutusele võtta, ei tohi unustada, et ennekõike on tegemist lapsega.¹⁴³

Lapse õigusrikkumisega tegelevad politsei, prokuratuur, kohus ning ohvriabi lepitusteenus. Nii uute õigusrikkumiste ennetamiseks kui ka lapse heaolu tagamiseks on seejuures kõige tulemuslikum praktika, mis järgib taastava õiguse põhimõtteid. Last saab aidata lastekaitsetöö, sotsiaalteenuste ja haridus- ning tervishoiusüsteemi teenuste kaudu. Õigusrikkumise toime pannud lapse vajadused ei erine teiste laste omadest. Seetõttu ei tohiks õigusrikkumise toime pannud last häbimärgistada ja temaga peaks tegelema nagu iga teise abivajava lapsega. Õigusrikkumise toime pannud abivajavat last saab üldises abivajavate laste abistamise süsteemis abistada oluliselt tõhusamalt kui õigusrikkumisi toime pannud lastele loodud spetsiaalses süsteemis.¹⁴⁴

Süütegusid toime pannud laste puhul on oluline hoiduda karistuslikust ülereageerimisest, leida võimalusi kahju heastamiseks ning tegeleda läbi lastekaitse süsteemi lapse teo taga olevate

¹⁴⁰ Sotsiaalministeeriumi kodulehekülj. – <https://www.sm.ee/et/abivajavlaps> (15.01.2020).

¹⁴¹ Lastekaitseadus.

¹⁴² Nikonov, E., Välba, E., Lauri, K. Sotsiaaltöö korraldus. Uued võimalused mitmekülgse abivajadusega lastele. – https://www.tai.ee/images/ST2_2018_Nikonov_V%C3%A4lja_Lauri.pdf (15.01.2020).

¹⁴³ Sotsiaalministeeriumi kodulehekülj.

¹⁴⁴ *Ibid.*

sügavamate abivajadustega. Sobiva toe ja abi korral võib igast süütegusid toime pannud lapsest kasvada ühiskonda positiivselt panustav täiskasvanu.¹⁴⁵

Sellest aastast saab KOV suunata abivajava lapse ka sotsiaalse rehabilitatsiooni, kinnise lasteasutuse või lepitusteenusele. Need teenused tulevad kõne alla aga alles siis, kui KOV on kõik eespool kirjeldatu juba omalt poolt ära teinud. Kehtiva sotsiaalhoolekande seaduse¹⁴⁶ kohaselt on riigi rahastatud sotsiaalse rehabilitatsiooni teenusele õigus:

- alla 16-aastaselt lapsel, kellel on määratud puude raskusaste (sügav, raske või keskmine puue);
- alla 18-aastaselt lapsel, kelle KOV on tunnistanud abivajavaks lapseks lastekaitse seaduse tähenduses ja andnud hinnangu tema teenusele suunamise vajaduse kohta. Abivajavaks tunnistanud lapsel ei pea olema tuvastatud puuet.¹⁴⁷

Käesoleva töö autor on veendunud, et sotsiaaltöötaja roll on väga oluline alaealiste õigusrikkujatega koostöö tegemisel. Erialase haridusega inimene oskab hinnata lapse arengut, kuriteo toimepanemisele viitavaid põhjuseid või tingitud faktoreid. Analüüsides lapse käest saadud informatsiooni, suudab ta konstrueerida õige mudeli selleks, et tulevikus alaealine enam ei astuks kuritegelikule teele või vähemalt püüab seda vältida.

3.2.3 Lasteombudsmani institutsioon

Lasteombudsmani institutsioon loodi Eestis 19. märtsil 2011. aastal, lisades juba olemasolevale õiguskantsleri ülesannetele ka laste õiguste kaitse ning edendamise funktsiooni. Lasteombudsman Eestis on õiguskantsler Ülle Madise. Oma tegevuses lähtub ta õiguskantsleri seaduse paragrahvi 1 lõikest 8¹⁴⁸, mille alusel täidab õiguskantsler lapse õiguste konventsiooni artiklist 4¹⁴⁹ tulenevalt lapse õiguste kaitse ja edendamise ülesandeid. Lasteombudsmani ülesannete täitmiseks on Õiguskantsleri Kantseleis laste õiguste osakond, kus töötab 5 inimest. Eesti laste ombudsmani peamised ülesanded on järgmised:

- seista selle eest, et kõik inimesed austaksid laste õigusi ning lähtuksid lapse parimatest huvidest;

¹⁴⁵ Sotsiaalministeeriumi kodulehekülj.

¹⁴⁶ Sotsiaalhoolekande seadus. – RT I, 13.03.2019, 155.

¹⁴⁷ Sotsiaalministeeriumi kodulehekülj.

¹⁴⁸ Õiguskantsleri seadus. – RT I, 19.12.2019, 14.

¹⁴⁹ Lapse õiguste konventsioon.

- lahendada lapse õigusi puudutavaid avaldusi suhetes avalikke ülesandeid täitvate inimeste ja asutustega;
- kontrollida lapsi puudutavate õigusaktide vastavust seadusele ja põhiseadusele;
- tutvustada lapse õigusi;
- juhtida erapooletult tähelepanu lastekaitse probleemidele;
- korraldada lapse õigustega seotud uuringuid;
- aidata lastel ja noortel tõstatada neile olulistel teemadel diskussioone ühiskonnas.¹⁵⁰

Sõnal „Ombudsman“ on skandinaavia juured. „*Ombuds*“ tähendab „õiguste kaitsja“, ja „*man*“ tähendab „kelle õigusi kaitstakse“. Ombudsman on sõltumatu ametnik, kes kaitseb inimese õigusi või inimeste õigusi nende suhetes riigiasutuste, kohalike omavalitsuste ja muude riigivõimude toimetajatega. Lapse õiguste ombudsmani nõuandekomisjon loodi 15. novembril 2011. Konsultatiivnõukogu loodi selleks, et kaasata lapsed arutelluse nende oluliste küsimustega, anda neile võimalus väljendada oma seisukohta ja tõstatada lastega seotud küsimusi. Nõuandekomisjoni ülesanne on toetada lapse õiguste ombudsmani tegevust kui laste huvide esindajat, isikut, kes tutvub lapse õigustega ja jälgib nende järgimist. Konsultatsiooninõukogu liikmed on nooremad kui 18-aastased lapsed, kes esindavad erinevaid laste- ja noorteorganisatsioone.¹⁵¹

Endiselt eksisteerib erinevaid arvamusi, kuidas alaealisi õigusrikkujaid kohelda ning millised meetmed on kõige efektiivsemad. Ühed teadlased on arvamusel, et neid tuleks hoida vabaduses ja rakendada rehabiliteerivaid meetmeid. Teised teadlased on seisukohal, et alaealised õigusrikkujad tuleks panna kinnisesse asutusse, olles tugevalt häiritud ühiskonna turvalisuse pärast. Uuringud on kindlaks teinud, et alaealiste kinnises asutuses viibimine on liiga rõhuv ja ei aita kuidagi kaasa noore edasisele positiivsele arengule.¹⁵²

3.2.4 Kinnine lasteasutuse teenus

Tõsiste käitumiskustega abivajavad lapsed võib saata kinnisesse lasteasutusse, aga see on ainult äärmuslik meede juhul, kui kõik teised mõjutusvahendid ei ole andnud tulemusi.¹⁵³ Sageli

¹⁵⁰ Eesti lasteombudsmani kodulehekül. – <https://www.oiguskantsler.ee/et/laste-ja-noorte-%C3%B5igused/> (01.12.2019).

¹⁵¹ Õiguskantsleri kodulehekül. – <https://www.oiguskantsler.ee/et/laste-ja-noorte-%C3%B5igused> (01.12.2019).

¹⁵² Mathys, C. Children and Youth Services Review. Effective components of interventions in juvenile justice facilities. – How to take care of delinquent youths? 2017, p 319–327.

¹⁵³ Nikonov, E. Sotsiaaltöö 4. – Õigusrikkumise toime pannud lapse abistamine. 2016, lk 75.

on lastekaitsetöötaja selliste juhtumitega tegelema pikka aega. Erinevad last abistavad meetmed (nt tugiisik, psühholoogi teenus, perenõustamine, psühhiaatrilisele ravile suunamine jm) ei ole aga lapse olukorda parandanud ja tema abivajadus on aina süvenenud. Laps võib olla nt oma vaimse tervise seisundi tõttu ohtlik iseendale, ohustada enda tervist muul moel (nt alkoholi või narkootikumide tarvitamisega) või on ta hakanud toime panema üha raskemaid õigusrikkumisi. Ükski tegu ega käitumisviis ei ole veel iseenesest kinnisesse lasteasutusse saatmise aluseks – see teenus on põhjendatud ainult juhul, kui lapse käitumine ohustab tõsiselt lapse enda elu, tervist ja arengut või teiste isikute elu või tervist, ning last pole võimalik aidata ühegi teise meetmega. Kohalikul omavalitsusel on õigus teha kohtule avaldus lapse paigutamiseks kinnisesse lasteasutusse. Kohus võib jätta menetlemata avalduse, milles on puudujääke lapse abivajaduse hindamisel, kasutatud meetmete tõhususe või kinnise lasteasutuse teenuse eesmärgi põhjendamisel.¹⁵⁴

Kinnise lasteasutuse teenus on väga äärmuslik meede, mida kasutatakse alles siis, kui kõik teised mõjutusvahendid ei ole olnud tõhusad. Samas tõdeti, et teenusele pääsemine on tehtud väga raskeks. See võib tuleneda ka sellest, et teenuse määrab kohus (enne tegi seda alaealiste komisjon).

3.2.5 Lepitusteenus

Lepitusteenus tähendab vahendusteenust, mille käigus erapooletu isik (lepitaja) aitab vaidluses olevatel inimestel leida vaidlusküsimustele lahenduse ning sõlmida vastastikuseid kokkuleppeid. Selles protsessis mõlemad osapooled peaksid aru saama üksteise seisukohtadest ja vajadustest, mis peaks soodustama nende koostööd. Protsess võimaldab leida pooltele kohtuvälise lahenduse. Lepitusprotsessis arvestatakse eelkõige ohvri huve. Lepitusteenuse eesmärk on osaliste vahel kirjaliku kokkuleppe sõlmimine, millega teo sooritanud isik võtab endale teatud kohustuse.¹⁵⁵ Eestis on üha enam hakatud kasutama alaealiste puhul lepitusteenust, mida osutab Sotsiaalkindlustusamet. Lepitusteenuse puhul kuulatakse ära mõlemad osapooled ning selgitatakse kannatanu kahjud, lapsega kohtumisel selgitatakse talle kannatanu seisukohti. Lepitaja püüab leida mõlemaid osapooli rahuldava lahenduse. Lastekaitsetöötaja sekkumine on selliste juhtumite puhul oluline ning samuti perekonna kaasamine juhtumisse. Lepitusteenuse osutaja ülesandeks on selgitada lapsele tema teo

¹⁵⁴ Nikonov, E., Välba, E., Lauri, K. Sotsiaaltöö korraldus. Uued võimalused mitmekülgse abivajadusega lastele. – https://www.tai.ee/images/ST2_2018_Nikonov_V%C3%A4lja_Lauri.pdf (20.01.2020).

¹⁵⁵ Sotsiaalministeeriumi kodulehekül.

negatiivseid tagajärgi ning tegema lapsele selgeks kannatanu seisukohad.¹⁵⁶ Süüteoasjade lepitust pakub Eestis ohvriabi ning seda reguleerivad kriminaalmenetluse seadustik (edaspidi KrMS)¹⁵⁷ ja ohvriabi seadus¹⁵⁸. Lepituse käigus toimuvad enamasti kohtumised mõlema osapoolega eraldi ja seejärel koos. KrMS § 203¹ lg 1 kohaselt kohaldatakse lepitusteenust siis, kui teise astme kuriteo asjaolud on selged, kriminaalmenetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi ning leppimiseks on olemas kannatanu ja kahtlustatava või süüdistatava nõusolek.¹⁵⁹

3.2.6 Mitmedimensiooniline pereteraapia (MDFT)

Üheks efektiivseimaks mõjutusvahendiks on alaealistele õigusrikkujatele rakendatav mitmedimensiooniline pereteraapia (MDFT), mis ei ole suunatud ainult lastele, vaid sinna kaasatakse ka lapsevanemad, perekond ning teised lähedased lapse ümber. MDFT programm on Eestis kasutusel 2015. aastast ja programmi meeskond tegutseb Sotsiaalkindlustusameti lastekaitseüksuses.¹⁶⁰ Antud teraapiat on hinnatud väga efektiivseks, see eeldab vähemalt kolm korda nädalas kokkusaamist terapeudiga ja seda 3–6 kuud. Kokkusaamised toimuvad nii lapse kodus, koolis kui terapeudi vastuvõtul. Teraapia esimeseks etapiks on leida võimalusi muudatuste läbiviimiseks. Teine etapp hõlmab endas individuaalset ja perekondlikku muutumist ning viimane etapp on muutuste säilitamiseks ja kinnistumiseks. Terapeut tegeleb individuaalselt nii alaealise kui ka täiskasvanuga ning samuti laps ja tema vanem koos.¹⁶¹

Teraapia keskendub lapse tugevustele ning toimub lisaks terapeudi kabinetile ka lapse kodus. Esimeseks etapiks on lapse ja perekonnaga suhte loomine, teiseks muuta seniseid tingimusi ja teha tööd probleemide lahendamiseks ning terapeut jõustab perekonda ja hakkab vähendama tasapisi kokkusaamisi, kuni teraapia lõpetatakse. Oluline, et perekond säilitaks teraapias õpitu ning kasutaks seda tavaelus. MDFT sihtgrupiks on alaealised õigusrikkujad, sellised probleemsed noored, kelle käitumine on ohtlik nii talle kui kogu ühiskonnale. Teraapia on alternatiiviks laste kinnisele asutusele. Tulemused on seni olnud positiivsed. Kui algselt on pered terapeudi suhtes skeptilised, siis teraapia lõppedes on väga raske eemalduda terapeudist,

¹⁵⁶ Nikonov, E., Välba, E., Lauri, K. Sotsiaaltöö 2. – Uued võimalused mitmekülgse abivajadusega lastele. 2018, lk 25.

¹⁵⁷ Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 20.12.2019, 8.

¹⁵⁸ Ohvriabi seadus. – RT I, 04.01.2019, 16.

¹⁵⁹ Kriminaalmenetluse seadustik.

¹⁶⁰ Sotsiaalministeeriumi kodulehekülj.

¹⁶¹ Liddle, H.A. Adapting and implementing an evidence-based treatment with justice-involved adolescents: the example of multidimensional family therapy. – Family Process, 53(3), 2014, p 521-522.

sest ollakse rahul sellega, et teraapia toimus.¹⁶² Terapeut töötab samaaegselt nelja üksteisest sõltuva domeeniga: noor, vanem, perekond ning väljaspool perekonda. Sellest hetkest, kui terapeutiline liit on saavutatud ning nooruki ja perekonna motiveeritus tõusnud, keskendub terapeut käitumuslikule ja vastastikkusele muutusele. Alaealisel aidatakse kõrvaldada narkootikumide kuritarvitamist, parandada probleemilahendamise oskusi ja vaimset tervist, sotsiaalset kompetentsust ja leida alternatiive psühhoaktiivsete ainete tarbimisele ning hälbivale käitumisele. Vanemate puhul on peamine vanemliku meeskonnatöö täiustamisel ja vanemliku praktika parandamisel. Perekonna vanematest lähtuva konflikti alandamine, emotsionaalse seotuse süvendamine ning perekonnas aset leidva suhtluse ja probleemide lahendamise oskuste parandamine on selle perega tehtava töö võtme-eesmärgiks. Perekonnavälises domeenis edendab MDFT perekonna kompetentsust interaktsioonis sotsiaalsete (justiits-, haridus- ja sotsiaalhoolekande) süsteemidega. MDFT lõplik staadium on käitumuslike ja suhetes aset leidnud muutuste kinnistamine ning perekonna edukas lähendamine nii, et programmi tulemused säiliks.¹⁶³

Et alaealiste kuritegevuse iseloom on pidevas dünaamilises muutumises, vajab kuritegevusele reageerimine spetsialiseerunud süsteemi ning pädevamate spetsialistide – politseiametnike, prokuröride, sotsiaaltöötajate, psühholoogide, psühhiaatrite osalust nii noorte kuritegevuse ennetamisel kui ka menetlemisel.

¹⁶² Kraas, K. Sotsiaaltöö 3. – Mitmedimensiooniline pereteraapia õigusrikkumisi toime pannud lastele ja noortele, 2016, lk 32-34.

¹⁶³ Multi-Dimensional Family Therapy (MDFT) . – www.mdft.org/ (10.04.2020).

4. LAPSESÕBRALIK ÕIGUSEMÕISTMINE

Lapsesõbralik õigusemõistmine hõlmab alaealiste õigusi ja vabadusi erinevates eluvaldkondades, alaealiste vastutust toimepandud õigusrikkumiste eest ja nende huvide õiguslikku kaitset. Samuti kasutatakse terminit *juvenile justice* – õigusrikkumisi toimepannud alaealisi käsitlev õigusorganite süsteem ja nende suhtes kasutatavate reeglite süsteem. Sotsiaaltöö objektiks on antud juhul elanikkonna eriline kategooria – alaealised õigusrikkujad.¹⁶⁴

Euroopa Nõukogu 47 liikmesriiki võtsid lapsesõbraliku õigusemõistmise suunised vastu ja kõik nad märgivad selle efektiivsust, kuna selle tulemusena täheldatakse retsidiivjuhtumite vähenemist alaealiste seas.¹⁶⁵

4.1 Lapsesõbraliku õigusemõistmise tekkimisest

Kuni 1700. aastani ei käsitletud alaealisi üldse kui isiksusi, õigussüsteemis polnud nende jaoks võrreldes täiskasvanutega ette nähtud erinevat kohtlemisviisi ega õigusi.¹⁶⁶ Euroopas ja Põhja-Ameerikas loetakse alaealise õigusliku erikohtlemise alguseks 19. sajandi lõppu.¹⁶⁷ Alaealiste kurjategijate ajaloolist minevikku võib nimetada julmaks ja ebaõiglaseks – nende aegade kohtupraktikas puudus lapsepõlve kui inimese elu eriti kaitstud perioodi õiguslik kontseptsioon. Selle tulemusel ei leia me õigusaktides õigusnorme laste ja noorukite eriliseks kaitseks kohtus ega vanglates. Võib isegi oletada, et antiik- ja keskaja juriste ei huvitanud kuritegelikud lapsed iseseisva demograafilise rühmana. Neid käsitleti ja koheldi kui täiskasvanuid ning kuriteo toimepannuna karistati neid sama karmilt kui täiskasvanud kurjategijaid.¹⁶⁸

Alles 19. sajandi teisel poolel toimus alaealiste õigusrikkujate traditsioonilises suhtumises järkjärguline ja pidev muutus. Ameerika Ühendriikides on üritatud leevendada nende laste ja noorukite saatust, kes on sattunud õiguse orbiidile. Kuid need olid vaid mõned katsed, mis ei muutnud põhimõtteliselt kriminaalpoliitikat. Radikaalne muutus saabus alles 19. sajandi lõpus

¹⁶⁴ Huline-Dickens, S. 2016, p 99.

¹⁶⁵ Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. 2012.

¹⁶⁶ Hinton, W.J., Sims, P.L., Adams, M.A., West, C. Juvenile Justice: A System Divided. – Criminal Justice Policy Review, 18. 2007, p 466-483.

¹⁶⁷ Aries, P. Geschichte der Kindheit. München, Wien: Springer-Verlag. 1976, p 47-50.

¹⁶⁸ Мельникова, Э.Б. Правосудие по делам несовершеннолетних. История и современность, 1990, с 15.

spetsiaalse alaealiste kohtu loomisega. Kohus loodi 2. juulil 1899 Chicagos.¹⁶⁹ Ilmselt polnud see pööre õiguse ajaloos ootamatu. Nad võitlesid selle eest ja püüdsid tõestada, et alaealiste õiglase kohtemise loomine on hädavajalik.

19. sajandi lõpus ilmnis alaealiste kuritegevuse enneolematu suurenemine. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses Euroopa oli sõna otseses mõttes üleujutatud noorte kurjategijatega. Kuritegevuse vastane võitlus hinnati ebaefektiivseks. Alaealiste kuritegevuse suurenemine osutus tõsiseks argumendiks alaealiste õigusemõistmise loomise kasuks, millest räägiti juba mitte ainult Ameerikas, vaid ka terves Euroopas. Teised riigid järgnesid Ameerika eeskujule, sest Ameerika on loonud esimese alaealiste kohtu. Pärast lühikest aega ilmusid ka teistes riikides riiklikud alaealiste kohtud. Alaealiste kohtute loomisel ilmnisid kohe erinevaid lähenemisviise õigusemõistmisele. Kuid alaealiste õigusemõistmine ei kehtinud kõikides riikides, kus alaealiste kohtud loodi. Selgelt määratleti kaks võimalust alaealiste õigusemõistmise kohta: autonoomne kohus, mis polnud üldkohtuga seotud ning üldkohtu koosseis, mis tegeles alaealiste kohtuasjade läbivaatamisega. Edasi arenes õigusemõistmise süsteem mitmesuguste muutuste all erinevate raskuste mõjutamisega.¹⁷⁰

4.2 Kaasaegne lapsesõbralik õigusemõistmine mujal riikides

Tänapäeval on alaealiste õigusemõistmisel mitu erinevat mudelit: mandri-Euroopa, Skandinaavia ja anglosaksi mudelid. Mandri-Euroopa mudeli silmapaistvamad esindajad on Prantsusmaa ja Kanada. Prantsuse alaealiste õigusemõistmise süsteem käsitleb alaealisi õigusrikkujaid ja lapsi, kes on ühel või teisel määral ohus. Nende seaduse järgi on ohu mõiste üsna lai: see võib tähendada vanemate või teiste täiskasvanute füüsilist ebasoodsat suhtumist teismelisse või toitumisprobleeme või vanemliku hoolitsuse probleeme. See hõlmab ka seksuaalset ahistamist lapse suhtes. Lastekaitse tegeleb ka lastega, kes jäävad ühel või teisel põhjusel koolist ilma, kes jooksevad kodust ära ning muidugi narkomaania ja prostitutsiooni probleemidega.¹⁷¹

Alaealiste suhtes võib kohaldada ainult kaitse-, koolitus- või järelevalvemeetmeid. Mõlemal juhul määrab alaealiste kohus sobivad kaitse-, järelevalve ja abimeetmed või haridusmeetmed.

¹⁶⁹ Любинский, П.И. Суды для несовершеннолетних в Америке как воспитательные и социальные центры. 1911, с 120.

¹⁷⁰ Любинский, П.И. 1911, с 122-123.

¹⁷¹ Жуков, И. Концепция ювенального права современной России. Квант Медиа: 2015, с 27.

Haridusmeetmeid rakendatakse ka süüteo toime pannud alaealiste suhtes. Kriminaalkaristusi saab kohaldada ainult juhul, kui alaealise isiksuseomadused ja teatud asjaolud ei võimalda tema suhtes haridusmeetmeid kohaldada. Praktikas kasutatakse peamiselt haridusmeetmeid. Alaealiste kaitse tuleb kriminaalõiguse valdkonna piiridest välja ja puudutab tsiviilõiguse üsna laia aspekti. Väärkohtlemise ohu vältimiseks on alaealiste kohtunikel õigus sekkuda ainult siis, kui perekond ei taju ohu tegelikkust ja (või) ei saa või ei taha olukorda muuta.¹⁷²

Kaitse-, koolitus- ja järelevalvemeetmete süsteem kehtestab:

- vajaduse jätta laps perekonda;
- vajaduse kindlaksmääratud meetmete abil perekonnalt nõusolekut saada.¹⁷³

Kanada kogemusi kajastavad mõned sarnasused Prantsuse alaealiste kohtusüsteemiga. Töö ei piirdu alaealiste kriminaalkohtute loomisega, vaid selle eesmärk on lahendada laiem probleem – alaealiste tsiviilkohtute loomine; spetsiaalne karistussüsteem alaealistele; vanemliku hoolitsuseta alaealistelt tulenevate sotsiaalsete probleemide lahendamine, sh juhul, kui vanematelt võetakse vanemlikud õigused ära. See annab laiaulatuslikud volitused sotsiaalteenustele, mis kontrollib peamiselt vanemaid ja nende vanemlike kohustuste täitmist, sh laste endi kaebuste korral. See hõlmab meditsiiniliste probleemide katmist, eriti laste hoiu ja pereplaneerimisega seotud küsimusi.¹⁷⁴

Rääkides alaealiste õigusemõistmise Skandinaavia mudelist tuginegem Rootsi näitele. Rootsis on alaealiste õigusemõistmise süsteemis sotsiaaltöötajal väga tähtis roll. Rootsi sotsiaalteenus on munitsipaalteenus: see on korraldatud territoriaalselt. See võimaldab neil lahendada konkreetse teismelise probleemid tema elukoha territooriumil töötavate spetsialistide poolt, mis muudab alaealistele sotsiaalabi õigeaegseks, sihipäraseks ja tõhusamaks, kuna sotsiaaltöötaja võtab arvesse mitte ainult teismelise isikuomadusi, vaid ka tema eripära, perekonna, kogukonna, kuhu ta kuulub. Sotsiaaltöötaja iseseisvus praktikas on samal ajal oluline alaealise õiguste ja huvide järgimise tagaja ning lisaks pakub see sotsiaaltöötajale teismelise suure usalduse. Seega on sotsiaaltöötaja töö Rootsis suunatud alaealiste kuritegevuse ennetamisele ja profülaktikale.¹⁷⁵ Samuti kuulub Skandinaavia alaealiste õigusemõistmise mudelisse Taani.

¹⁷² Zimring, F.E., Langer, M., Tanenhaus, D.S. Juvenile justice in global perspective. New York University Press 2015, p 295.

¹⁷³ Zimring, F.E. etc (2015), p 295.

¹⁷⁴ Любинский. П.И. 1911, с 153-154.

¹⁷⁵ Dünkel, F. Kriminologijos studijos. – Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and „new punitiveness“. 2014/1, p 60.

Taanis tunnustati tõhusate kuritegevuse ennetamisalaste jõupingutuste tagamiseks ilmset vajadust laste heaolu ja kasvatuse eest vastutavate kolme osapoolt (koolid, sotsiaalteenused ja politsei) jõupingutused kokku viia ja nende vahel tugevat partnerlust luua. Need kolm struktuuri omavad piisavalt detailset teavet laste ja noorte kohta ning on nendega elukohas tihedas kontaktis. Koolisüsteemi kuritegevuse ennetamise kohustusi seadustes konkreetset ei mainita. Neid kohutusi nimetatakse Rootsi haridusseaduse lisas, mis kirjeldab iga õpilase üldisi arengueesmärke. Näiteks, peavad koolid lisama oma õppekavasse kohustusliku õppeaine, mis on seotud narkootikumide tarvitamise probleemidega, mis on ühiskonna üks peamisi kuritegevuse tegureid.¹⁷⁶

Anglosaksi alaealiste õigusemõistmise süsteemi käsitletakse traditsiooniliselt Suurbritannia ja Ameerika Ühendriikide näitel. Inglise alaealiste kohtu jurisdiktsiooni alla kuuluvad laste ja noorukite väärkohtlemise juhtumid. Erandiks on alaealise ja täiskasvanu kaasosaolus kuriteo toimepanemises. Neid juhtumeid ei pruugi arutada alaealiste kohus, vaid see võib toimuda teises kohtus. Kohalikul tasandil on ka vanematele mõeldud programmid, mis aitavad neil ennetada oma lapse kuritegu. Korraldatakse nn kooliturvalisuse partnerlusi, mille eesmärk on mõjutada kriminaalset olukorda koolides. Need moodustatakse koolides kaasates partneritena ka politseiametnikke. Enamikes USA (riigi, kus alaealiste õigusemõistmise süsteem sündis) osariikides juhib alaealiste õigusemõistmise süsteemi sotsiaalteenus: 23-s osariigis sotsiaalteenuste amet ja 6-s osariigi pere- ja lasteteenuste amet. 11-s osariigis kontrollib alaealiste õigussüsteemi alaealiste õigusemõistmise süsteem.¹⁷⁷

Austraalia alaealiste õigusemõistmise mudel kasutab „taastava õigluse“ mehhanisme. Üks Austraalias kasutatavatest mehhanismidest on perekonnakonverentsid.¹⁷⁸

4.3 Lapsesõbralik õigusemõistmine Venemaal

Venemaa alaealiste õigusemõistmise ajaloole tuleb pöörata erilist tähelepanu: oluline on selle õigussüsteemi haru erakorraline saatus, mis on märkimisväärselt mõjutanud alaealiste õigusemõistmise mudelit, mis Venemaal hetkel eksisteerib. Esimene Venemaa alaealiste kohus avati Peterburgis 22. jaanuaril 1910. Uue kohtusüsteemi levik oli väga kiire. Tol ajal sisaldas

¹⁷⁶ Dünkel, F. 2014/1, p 53.

¹⁷⁷ Muncie, J. The ‘Punitive Turn’ in Juvenile Justice: Cultures of Control and Rights Compliance in Western Europe and in the USA. Youth Justice 2008, p 107–121.

¹⁷⁸ Муртазалиева, М. Социально-педагогическая профилактика правонарушений несовершеннолетних детей. 2005, с 82.

kriminaalõigus alaealiste kaitsesätteid. Kriminaal- ja paranduskaristuste seadustiku artikli 137 kohaselt esitati süüdistus alaealistele alates 10. eluaastast. Selle artikli teine osa nägi ette kriminaalvastutuse soodusrežiimi alaealistele vanuses 10-17 aastat, kes panid kuriteo toime „põhjuseta“. Seaduses olid spetsiaalsed selgitused alaealiste kohta, kes panid kuritegusid toime „arukalt“. Sellised alaealised saadeti peamiselt alaealiste parandusasutustesse. Kui neid nendesse asutustesse paigutada oli võimatu, paigutati nad kohtu määratud ajaks vanglasse, kuid mitte kauemaks kui 18-aastaseks saamiseni. Venemaa seadustes XIX sajandi lõpul kehtestati seadused alaealiste kriminaalkaristuste karmuse vähendamiseks. Nii kriminaal- kui ka karistusseadustik sisaldasid sätteid alaealiste tõhustatud õiguskaitse kohta võrreldes täiskasvanud süüdistatavatega. Rääkides alaealiste õigusemõistmise õiguslikest alustest Venemaal 19.-20. sajandi vahetusel, ei saa unustada ühte Venemaa seadust, millel oli alaealiste suhtes kriminaalpoliitikas kindlasti positiivne roll – see on 2. juuli 1897.a seadus Alaealiste ja alaealiste õigusrikkujate kohta.¹⁷⁹

Üldiselt oli Venemaa alaealiste õigusemõistmisel selle arengu algfaasis potentsiaalseid õiguslike võimalusi alaealiste kohtusüsteemis karistamise tugevdamiseks. Võimalik, et see ei andnud võimalust Venemaa esimese kohtulahendi rakendamisel pöörata noorte alaealiste õigusemõistmisele tõsisemat tähelepanu. Venemaa autonoomne alaealiste õigusemõistmine lakkas eksisteerimast Venemaa Rahvakomissaride Nõukogu 17. jaanuari 1918. aasta määrusega ja asendati teise süsteemiga, mis selle loojate sõnul oli inimlikum, kohandatud paremini laste ja noorukite kohtlemiseks. Alaealiste õigusemõistmise sajandat aastat kestnud eksisteerimine maailmas on näidanud, et lisaks sellele, et seda püsivalt säilitatakse kui õigluse konkreetset mudelit, toimusid selles endas ka olulised muutused, mis on seotud nii sisemiste tegurite – selle erinevate mudelite kuulumisega erinevatesse õigussüsteemidesse, kui ka väliste tegurite – alaealiste ja nende kuritegude kriminaalpoliitika – mõjuga.¹⁸⁰

Kaasaegne Vene Föderatsiooni alaealiste õigusemõistmise seadus töötati välja osana föderaalset presidendiprogrammist kohtusüsteemi reformimiseks Vene Föderatsioonis. Seadus põhineb alaealiste õigusemõistmise kontseptsioonil, selle põhimõtetel ja põhiinstitutsioonidel.¹⁸¹ Venemaa alaealiste õigusemõistmise seaduse artiklis 2 on alaealiste õigusemõistmise mõiste sõnastatud järgmiselt: "Alaealiste kohtusüsteemi all mõistetakse

¹⁷⁹ Мельникова, Э.Б. 1990, с 14.

¹⁸⁰ Мельникова, Э.Б., Ветрова, Г.Н. Проект закона «О ювенальной юстиции в Российской Федерации». - Правозащитник № 2. 1996, с 42.

¹⁸¹ Мелешко, Н.П. Ювенальная юстиция в Российской Федерации: криминологические проблемы развития. СПб.: Изд-во Р. Асланова „Юридический центр Пресс“, 2006, с 787.

riigiorganite, kohalike omavalitsusorganite, riigi- ja munitsipaalinstiitutsioonide, ametnike, valitsusväliste mittetulundusühingute, mis teostavad seaduses ette nähtud protseduuridel põhinevaid toiminguid lapse (alaealise) õiguste, vabaduste ja õigustatud huvide realiseerimiseks ja tagamiseks tervikuna süsteemi".¹⁸²

Seaduses käsitletakse alaealiste õigusemõistmist osana üldisest õigussüsteemist, mis täidab oma ülesandeid ühistel õiguslikel alustel. Seetõttu kehtivad alaealiste õigusemõistmisele üldised põhiseaduslikud põhimõtted. Kuid seaduse art. 3 määratleb alaealiste õigusemõistmist õigluse konkreetse alamsüsteemina. See eripära on seotud alaealise kui õiguskaitse ja süüdistuse esitamise eriobjekti mõistega.¹⁸³ Seaduse artikkel 5 kuulutab alaealiste õiguste ja õigustatud huvide kohtuliku kaitse prioriteediks.¹⁸⁴ See tähendab, et kõiki alaealiste õigusi ja õigustatud huve käsitlevaid otsuseid alaealiste õigusemõistmise raames teeb ainult alaealiste kohus.

Samuti artikkel 5 sätestab, et kohus ei tohi selliseid juhtumeid anda kohtuvälistele haldusasutustele, samuti alaealiste õiguste ja seaduslike huvide õiguskaitset käsitlevate otsuste vastuvõtmisele. Kohtuvälised haldusorganid võib kohus kutsuda abistama kohtu enda määratud abimeetmete rakendamisel. Kohtulik järelevalve alaealise vangistusega karistamise ja muude vabaduse piiramisega seotud mõjutusmeetmete üle võib samuti muutuda juriidiliseks uudsuseks. Kohtulik järelevalve on alaealiste kohtu pädevuses (artikli 5 punkt 2).¹⁸⁵ Alaealiste kohtu kuulutab välja integreeritud kohtualluvuse kohus. Üldiselt vastab sellise kohtu pädevus sellele, mis on ette nähtud praegustes alaealiste õigusemõistmise võimalustes perekohtu jaoks. Alaealiste kohus võib tegutseda tsiviilkohtuna, arutades alaealiste ja nende seaduslike esindajate hagnosisid tsiviilasjades vara, isikliku vara, alaealiste tööõiguste rikkumise ja muude alaealistega seotud tsiviilkohtumenetluse kohtuasjade rikkumise üle.¹⁸⁶ Vene Föderatsiooni alaealiste õigusemõistmise seadus sisaldab ka peatükke alaealiste menetluses osalejate kohta, nendes kohtuasjades toimuvat kohtumenetlust ning alaealiste õigusrikkujate karistusmeetmete (karistus ja kohustuslikud kasvatusmeetmed) määramist kohtu poolt.

¹⁸² Федеральный закон «Об основах системы ювенальной юстиции в Российской Федерации». Приложение 3. – <https://www.oprf.ru/ru/about/structure/structurenews/newsitem/13780> (21.03.2020).

¹⁸³ Борисова, Н.Е. Право и жизнь № 17. – Ювенальное право: некоторые проблемы формирования в условиях Российской Федерации. 2008, с 7.

¹⁸⁴ Федеральный закон «Об основах системы ювенальной юстиции в Российской Федерации». Приложение 3.

¹⁸⁵ *Ibid*

¹⁸⁶ Воронова, Е.Л. Становление правосудия по делам несовершеннолетних — опыт Ростовской Области. Российская юстиция 2005, с 52.

Tänapäeval kuulatakse õigusteaduses üha sagedamini ettepanekuid uue õiguse haru määramiseks, mis reguleeriks spetsiaalset teemat – alaealistega seotud õigussuhteid. Seoses elu suureneva keerukusega ilmnevad üha uuemad ja uuemad varem lahendamata juriidilised probleemid. Siseriiklike õigusaktide väljatöötamise ajal laste huvide kaitsmise küsimust tegelikult ei käsitletud. Perekonnaõiguse ajalugu tunnistab tõenäolisemalt nende julma rikkumist. Üks mehhanismidest, mille eesmärk on luua tõhusad mehhanismid laste õiguste kaitsmiseks, on alaealiste õigusemõistmine. Alaealiste õigusemõistmist tuleks eristada tavalisest õigusemõistmisest. Kohtumenetlus on riigiinstitutsioonide ja õigusnormide kombinatsioon, samas kui õiglus näeb meie mõistes ette valitsusväliste struktuuride (advokaadid, valitsusväliste struktuuride sotsiaaltöötajad, muud riiklikud ja valitsusvälised institutsioonid) osalemist ning teatavate sotsiaalsete ja õiguslike protseduuride kohustuslikku rakendamist.¹⁸⁷ Alaealiste õigusemõistmise peamine ülesanne on kaitsta laste õigusi, mitte ainult alaealiste kuritegevuse juhtumeid käsitleda. Kui erikohtunik kaalub kõiki laste probleemidega seotud juhtumeid, hakkab ta paremini mõistma alaealiste kuritegevuse põhjuseid ja hakkab arvestama noore kurjategija isiksuseomadustega, asjaoludega, mis viisid ta õigusrikkumise teele. On ebatõenäoline, et selline kohtunik saadab vangi teismelisse, kes pani toime väikese varguse, kuna ta oli näljane.¹⁸⁸

Samuti tuleb märkida, et tänapäeva Venemaal tegelevad laste probleemidega ühes või teises elu- ja tegevusvaldkonnas paljud riigiasutused: kohtud, prokurörid, alaealiste kuritegevuse tõkestamise osakonnad, alaealiste komisjonid, eestkoste osakonnad, tervishoiuasutused, haridus jpt. Alaealiste õigus Venemaal – alaealiste õiguste kaitseks loodud spetsiaalne kohtusüsteem, mis tegutses (kuni 2010. aastani kaasa arvatud) Venemaal. Plaaniti, et seda süsteemi peaksid esindama nii alaealiste toimepandud õigusrikkumiste korral õiglust teostavad riigiasutused kui ka riiklikud ja valitsusvälised struktuurid, mis jälgivad alaealiste õigusrikkujate parandamist ja rehabiliteerimist ning laste kuritegevuse ennetamist, perekonna sotsiaalset kaitset ja alaealiste õigusi. Venemaal tehakse alaealiste õigusemõistmise rakendamise seotud tööd Euroopa sotsiaalharta raames, mis sätestab mitmeid sotsiaalseid inimõigusi, samuti ratifitseeritud lapse õiguste konventsiooni ja selle sätete alusel, mis käsitlevad alaealiste õigusemõistmise korraldamist.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Ведерникова, О. Ювенальная юстиция: исторический опыт и перспективы. Российская юстиция 2000, с 51.

¹⁸⁸ Ермаков, В. Юстиция обязана защищать права и законные интересы несовершеннолетних. Российская юстиция 2000, с 22–23.

¹⁸⁹ Мелешко, Н.П. СПб.: Изд-во Р. Асланова „Юридический центр Пресс“, 2006, с 787.

Alaealiste õigusemõistmise põhimõtted kehtestati Venemaal esmakordselt 14. septembril 1995. aastal Vene Föderatsiooni presidendi B.N. Jeltsini korraldusega nr 942, millega kiideti heaks laste riiklik tegevuskava, mille kohaselt tuleb lapsepõlve õigusliku kaitse tugevdamise meetmete hulgas luua alaealiste kohtusüsteem.¹⁹⁰

1998. aastal võeti vastu föderaalne seadus "Lapse õiguste põhitagatiste kohta Vene Föderatsioonis", mis tutvustas "rasketes olukordades olevate laste" mõistet, mille hulka kuulusid eelkõige: madala sissetulekuga peredes elavad lapsed; käitumisharjumustega lapsed, samuti lapsed, kelle toimetulek on asjaolude tõttu objektiivselt halvenenud ja kes ei suuda neist asjaoludest üksi ega pere abiga üle saada. Pöördepunktiks Venemaa alaealiste õigusemõistmise süsteemi kujundamisel oli Vene Föderatsiooni Ülemkohtu täiskogu 14. veebruari 2000. aasta otsus nr 7 „Kohtumenetluse kohta alaealiste kuritegude kohtuasjades”, milles kohtutel soovitatakse alaealiste suhtes kohaldada Vene Föderatsiooni kriminaalkoodeksi artikli 76 sätteid, mis näeb ette "vabastamise kriminaalvastutusest seoses ohvriga lepitamisega".¹⁹¹

Alaealiste õigusemõistmist reguleerib terve olemasolevate õigusaktide muudatuste süsteem. Alaealiste kriminaalõiguse kohaselt on alaealiste kuritegevuse ennetamine võimalik ennekõike hariduse ja valgustuse kaudu, sest ilma selleta ei hoiu sunniviisilised, hirmutavad ega karistavad meetmed ära selle nähtuse ägenemist. Alaealised riskirühmad vajavad erilist tähelepanu: alaealisel kahtlustataval, süüdistataval ja süüdimõistetul on õigus abile ja inimväärikuse ning individuaalsete õiguste austamisele. Alaealise karistamine ei tohiks olla karistus, kättemaks, vaid pigem peaks see aitama kaasa alaealise suunamisele õiguskulekale teele.¹⁹²

Alaealiste õigusemõistmise peamine ülesanne on kaitsta laste õigusi. Alaealiste õigusemõistmine peaks tagama alaealiste kuritegevuse tõhusa ennetamise. Arvatakse, et alaealiste struktuuride (kohtud ja sotsiaalteenused) töötajate volituste olulise laienemise, samuti lapse õiguste väga laia tõlgendamise tulemusel suureneb nende struktuuride kontrollimatu sekkumise tõenäosus üksikute perede asjadesse.¹⁹³

¹⁹⁰ Ельцин, Б. Указ президента Российской Федерации об утверждении Основных направлений государственной социальной политики по улучшению положения детей в Российской Федерации до 2000 года. – <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102039092&backlink=1&&nd=102037355> (21.03.2020).

¹⁹¹ Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 14 февраля 2000 года № 7. – <http://xn--b1azaj.xn--p1ai/2000/postanovlenie-plenuma-vs-rf/N07-ot-14.02.2000.html> (12.03.2020).

¹⁹² Ягофаров, Д.А. Ювенальное право. Основы государства и права. № 1, 2003, с 69.

¹⁹³ Ткачев В. Н. В Ростовской области создается региональная модель ювенальной юстиции. Российская юстиция 2002, с 25–27.

Ühiskonna alaealiste-poliitika ei saa olla kõikehõlmav noorte seadus, universaalne ja kogu aeg ühtne. Selle moodustamisel ja rakendamisel võetakse arvesse aega, samuti föderatsiooni, föderaalsete ringkondade - piirkondade subjektide eripära, esindades seaduste, õigus- ja haldusaktide süsteemi. Sõltuvalt alaealiste poliitikaobjekti omadustest saab keskenduda sotsiaalsele kaitsele või luua soodsad tingimused täisväärtuslikuks eluks. See loob ka reaalsed eeldused multivariantsuse kujunemiseks, alaealiste poliitika mitmesuguste mudelite loomiseks, võttes arvesse olukordade mitmekesisust konkreetsel territooriumil antud aja jooksul. Alaealiste poliitika peaks põhinema alaealiste seadustel.¹⁹⁴

4.4 Lapsesõbralik õigusemõistmise Saksamaal ja alaealiste korrektsioonide võimaluste kasutamine

4.4.1 Alaealiste õigussüsteemi jurisdiktsioon

Saksamaal alates 1923. aastast on alaealiste õiguserikkumised sätestatud „Alaealiste õigusemõistmise seaduses” (*Jugendgerichtsgesetz*, edaspidi JGG), millega loodi alaealiste õigusemõistmise kohtud, samuti teised menetluste spetsialiseerunud uurimisasutused, erimenetluseeskirjad, spetsiaalsed mõjutusvahendid ja meetmed. Sellest ajast alates on alaealiste õigusemõistmise seadus kohaldatav, kui noor inimene paneb toime karistusseadustikus kirjeldatud süüteo.¹⁹⁵

Saksamaa lapsesõbralikku õigusemõistmist iseloomustab minimaalne sekkumine, mis on suunatud prioriteetsele ümbersuunamisele ning mittekaristatavatele ja ennetuslikele lähenemisviisidele (nimetatud Euroopas „koolitusmeetmed”). Saksamaa kohaldab ranget mudelit, mis tähendab, et alla 18-aastasi noori ei saa süüdistada täiskasvanute kriminaalkohtus ega määrata kriminaalkaristusi nagu täiskasvanutele, isegi kui on toime pandud väga tõsised kuriteod. Saksa lapsesõbraliku süsteemi juhtpõhimõte on *Erziehung* (koolitus ja hooldus), mis viitab vanemate algsele õigusele ja kohustusele, mida riik osaliselt täidab, kui nooruk sooritab süüteo.¹⁹⁶ Alaealiste õigusemõistmise seaduse vastuvõtmine ühendas õigluse ja heaolu

¹⁹⁴ Ягофаров, Д.А. № 1, 2003, с 76.

¹⁹⁵ Pruin, I. Alternatives to custody for young offenders. National report on juvenile justice trends. – http://www.ojj.org/sites/default/files/baaf_germany1.pdf (21.03.2020).

¹⁹⁶ Dünkel, F. Juvenile justice and human rights: European perspectives. In H. Kury, S. Redo, & E. Shea (Eds.), *Women and children as victims and offenders: Background, prevention, reintegration: Suggestions for succeeding generations* - Springer International Publishing 2016, Vol.2, p 682.

läheneviise, kehtestas kriminaalvastutuse alates 14. eluaastast, lubas karistamise asemel kohaldada haridusmeetmeid (eriti vangistuse asemel) ning kehtestas prokuröri kaalutusõiguse kontseptsiooni. Nimetatud seaduse reformid aastatel 1953, 1990 ja 2008 rõhutasid veelgi ümbersuunamist, haridus- ja rehabilitatsioonisanksioone ning rehabiliteerivaid meetmeid vastusena noorte kuritegude toimepanemisele. 2008. aasta reform selgitas Saksamaal alaealiste õigusemõistmise üldist eesmärki –takistada alaealistel ja noortel täiskasvanutel edaspidi sooritada kuritegusid.¹⁹⁷

Alaealiste õigusemõistmise seadus on kohaldatav kõigile isikutele, kes panevad toime kuriteo vanuses 14-21 aastat. Kriminaalvastutuse vanus on vähemalt 14 aastat (subjekt). Alla 14-aastaseid käsitletakse seaduses lastena ja neid ei saa kohtu alla anda. Noored vanuses 14-17 on määratletud kui “alaealised”. Nad on vastavalt JGG § 3, vastutavad kriminaalkorras ainult juhul, kui on tõendeid, et alaealine oli piisavalt teadlik oma ebaseadusliku tegevuse õigusvastasusest ja oskas käituda sellise teadlikkuse järgi. Alaealiste õiguserikkujate puhul ei ole võimalik kohaldada täiskasvanute kriminaalõigust. Kolmas vanusekategoria on noored täiskasvanud vanuses 18-20 aastat. Alates 1953. aasta reformiseadusest nad on üle antud alaealiste kohtute jurisdiktsiooni alla.¹⁹⁸ Noored täiskasvanud võivad karistust saada vastavalt alaealiste õigusemõistmise seadusele või (kergendatud) karistuse vastavalt täiskasvanu kriminaalseadusele. Alaealiste õigusemõistmise menetlused on samad nii noortele täiskasvanutele kui ka alaealistele.¹⁹⁹ JGG § 105 lg 1 p 1 kohaselt peab kohtunik kohaldama mõjutusvahendit kuni 20-aastastele noortele kui on täidetud üks tingimus kahest: kui uurimise käigus kurjategija isiksus ja sotsiaalne keskkond näitavad, et kuriteo toimepanemise ajal oli noor täiskasvanu tema moraalses ja psühholoogilises arengus nagu alaealine või kui ilmneb, et teo motiivid ja asjaolud on tüüpilised alaealise käitumisele. Sellisel juhul tuleb kohaldada alaealist käsitlevat seadust.²⁰⁰ Saksamaa Föderaalne Ülemkohus on leidnud, et tüüpilised alaealiste poolt sooritatud kuriteod on „spontaanselt alaealiste arengu põhiselt tulenevad teod“. Näitena on välja toodud juhtum, kus 20-aastane noor täiskasvanu tappis vihast oma 3-kuuse lapse, sest too nuttis.²⁰¹ Lisaks sellele on Saksamaa Föderaalne Ülemkohus otsustanud, et

¹⁹⁷ Rap, S., Weijers, I. The effective youth court: Juvenile justice procedures in Europe - Eleven International Publishing, 2014, p 89.

¹⁹⁸ Pruin, I. http://www.oijj.org/sites/default/files/baaf_germany1.pdf (21.03.2020).

¹⁹⁹ Rap, S., Weijers, I., 2014, p 126, 94.

²⁰⁰ International Centre for Prison Studies. Young adults and criminal justice: International norms and practices. King's College London. 2010, p 3. – <https://www.t2a.org.uk/wp-content/uploads/2016/02/T2A-International-Norms-and-Practices.pdf> (20.03.2020).

²⁰¹ Pruin, I., Dunkel, F. Better in Europe? European responses to young adult offending. Universitat Greifswald: Transition to Adulthood, 2015, p 41.

noorel täiskasvanul ei ole lõpuni käitumine väljakujunenud, kuna tema isiksus veel areneb.²⁰² Lähtudes JGG §-st 43 tuleb kriminaalmenetluse uurimise käigus nii kiiresti kui võimalik analüüsida süüdistatava elu ja perekondlikku tausta, tema arengut, tema varasemat käitumist ja kõiki muid asjaolusid, mis aitavad hinnata alaealise psühholoogilist, intellektuaalset ning iseloomu eripärasid. Vanemat või eestkostjat ja seaduslikku esindajat, kooli ja isikut, kes alaealist õpetab, tuleks võimaluse korral põhjalikult ära kuulata. Kõik see aitab leida meetet, mis on eelkõige toetav ja abistav kurjategija taasintegreerimisel.²⁰³ Sellest tulenevalt on alaealiste õigusemõistmise kohtu ülesanne hinnata alaealiste käitumise arengut ning hinnates arenguetappi kindlaks määrata n-ö parima mõjutusvahendi.

4.4.2 Politsei, prokuratuuri ja kohtute roll õigusemõistmises

Saksamaa noorte õigussüsteem hõlmab spetsialiseerunud alaealiste õigusemõistmise kohtuid, prokuröre ja suurtes linnades spetsialiseerunud alaealiste õigusemõistmise spetsialiseerunud politseiüksusi. Spetsialiseerunud üksused, mida tuntakse „Noorte õigluse majad”, sisaldavad politseinikke, prokuröre, sotsiaaltöötajaid, et töötades koos, leida kiireid lahendusi ja alternatiive kuriteo lahendamisele. Politsei peab edastama iga kuriteo toimepanemise kohta informatsiooni prokurörile, kes seejärel otsustab edasist tegevust. Kui karistuse tõenäoline tulemus on vabadusekaotuslik sanktsioon, esitab prokurör kohaliku alaealiste õigusemõistmise kohtunikule kriminaaltoimiku ja võib küsida kohtuniku arvamust, kas kohaldada hoiatust, kinni pidada kuni 40 tundi või trahvida.²⁰⁴

Kui kaalutakse alaealiste vangistamise küsimust, siis kohalik alaealiste õigusemõistmise kohus koosneb ühest kohtunikust ja kahest rahvakaasistujast. Tõsisemate juhtumite puhul, näiteks mõrv või seksuaalkuriteod, arutab juhtumit ringkonna noortekoda, mis koosneb kolmest kohtunikust ja kahest tavahinnangut koostavatest rahvakaasistujast. Rahvakaasistujad on pedagoogilist haridust omavad üldsuse liikmed (üks mees ja üks naine), kellel on võrdsed õigused oma arvamust avaldada alaealise süü ja karistamise kohaldamise kohta.²⁰⁵ JGG § 55 sätestab kohtusse edasikaebamise korda. Alaealistel on olemas vaid üks alternatiivne apellatsioonkaebuse kohtusse esitamise võimalus: kas pöörduda ringkonnakohtusse, et too määraks veel ühe kohtuistungi või pöörduda Föderaalse kõrgema piirkondliku kohtusse, et

²⁰² International Centre for Prison Studies. 2010, p 3.

²⁰³ Jugendgerichtsgesetz (Alaealiste õigusemõistmise seadus). - <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html> (21.03.2020).

²⁰⁴ Бибик, О.Н. Введение в ювенальное уголовное право в Германии. Омск, 2009, с. 31.

²⁰⁵ Rap, S., Weijers, I., 2014, p 126.

kontrollida õiguslikke küsimusi. See tähendab, et alaealine ei saa kohtuotsust edasi kaevata üksnes muu haridus- või ennetusmeetme peale, kui tema suhtes on juba kehtestatud n-ö „karmid” meetmed.²⁰⁶ Selle sätte eesmärk on jõuda lõpliku kohtuotsuseni võrreldes täiskasvanute kriminaalmenetlusega võimalikult kiiresti. Seetõttu saab alaealine kaevata vaid kord, kui täiskasvanud saavad kaks korda kaebust esitada. Mõte on selles, et noore inimese arengu heaoluks on parem kiiremini jõuda kohtuprotsessi lõpplahenduseni. Kuid seda regulatsiooni siiski väga kritiseeritakse, sest vaatamata selle sätte eesmärgile, seab see alaealisi halvemasse olukorda täiskasvanute kohtusüsteemiga võrreldes nii juriidilisest kui ka inimõiguste aspektist.²⁰⁷

Lisaks kohtunikele, on kohustatud kohtuprotsessis osalema sotsiaaltöötaja, kes koostab oma sotsiaalse uurimise aruande, et anda alaealise isiku tausta kohta ütlusi ning aidata kohtunikul leida sobivat alaealisele õigusrikkujale suunatud mõjutusvahendit (sanktsiooni). Üldjuhul esitavad sotsiaaltöötajad noorte täiskasvanute puhul alaealiste õigusemõistmise kohtule soovitusi, kas kohaldada täiskasvanute või alaealiste kriminaalõigust.²⁰⁸

Viimane võimalus alaealiste õigusrikkujate karistamisel on vangistus. Vangistust kantakse eraldi alaealiste vanglas. Vangistust võib alaealiste õigusemõistmise kohus määrata üksnes juhul, kui hariduslikud või distsiplinaarmedeetmed tunduvad olevat sobimatud (vaid 2% alaealistest satuvad vanglasse).²⁰⁹ Esmatähtsaks on ikkagi alaealistele määratavad haridus-, rehabilitatsiooni- või distsiplinaarmedeetmed vangistuse asemel. Alaealiste vanglad erinevad täiskasvanute vanglasüsteemist paljudest aspektidest. Nt on alaealiste vanglas palju laiem valik haridus- ja kutseõpet, personal on valitud palju põhjalikumalt. Kuid noorte suhtes kehtestatakse sagedamini rangemaid distsiplinaarmedeetmeid, võimaldatakse harvem koduviisiite ning harvem viiakse üle avatud vanglatesse. Alaealistel vanglas karistuse kandmise minimaalne pikkus on kuus kuud. Maksimaalne piirmäär on kehtestatud viieks aastaks 14-17-aastastele alaealistele ja väga raskete kuritegude korral, mille eest täiskasvanuid võidakse karistada rohkem kui kümne aastase vanglakaristusega. Noortel karistuse maksimaalne pikkus on kümme aastat. 18-20-aastaste noorte täiskasvanute puhul, keda on JGG järgi süüdi mõistetud, on maksimaalne pikkus

²⁰⁶ Jugendgerichtsgesetz (Alaealiste õigusemõistmise seadus).

²⁰⁷ Dünkel, F. Juvenile Justice Systems on Europe. 2nd edition, Godesberg: Forum Verlag. 2011, p 568.

²⁰⁸ Rap, S., Weijers, I., 2014, p 133.

²⁰⁹ Библик, О.Н. Омск, 2009, с. 46.

kümme aastat ja mõrva puhul, mida kohus peab eriti tõsiseks (nt. eriti julmal viisiil või rohkem kui üks surnud inimene jne) maksimaalne pikkus on 15 aastat.²¹⁰

JGG sõnade kohaselt, kui noor inimene kannab oma karistust vanglas, peaks see “äratama alaealise eneseväärsustunnet”, “struktureerima õpetliku käitumist”, ning “aitama noorele ületada raskusi, mis aitasid tal toime tulla kuritegeliku kuriteo toimepanemisega”.²¹¹ Praktika on näidanud, vähem kui 1% alaealiste õigusrikkujatest saab 5–10-aastaseid karistusi ja vähem kui 5% noortest saab 3–5-aastaseid karistusi. Selleks, et alaealine õiguserikkuja vangi mõista, tuleb täita üks kahest eeltingimusest: kas alaealise „ohtlik käitumine” välistab tal kogukonnas olla või eriti tõsiste kuritegude puhul, nagu mõrv või raskendatud asjaoludel toimepannud röövimine.²¹²

Natside režiimi ajal toimunud politseivõimu ajaloolise kuritarvitamise tõttu, saab nüüd kõrvalekaldumist teostada ainult prokurör või alaealiste õigusemõistmise kohtunik ilma piiranguteta kõrvalekaldumise tingimustele vastavate kuritegude liigi suhtes. Isegi mõned kuriteod võib teataval asjaoludel lõpetada, näiteks juhul, kui noor on vabandanud või hüvitanud tekitatud kahju. Reformid 1990. aastal laiendasid noorte sanktsioonide kataloogi, et hõlmata muu hulgas vahendus-, kogukonnateenistus- ja sotsiaalkoolituskursusi. Ohvri ja kurjategija omavaheline leppimine on muutunud Saksamaa alaealiste õigusemõistmise kohtutes oluliseks sanktsioonide kehtestamise tavaks. Enam kui kolmandik kõigist alaealiste ja noorte täiskasvanute juhtumitest kõrvaldatakse taastava karistuse kaudu, näiteks võib valida, kas ohvri ja kurjategija omavaheline lepitamine või üldkasulik töö. See hõlmab ohvrile tekitatud kahju maksmise kaudu, milles võetakse arvesse kuritegu sooritanud noore inimese sissetulekut.²¹³

Saksamaal vangistatud alaealiste arv on väga normaliseerunud tänu ravi- ja elamistingimustele. Näiteks, Neustrelitzis alaealiste vanglas on ulatuslik kutseprogramm, mis hõlmab ka professionaalset puidutöötlemist, metallitöötlust, kulinaariaalast juhendamist ja põlluharimist ning vangide puhul ei kasutata isegi elektroonilist järelevalvet.²¹⁴

²¹⁰ Pruin, I. http://www.oijj.org/sites/default/files/baaf_germany1.pdf (21.03.2020).

²¹¹ Jugendgerichtsgesetz (Alaealiste õigusemõistmise seadus).

²¹² Schiraldi, V., Western, B., Bradner, K. Community-based responses to justice-involved young adults (New Thinking in Community Corrections Bulletin). Laurel, MD: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice. 2015. – <https://purl.fdlp.gov/GPO/gpo83079> (25.03.2020).

²¹³ Бибик, О.Н. Омск, 2009, с. 47.

²¹⁴ Schiraldi, V. In Germany, it's hard to find a young adult in prison Criminal Justice Journalists 10.04.2018. – <https://thecrimereport.org/2018/04/10/in-germany-its-hard-to-find-a-youngadult-in-prison/> (25.03.2020).

Saksamaa registreerib süüdimõistvad kohtuotsused ja karistused Föderaalsetes Karistusregistris. Kuid alaealiste ja kuni 21-aastaste noorte täiskasvanute andmeid registrisse ei kajastata, välja arvatud reaalsed vanglakaristused (sealhulgas tingimisi vanglakaristused), üle ühe aasta karistused, antud informatsioonile on juurdepääs piiratud. Lisaks sellele, saab alaealiste õigusmõistmise kohtunik ära kustutada alaealise või noore täiskasvanu taotlusel karistuse märke karistusregistrist, kuid mitte varem kui kahe aasta pärast karistuse ära kandmist.²¹⁵

4.4.3 Hooldusravi alaealistele õigusrikkujatele

Saksamaal on ka ette nähtud lastehoiuasutused (hooldusravi) lastele ja noortele, kui nende heaolu on ohus. Seda reguleerib Hoolekandeseadus (*Sozialgesetzbuch Kinder- and Jugendhilfe SGB VIII*).²¹⁶ Kui alaealise heaolu on ohus ning kui lapse või alaealise arengu tagamiseks on vaja abi, on vanematel või juriidiliselt vastutavatel isikutel õigus järelevalveabile. Järelevalveabi hõlmab ka kasuperekonda paigutamist. Võttes arvesse nii lapse vanust, arengustaadiumit kui ka emotsionaalset kiindumust, tuleks kasutada võimalusi perekonna tingimuste parandamiseks. Peamiselt võib eestkostjaks olla kas pereliige või perega mitteseotud isik või spetsialist. Üldiselt on hooldusravi (nagu ka kõik muud hoolekandesüsteemis noortele pakutavad järelevalveabi meetmed) kohaldatav ainult juhul, kui vanemad on sellega nõus. Tsiviilkohus jätab vanemad ilma nende hooldusõigusest ning paigutab alaealise hooldusperesse, kui lapse tervis, heaolu ja elu on tõsisel ohus. Kuid arvestades proportsionaalsuse põhimõtet rakendab tsiviilkohtunik antud meetet viimase võimalusena.²¹⁷

Juhul kui laps või alaealine palub kaitset või kui tema elu või tervis on seatud ohtu, siis lapse heaolu tagamiseks peab kohalik noorte hoolekandeseadus lapse kodunt ära viima ning paigutama ajutiselt perekonda, kus töötab sotsiaalteenistus (SGB VIII § 42).²¹⁸ Alaealiste õigusemõistmise süsteemis ei mängi hooldusravi aga olulist rolli. Noored õigusrikkujad võivad saada teatud vormis järelevalveabi kohtu poolt. Teoreetiliselt on hooldusravi mõju võimalik, aga hooldusperekond ei oma mingit rolli alaealiste õigusemõistmises. Veel üks viis, kuidas alaealine võib hooldusravi vältida on see, et kohtunik edastab alaealise kriminaalasja perekonnakohtusse. Seadus näeb selle võimaluse ette, kui kuritegu viitab sellele, et alaealise

²¹⁵ Бибик, О.Н. Омск, 2009, с. 58-59.

²¹⁶ Sozialgesetzbuch Kinder- and Jugendhilfe SGB VIII. – <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/sgbviii/1.html> (29.03.2020).

²¹⁷ Pruin, I. http://www.oijj.org/sites/default/files/baaf_germany1.pdf (30.03.2020)

²¹⁸ Sozialgesetzbuch Kinder- and Jugendhilfe SGB VIII. – <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/sgbviii/1.html> (30.03.2020).

probleeme põhjustab peamiselt tema perekondlik ümbrus ning oleks otstarbekam, kui perekonda toetaks perekohus. Juhul kui perekohtu menetluse käigus selgub, et alaealiste heaolu on ohustatud, kui ta jääb oma perekonda, võib perekonnakohus alaealise riigist välja viia eraldades ta oma perekonnast ja paiguta ta hooldusravile. Seda võimalust praktikas siiski ei kasutata. Seetõttu jääb hooldusravi puhtalt noorte hoolekandeseaduse institutsiooniks.²¹⁹

Kui kriminaalmenetlus lõpeb kohtu otsusega, võib kohtunik alaealistele õigusrikkujatele määrata teatud vormis järelevalveabi. Järelevalveabi on võimalik kahel viisil – kas sotsiaaltöötaja abi või paigutamine ööpäevaringsesse asutusse või veel mingi muu majutamise vorm. Sotsiaaltöötaja on see inimene, kes tegeleb alaealiste toetamise arenguga, kaasates samas sotsiaalses keskkonda ja säilitades suhteid perekonnas. Paigutamine päeva- ja öisesse asutusse või muusse majutamisasutusse on hõlmatud igapäevaelu hariduse- ja koolitusterapeutiliste teenustega ning seeläbi pööratakse erilist tähelepanu alaealiste arengule. Samuti peavad alaealised olema abistatud kutseõppe ja tööhõive küsimustes. Lisaks nendele järelevalvemeetmetele võivad noortekohtud kohaldada konkreetseid juhiseid alaealistele. Näiteks, kohtunik võib kohustada alaealist alluma konkreetse inimese hoolitsusele ja järelevalvele. Kuid see ei tähenda, et alaealine peab jätma oma harjumuspärase ja temale sobiva sotsiaalse ümbruse. Sotsiaaltöötaja toetab alaealist tema igapäevases elus. Seetõttu ei ole võimalik alaealise vanglakaristust peatada ja alaealist saata selle asemel kasuperekonda või paigutada ta ööpäevaringsesse asutusse.²²⁰

Näiteks, Laeneri noortevanglaseadused sisaldavad osaliselt eeskirju, mis võimaldavad kehtestada noortevanglale alternatiivi eriasutuste rakendamise kaudu. Need institutsioonid lubavad vanglakaristuse täideviimist üsna avatud keskkonnas, mis ei ole võrreldavad suletud ööpäevaringse institutsiooniga. Need institutsioonid asuvad igas väiksemas külas, igas ruumis 15 poissi, kuid mõnevõrra erinevate vanuse piirangutega. Projektides osalemine on vabatahtlik. Noortevanglat võib pakkuda kurjategijatele, kes ei ole narkosõltuvuses, keda ei kahtlustata seksuaalkuritegudes ja kes ei ole oma kuriteo toimepanemisel näidanud eriti julma vägivalda. Selle projekti eesmärk on rehabiliteerida noori kurjategijaid, pakkudes neile uusi tulevikuväljavaateid. Antud vanglas on noortel võimalus omandada koolikraad või lõpetada kutseõppe. Erinevalt enamikust “normaalsetest” saksa noortevanglatest, pööratakse siin rohkem tähelepanu igale alaealisele ning üldiselt kontaktile teiste inimestega.²²¹

²¹⁹ Pruin, I. http://www.oijj.org/sites/default/files/baaf_germany1.pdf (30.03.2020).

²²⁰ *Ibid.*

²²¹ *Ibid.*

Umbes pooled kurjategijatest ei vii kõnealust projekti lõpule. Mõned neist saadetakse tagasi noortevanglasse oma ebakorrekse käitumise tõttu ja mõned tahavad omal soovil minna tagasi noortevanglasse, sest nad ei suutnud sisekorraga ära harjuda. Nimetatud projektis peavad poisid järgima väga ranget päevarežiimi: äratus on igal hommikul kell 5.50 ja alustatakse spordiprogrammiga; kell 7.00 on hommikusöök ja kell 8.00-15.00 on nad koolis või töötavad. Nad kohustatud täitma nendele määratud ülesandeid ning alles hilisel õhtul on neil aega enda jaoks. Huvitav on märkida, et isegi poisid, kes saadeti tagasi noortevanglasse, näitasid positiivseid muutusi teatud eluvaldkondades, näiteks nende tervises. Samuti näitasid tulemusi, et alaealistel tõusis võime lahendada konflikte. Ka nende eneseearvamus muutus sageli positiivselt ja enamikul juhtudel paranes nende suhe oma pereliikmetega.²²²

4.5 Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete rakendamine Eesti õigussüsteemis

Lapsesõbralikule õigusemõistmisele on pööratud rohkem tähelepanu alates 2010. aastast, kui jõustus Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Suunised käsitlevad endas lapse jaoks sobivat õigusemõistmist, mille raames on põhiline eesmärk lapse huvidest lähtumine.²²³ Euroopa Nõukogu suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta võeti vastu just selleks, et õigusemõistmine oleks laste suhtes alati sõbralik, olenemata sellest, kes nad on või mida nad on teinud. Lapsesõbralik süsteem kohtleb lapsi väarikalt, õiglaselt ning austuse ja tähelepanuga. See on ligipääsetav, mõistetav ja usaldusväärne. Selles süsteemis kuulatakse lapsi ja võetakse nende seisukohti tõsiselt ning tehakse kõik selleks, et kaitsta ka nende õigusi, kes ei oska end väljendada (näiteks imikud). See kohandab oma tempot lastele, olemata liiga rutakas ega liiga veniv, vaid mõistlikult kiire. Lapsesõbraliku õigusemõistmise suuniste eesmärk on selle kõige eest hea seista, tagada õiguskaitse piisav kättesaadavus kõigile lastele ning et laste lugupidav ja osavõtlik kohtlemine.²²⁴ Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioon viitab õigussüsteemidele, mis garanteerivad laste õiguste austamise ja tõhusa rakendamise kõrgeimal saavutataval tasemel, lähtudes õigusemõistmise kättesaadavuse, eakohasuse, kiiruse, laste vajadustele ja õigustele vastavuse, lapse kaasamise, osalemise tagamise ja toimingute mõistetavuse, era- ja pereelu

²²² Pruin, I. http://www.oijj.org/sites/default/files/baaf_germany1.pdf (30.03.2020).

²²³ Kronberga, I. Life without Crime as a Fundamental Right of the Child. *Juridica International*: 2017, vol 25, p 77. – [https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jurdint25&div=11&id=&page=](https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jurdint25&div=11&id=&page=17.04.2020)

²²⁴ Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. 2012.

privaatsuse, integreerituse ja eneseväärikuse põhimõtetest. See hõlmab õigusemõistmise süsteemi tavapärasest laiemalt, käsitledes lapse kokkupuuteid erinevate osapooltega nii enne õigusemõistmist, õigusemõistmise ajal kui ka pärast õigusemõistmist.²²⁵ Õigusemõistmise all ei peeta silmas mitte üksnes kohtumenetlust, vaid ka kohtueelseid ning muid menetlusi, kus otsustatakse lapse elu oluliselt mõjutavaid küsimusi.²²⁶

Lapsesõbraliku õigusemõistmise tagamine on aktuaalne teema viimastel aastatel ettevalmistatud ja rakendunud seadusandlikes muudatustes, mis puudutavad õigusrikkumisi sooritanud alaealistega töötavate spetsialistide tööpraktikat ning alaealistele õigusrikkujatele mõeldud teenuseid.²²⁷ Lapsesõbraliku õigusemõistmise definitsioon rõhutab, et last käsitletakse rahvusvaheliste inimõiguste mõttes kõikide õiguste kandjana, kellel on õigus täieõiguslikult osaleda teda puudutavates toimingutes.²²⁸

Eestis spetsiaalne alaealiste õigusemõistmise kohus puudub; alaealiste õigusrikkujate vabaduse piiramiseks on vajadusel kasutatud kuut tüüpi isoleerivaid asutusi nagu kinnine erikool käitumisprobleemidega lastele; turvakodu sõltuvusprobleemidega lastele; psühhiaatriaahaiaglate suletud osakonnad; hoolekandeesutused vaimupuudega lastele; Viru ja Tallinna vangla noorteosakonnad ning arestikambrid, -majad. Uue lastekaitse süsteemi puhul lähtutakse rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtetest nagu individuaalse hindamise rakendamine lapse erivajaduste, riskide väljaselgitamiseks ning kohaldatavate meetmete, alternatiivsete reageerimisviiside sobivuse hindamiseks, võimalusel minimaalse sekkumise kasutamine ja õigussüsteemist väljasuunamine. Lapsesõbraliku õigusemõistmise rakendusala on seega mitmetahuline, erinevate distsipliinide tööpraktikat puudutav ning mis kõige olulisem – õigussüsteemi sattunud laste heaolu tagamise mõttes kriitilise tähtsusega. Rahvusvaheline teaduskirjandus on rikkalik, kuid Eestis on teemat siiski pigem vähe ning eelkõige kõrvalteemana uuritud – seega vajab see põhjalikumalt käsitlemist nii praktika kui akadeemilises kontekstis.²²⁹

²²⁵ Gornischeff, K. Saia, K. Toros, E. Ülviste. Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete rakendamine Eesti õigussüsteemis ja alaealiste õigusrikkujate juhtumite kohtulahendite näitel nr 9/2018. – <http://publications.tlu.ee/index.php/actapoliticaestica/article/view/600/pdf> (11.04.2020)

²²⁶ Aru, A. Lapsesõbralik õigusemõistmine. Ajakiri Märka last 22.11.2017. – <https://ajakiri.lastekaitseliit.ee/2017/11/22/lapsesõbralik-õigusemõistmine/> (17.04.2020).

²²⁷ Gornischeff, K., jt. nr 9/2018.

²²⁸ Liefwaard, T. Child-friendly justice: protection and participation of children in the justice system. Temple Law Review vol 88. 2016.

²²⁹ Gornischeff, K., jt. 9/2018.

Alaealisi käsitleva õigussüsteemi kujundamine näeb ette alaealistega, sh alaealiste õigusrikkujatega töötamiseks vajalike teadmisi ja kogemusi omavate spetsialistide väljaõpetamist. Just sellisteks spetsialistideks võib pidada alaealisi käsitlevas õigussüsteemis sotsiaaltöötajaid. Sotsiaaltöötajate instituut alaealisi käsitlevas õigussüsteemis on võimeline lahendama tähtsaid ülesandeid kuritegu toime pannud alaealise kõlbelise-psühholoogilise arengu korrigeerimisel. Sotsiaaltöötaja õiguslik staatus alaealisi käsitlevas õigussüsteemis ei ole seadusandlusega reguleeritud, kuid vaatamata sellele töötavad sellised spetsialistid juba efektiivselt õigusemõistmise süsteemis.²³⁰ Faktiliselt osutab sotsiaaltöötaja kohtule konsultatsioonilist abi alaealise isiku, tema kuritegeliku käitumise motivatsioonide paremaks mõistmiseks, mis lõpptulemusena võimaldab määrata kõige efektiivsemad suunad tema parandamiseks.²³¹ Ühtlasi esineb sotsiaaltöötaja protsessis mitte ainult kui konsultant laste psühholoogia küsimustes, sest sotsiaaltöötaja tähtsaim funktsioon seisneb alaealise õigusrikkuja ümberkasvatamise protsessi organiseerimises juba uurimise ning kohtu staadiumil, kuna parimaks alaealise õiguste kaitsmise viisiks on tema abistamine sotsiaalses adapteerumises, konfliktide lahendamisel peres ja väljaspool kodu ning selle tulemuseks ongi kuritegeliku käitumise parandamine. Seetõttu muutub usaldusliku kontakti loomine alaealisega sotsiaaltöötaja põhiliseks tegevussuunaks.²³²

Tähtis on tagada efektiivne sotsiaaltöötajate ja uurimisorganite koostöö. Käesoleval ajal ei ole see seadusandlusega ette nähtud. Selle puuduse kõrvaldamiseks on vaja, et sotsiaaltöötajal oleks võimalus alustada tööd alaealisest õigusrikkujaga juba eeluurimise staadiumil. Töö alaealistega, mille sotsiaaltöötaja alustab veel eeluurimise etapil, mõjutab tulemusi kõige soodsamal viisil. Sotsiaaltöötaja tegevus eeluurimise staadiumil võib osutada suurt mõju ka alaealise suhtes tõkendi valimisele uurija poolt.

Sotsiaaltöötaja lahendab õigusrikkumisi toimepannud alaealisi käsitleva õigusorganite süsteemis hulk ülesandeid, sealhulgas aitab kohtunikku alaealise isiku uurimisel; valmistab ette ettepanekud alaealise suhtes karistus- ja repressiivmeetmed asemel kasvatus- ja rehabiliteerimismeetmete kasutamise kohta; valmistab ette ettepanekud alaealiste õigusrikkujate rehabilitatsiooni ja sotsiaalse adapteerumise programmi realiseerimiseks. Oma ülesannete realiseerimiseks päevad sotsiaaltöötajal olema sellised volitused nagu alaealise

²³⁰ Huline-Dickens, S. 2016, p 100.

²³¹ Юричка, Ю. Предупредить правонарушения несовершеннолетних. Народное образование, № 6, 2000.

²³² Муртузалиева, М. Социально — педагогические технологии. Учебное пособие Юпитер. Махачкала, 2004, с 118.

elamise ja kasvatamise tingimuste igakülgse uurimise võimalus; alaealise õigusrikkuja sotsiaalpsühholoogilise pildi koostamine; psühholoogilise ja juriidilise abi osutamine alaealisele, sealhulgas ka spetsialistide kaasamisega (psühholoogid, narkoloogid, juristid).²³³

Sotsiaaltöötajate kaasamine alaealisi käsitleva õigusorganite süsteemi poolt lahendatavatesse küsimustesse on tingitud vajadusega viia õigussüsteem alaealiste suhtes rahvusvaheliste standartideni, samuti on vaja arvestada alaealise isiku ealisi psühholoogilisi iseärasusi. Sel viisil osutavad sotsiaaltöötajad alaealisele õigusrikkujale kohtumenetluse raames psühholoogilist, juriidilist ja muud abi.²³⁴ Nende efektiivse töö organiseerimiseks alaealisi käsitleva õigusorganite süsteemis on vajalik seadusandluse edasine täiustamine. Alaealisi käsitleva õigusorganite süsteemi arenemine Eestis toob endaga kaasa sotsiaaltöötajate instituudi arenemist, kes osutavad sotsiaalsed abi alaealiste õigusrikkujate rehabiliteerimisel ja nende õiguste kaitsmisel.²³⁵

Autori arvates peab alaealiste õigusrikkumiste paremaks avastamiseks tegema selle kategooria kodanikega sotsiaaltööd. Õigussüsteemi tähtsaimaks koostisosaks peale kohtuid on politsei, prokuratuur, ohvriabi lepitusteenus, lasteombudsmani institutsioon, sotsiaaltöötajate instituut.

Lapsesõbralik õigusemõistmine on uudne, laste õigusliku staatuse muutumisega seotud kontseptsioon, mis hõlmab laste õigussüsteemiga kokkupuutumisega seonduvat ennetust, koolitust, sekkumist ning tõhusaid abivahendeid, lähtudes esmalt lapse parimatest huvidest ja lapse õigustest.²³⁶ Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni rakendamise eeltingimusteks Eestis on ühelt poolt alates 01.01.2016 kehtiv uuendatud Lastekaitseadus ja teiselt poolt ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtteid järgiv lapse käsitlemine subjekti ja õiguste kandjana. Seni puuduvad Eestis piisavad analüüsid selle kohta, kuidas kajastub lapsesõbralikkus Eesti õigussüsteemis rakendatuna alaealiste kriminaalasjade menetlemisse kohtulahendites. Laste sooritatud õigusrikkumiste menetlemisega seotud õigusaktide analüüs näitas, et lapsesõbralikku õigusemõistmist toetav seadusandlus on Eestis küll nõuetekohaselt väljatöötatud ja rakendatud, kuid arenguruumi on spetsialistide valdkondadeülese koolituse, sekkumismeetmete turvalisuse ning lapse huvide tagamise osas. Analüüs tõi välja kitsaskohad laiemas tugisüsteemis – alaealist õigusrikkujat kui uue kontseptsiooni kohaselt abivajavat last

²³³ Huline-Dickens, S. 2016, p 102.

²³⁴ Мургузалиева, М. Профилактические функции воспитания в предупреждении девиантного поведения. В сб. Современная наука: проблемы и перспективы. Выпуск 4 М. 2004, с 8.

²³⁵ Huline-Dickens, S. 2016, p 103-104.

²³⁶ Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta.

toetav tugi- ja sekkumissüsteem õigusemõistmise eel ja järel ei vasta veel piisavalt kontseptsiooni põhimõtetele. Nii näiteks probleemid seotult pere, kooli, suhete ja tervisega on jäänud analüüsitud juhtumite puhul vajaliku uusi põhimõtteid rakendava õigeaegse sekkumiseta; selle tagajärjeks on korduvad ning üha tõsisemad õigusrikkumised. Analüüsi käigus sai selgeks, et lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete tõhusamaks rakendamiseks on vajalik kuulata ära ja õigusemõistmisel arvestada lapse arvamusega. Et last koheldaks spetsialistide poolt kui usaldusväärset subjekti, on vajalik edaspidi aktiivsemalt tegeleda spetsialistide koolitamise ning ennetus- ja sekkumismeetmete arendamise, kättesaadavuse tagamisega.²³⁷

²³⁷ Gornischeff, K., jt. nr 9/2018.

KOKKUVÕTE

Õigusrikkumised kui tõsine sotsiaalne probleem, riivab ühiskondliku elu erinevaid valdkondi ja on põhjustatud mitmesuguste protsesside poolt. Õigusrikkumised erinevad dünaamika poolest mitte ainult kindla riigi piires, vaid ka eraldi regioonides. Sellel võib olla nii regionaalseid (sotsiaalseid) kui ka individuaalseid põhjusi, sest inimese käitumine sõltub nii sotsiaalsetest kui ka bioloogilistest faktoritest. Siinkirjutaja hinnangul on prioriteet sotsiaalsetel faktoritel, sest isik kujuneb ja tegutseb kindlas sotsiaalses keskkonnas ning tema käitumine sõltub mitte niivõrd füsioloogilistest iseärasustest ja organismi seisundist kuivõrd isikute vahelistest suhetest.

Alaealise õigusvastase käitumise peamine põhjus on seotud erinevate vastuoludega, mis on suunatud sotsiaalse keskkonna ja indiviidi normaalse funktsioneerimise destabiliseerimisele. Nende vastuolude teravnemine kutsub esile õigusrikkumiste kasvu. Selle kinnituseks on laastavad tendentsid majanduslikus, poliitilises ja muudes tegelikkuse valdkondades, kusjuures vastuolud majanduslikus valdkonnas on kõikide teiste vastuolude detonaatoriks.

Magistritöö eesmärgiks oli leida vastus küsimusele, kas Eestis praegu olemasolevad meetmed võimaldavad täita vastavates raamdokumentides fikseeritud nõudeid alaealiste õigusrikkumiste ennetamiseks ja õiguskuulekale teele tagasipööramiseks. Raamdokumentidena käsitleti töös rahvusvahelisi ja riigisiseseid direktiive, juhiseid, kus seati riigi ja ühiskonna arengu prioriteetideks alaealiste õiguskasvatus ja alaealistest õiguserikkujate resotsialiseerimine. Magistritöö autor tõdeb, et töös käsitletud institutsioonid ja meetmed – sotsiaaltöötajad, lasteombudsman, kinnine lasteasutuse teenus, lepitusteenus, mitmedimensiooniline pereteraapia (MDFT) – täidavad osaliselt laste õigusrikkumiste rahvusvaheliselt tunnustatud soovitusi ja suunistes püstitatud eesmäärke.

Lasteombudsmani institutsioon on üsnagi noor ning loodud selleks, et tagada järelevalvet laste õiguste suhtes ning edendada neid. Alaealiste teadlikkus lasteombudsmani institutsiooni olemasolust on siiani madal. Paljud alaealised ei teagi, et selline institutsioon eksisteerib meie riigis, rääkimata võimalusest pöörduda lasteombudsmani poole olukorras, kus nende õigusi on rikutud. Üldjuhul pöörduvad lasteombudsmani poole vanemad lapse õiguste kaitseks. Sellest tulenevalt töö autor ei arva, et lasteombudsmani institutsiooni meetmed suudavad alaealiste õigusrikkumisi ennetada ja õigust rikkunud noori õiguskuulekale teele tagasi pöörata.

Sotsiaaltöötaja roll on väga oluline ennetamise protsessis, sest sotsiaaltöötaja on erialase kõrgharidusega spetsialist, kelle tegevus on suunatud üksikisikute, perede ja rühmade toimetuleku toetamisele ning kogukonna ja ühiskonna vastavusse viimisele tema liikmete vajadustega. Samuti on sotsiaaltöötaja kohustus tagada iga, sh õigusrikkumisi toime pannud lapse õigused ja heaolu. Iga rikkumise kohta, mille alaealine on toime pannud, edastatakse info kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajatele ning sotsiaaltöötaja saab suunata lapse sotsiaalse rehabilitatsiooni, kinnise lasteasutuse või lepitusteenusele.

Eestis loetakse MDFT teraapiat, mis on Eestis kasutusel 2015. aastast, üheks efektiivseimaks mõjutusvahendiks alaealistele õigusrikkujatele. MDFT ei ole suunatud ainult lastele, vaid sinna kaasatakse ka lapsevanemad, perekond ja teised lähedased lapse ümber. MDFT terapeut töötab samaaegselt nelja üksteisest sõltuva osapoolega: noor, vanem, perekond ja koostööpartnerid väljaspool perekonda. Lähtudes uuringute tulemustest saavutas MDFT programm selle lühikese aja jooksul kõige märkimisväärsemat paranemist koolielu, peresuhete, emotsioonide juhtimise ja vaba ajaga seotud riskides. Kahjuks peab tõdema, et paljude spetsialistide hinnangul ei anna MDFT teraapia asjakohast tulemust, kuna see vabatahtlik perenõustamine omab liiga karne reegleid teraapiasse suunamiseks ning nimetatud teraapia efektiivsus sõltub terapeudi isikuomadustest. Samuti toob nimetatud teenus erinevalt varem toimunud alaealiste komisjonide tööst riigile lisakulutusi.

Alaealiste komisjonid kaotati Eestis 2018. aastal. Seoses sellega peavad riik ning kohalikud omavalitsused leidma teisi institutsioone (korrektsiooni võimaluse), mis tooksid efektiivsema tulemuse alaealiste õigusrikkumiste ärahoidmisel. Kuid sellega esineb erinevaid probleeme: spetsialiseerumise ja erikohtlemist toetavate spetsiifiliste eriteadmiste puudumine, karistamatuse tunne ning mõjutusvahendite rakendamise põhimõtted on keerukamaks muutunud. Samuti rõhutasid paljud alaealistest õiguserikkujatega töötavad spetsialistid, et alaealiste komisjonide mõjutusvahendid ei kandnud karistuslikku iseloomu, vaid olid suunatud eesmärgile tuua alaealisi õiguserikkujaid tagasi õiguskuulekale teele. Sellest lähtuvalt jõudis autor järeldusele, et alaealiste komisjonide kaotamine on mõjutanud negatiivselt alaealiste hälbivuse vastast võitlust.

Vaatamata tõsiasjale, et meil on olemas meetmete süsteem, mis on kutsutud tegelema alaealiste õigusrikkumiste ennetamise ja kuritegelikule teele sattumise põhjuste väljaselgitamisega, ei pööra asjaomased institutsioonid käesoleva töö autori hinnangul neile eesmärkidele siiski

piisavalt tähelepanu. Erilist tähelepanu vajaks seejuures sotsialiseerimisagentide tegevuse hindamine ning nendevahelise koostöö edendamise võimaluste otsimine.

Lasteombudsmani institutsioon lähtub küll ÜRO Lapse õiguste konventsioonist, kuid selle efektiivsus Eestis on suhteliselt madalal tasemel alaealiste õigusrikkujate parandamisel. Selleks, et noored õigusrikkujad saaksid ise oma probleemidest rääkida, peab andma rohkem teavet lasteombudsmani institutsioonist ning rõhutama, et nimetatud teenus omab vaid abistavat mitte karistavat iseloomu. Paraku ei ole Eestis piisavalt ka sotsiaalprogramme, kuhu alaealine õiguserikkuja suunata. Praegune tendents näitab, et aina rohkem inimesi kasutab kas psühholoogide või sotsiaaltöötajate abi oma probleemide lahendamiseks. Kindlasti tuleks tõhustada omavahelist koostööd prokuratuuril ja politseil, korraldades regulaarseid ja ajaliselt määratletud võrgustikukoosolekuid ja koolitusi. Oleks mõistlikum rohkem jõudusid suunata laste õigusrikkumiste põhjuste väljaselgitamisele. Mõjutamine oleks magistritöö autori hinnangul efektiivsem, kui oleks ühtne süsteem alaealiste õigusrikkujatega tegelemiseks. Lähtudes rahvusvahelistest suunistest ja Euroopa Nõukogu soovistest peaks Eestis:

- looma rohkem sotsiaalprogramme alaealiste kuritegevusega võitlemisel, et ära hoida noorte kuritegevust;
- looma ühise süsteemi, mis on suunatud prioriteetsele ümbersuunamisele ning mittekaristatavatele ja ennetuslikele lähenemisviisidele ehk nn koolitusmeetmetele;
- tõstma alaealiste teadlikkust olemasolevatest korrektsiooni võimalustest ning motiveerima neid omal algatusel pöörduda sinna abi või nõu saamiseks.

Paljudes Euroopa riikides (ja mitte ainult Euroopas) on loodud erinevad meetmed ja institutsioonid alaealiste ümberkasvatamisele. Nt Venemaa Föderatsioonis, Prantsusmaal, Saksamaal rakendatakse karistamise asemel haridus-, ümbersuunamis-, rehabilitatiivmeetmeid. Kriminaalkaristusi saab kohaldada ainult juhul, kui alaealise isiksuseomadused ja teatud asjaolud ei võimalda tema suhtes haridusmeetmeid kohaldada. Lisaks sellele on alaealiste kaitseks loodud spetsiaalne kohtusüsteem, kus jälgitakse alaealiste õigusrikkujate parandamist ja rehabiliteerimist ning laste kuritegevuse ennetamist, perekonna sotsiaalset kaitset ja alaealiste õigusi. Saksamaal tegeleb suurema hulga alaealiste õigusrikkujatega sotsiaalhoolekanne ja väärrib rõhutamist, et Saksamaal on erinevaid kasvatuslikke meetmeid rohkem kui Eestis. Lisaks on seal loodud alaealiste noortekohtus. Nii Saksamaal kui ka Venemaal iseloomustab alaealiste õigusemõistmist süsteem, mis on suunatud prioriteetsele ümbersuunamisele ning mittekaristatavatele ja ennetuslikele lähenemisviisidele ehk nn koolitusmeetmetele. Ka Rootsi

lapsesõbralik õigusemõistmise süsteem on suunatud alaealiste kuritegevuse ennetamisele ja profülaktikale. Paljudes riikides alaealiste õigusrikkujate poliitika on suunatud sellele, et lapsed tunneksid end turvaliselt ja mugavalt. Kui lapsed tunnevad, et teatud spetsialistid suhtuvad nendesse sõbralikult, avameelselt ja õiglaselt, siis ka laps vastab suure tõenäosusega positiivse ja eakohase käitumisviisiga.

Meie riigis järgitakse rahvusvahelisest õigusest tulenevaid nõudeid ja põhimõtteid praktikas, kuid kahjuks meie õigussüsteemis esineb siiski ka mitmeid puudusi lapsesõbraliku õigusemõistmise järgimisel. Nagu eelnevalt mainitud, puudub Eestis spetsiaalne alaealiste õigusemõistmise kohus. Ka magistritöö autor on seisukohal, et ennetuslikele koolitusmeetmele pööratakse ebapiisavalt tähelepanu. Samas võimaldaksid need meetmed paremini välja selgitada alaealiste kuritegevuse põhjuseid. Analüüsi käigus selgus, et selleks, et tõhusamalt rakendada lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtteid, on vaja laps ära kuulata ning arvestada tema arvamusega. Samuti on suur puudus spetsialistidest, kes võtaks arvesse mitte ainult alaealise arengut, aga ka selgitaks lapsele tema õigusi ja kohutusi juriidilises kontekstis. Seega toob autor olulisena välja vajaduse Eestis ka edaspidi tegeleda spetsialistide (psühholoogid, politseiametnikud, prokurörid ja kohtunikud) koolitamisega. Õigusorganid peavad aktiivset järjepidevat võitlust alaealiste õigusrikkumistega, kuid nemad üksinda ei ole võimelised märkimisväärselt alandama õigusrikkumiste levimise mastaape ühiskonnas. Selleks on vaja viia läbi kompleksseid majanduslikke ja sotsiaal-poliitilisi üritusi, mis on suunatud majandussüsteemi tugevdamisele, kodanike materiaalse heaolu, teadlikkuse, informeerituse ja kultuuri tõstmisele, luua kord ja stabiilsus ühiskonna suhetes. Alaealised peavad olema informeeritud õigusnõudmistest, mida riik neile esitab; mõnede õigusrikkumiste kõrvaldamiseks on tähtis kasutada meditsiinilis-bioloogilisi meetmeid alkoholismi ja narkomaania vastu. On vaja tõsta õigusorganite endi tegevuse resultatiivsust, parandada nende materiaal-tehnilist varustust. Karistus toimepandud õigusvastase tegevuse eest peab olema õiglane, s.t toimepandu raskus ja õigusrikkuja süü aste peavad olema vastavuses.

Magistritöö autor on vastanud püstitatud uurimisküsimustele ning on seisukohal, et alaealiste tõhusama erikohtlemise süsteemi loomisel oleks vaja luua riiklikul tasandil ennetuslik süsteem alaealiste õigusrikkumiste kõrvaldamiseks, mis reguleeriks alaealiste õigusi ja vabadusi erinevates eluvaldkondades, alaealiste vastutust toimepandud õigusrikkumiste eest ja nende huvide õiguslikku kaitset.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПРАВЛЕНИЙ В ОТКЛОНЕНИИ ПОВЕДЕНИЯ МАЛОЛЕТНИХ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ В СЕГОДНЯШНЕЙ ЭСТОНИИ

АННОТАЦИЯ

Правонарушения, будучи серьёзной социальной проблемой, затрагивают самые различные сферы общественной жизни, которые обусловлены многообразными процессами. Они отличаются высоким динамизмом не только в границах определенного государства, но и в пределах отдельных регионов. Тому причиной могут быть как региональные (социальные), так и индивидуальные причины, так как поведение человека зависит, как от социальных, так и от биологических факторов. По оценке пишущего приоритет должен быть за социальными факторами, так как личность формируется и действует в определенной социальной среде и ее поступки зависят не столько от физиологических особенностей и состояния организма, сколько от межличностных отношений различного уровня и общности.

Цель магистерской работы заключалась в том, чтобы найти ответ на вопрос о том, позволяют ли нынешние меры в Эстонии выполнять требования, установленные в соответствующих документах, для предотвращения преступлений несовершеннолетних и вернуть их на законопослушный путь. Под рассматриваемыми документами подразумевались международные и национальные директивы, руководящие указания, в которых прописаны приоритеты развития страны и общества в определении области правового образования несовершеннолетних и ресоциализации несовершеннолетних правонарушителей. Автор магистерской работы признает, что те институты и меры, которые рассматриваются в работе – социальные работники, детский омбудсмен, закрытое детское учреждение, примирительная услуга, многомерная семейная терапия (MDFT) – выполняют частично цели, установленные в международных рекомендациях и руководящих принципах в борьбе с правонарушениями у детей.

Институция детского омбудсмана довольно молода, и создана для обеспечения надзора за правами детей и их развитию. До сих пор знания несовершеннолетних о существовании института детского омбудсмана являются низкими. Многие несовершеннолетние даже не знают, что такое учреждение существует в нашей стране, не говоря уже о возможности обратиться к омбудсмену в ситуации, когда их права

нарушены. Как правило именно родители обращаются к омбудсмену для защиты прав ребенка. Таким образом, автор не считает, что меры института детского омбудсмена способны предотвратить правонарушения несовершеннолетних и вернуть их на законопослушный путь.

Роль социального работника имеет большое значение в процессе предотвращения, поскольку социальный работник является специалистом с высшим образованием, который занимается оказанием помощи индивидуальным лицам, семьям и группам, а также соответствует потребностям общества. Кроме того, обязанность социального работника гарантировать права и благополучие каждого ребенка, в том числе ребенка, совершившего преступления. Информация о любом нарушении, которое совершено несовершеннолетним, передается социальным работникам местного самоуправления, а социальный работник может передать ребенка на социальную реабилитацию, закрытое детское учреждение или примирение.

В Эстонии терапия MDFT, используемая с 2015 года, считается одним из наиболее эффективных средств влияния на несовершеннолетних правонарушителей. MDFT предназначена не только для детей, но и для родителей, семьи и других родственников, кто находится рядом с ребенком. Терапевт MDFT работает одновременно с четырьмя взаимозависимыми сторонами: ребенок, взрослый, семьями и партнерами за пределами семьи. С учетом результатов исследований программа MDFT в течение этого короткого периода добилась наиболее значительных улучшений, связанных с школьной жизнью, семейными отношениями, управлением эмоциями и свободным отдыхом. К сожалению, следует признать, что по мнению многих специалистов, лечение MDFT не даёт соответствующего результата, поскольку это добровольное семейное консультирование, имеющее слишком жесткие правила для участия в терапии, и эффективность этой терапии зависит от индивидуальных характеристик терапевта.

Комиссии по делам несовершеннолетних были отменены в Эстонии в 2018 году. В связи с этим, государство и местные органы власти должны найти другие институты (возможность исправления/ коррекции), которые приведут к более эффективному предотвращению преступлений несовершеннолетних. Однако возникают различные проблемы: отсутствие специализированных специалистов, чувство безнаказанности и принципы применения влияний стали более сложными. Многие специалисты, работающие с несовершеннолетними правонарушителями, также подчеркнули, что

средства влияния комиссий по делам несовершеннолетних не имели наказательного характера. В связи с этим автор пришел к выводу, что ликвидация комиссий по делам несовершеннолетних, негативно повлияла на борьбу с несовершеннолетними.

К сожалению, в Эстонии недостаточно и социальных программ для несовершеннолетнего правонарушителя. Нынешняя тенденция показывает, что все больше людей используют помощь психологов или социальных работников для решения своих проблем. Безусловно, необходимо активизировать сотрудничество между прокуратурой и полицией, организовывая регулярные обучения. Было бы более разумно, если бы больше сил было направлено на то, чтобы объяснить причины, которые привели ребенка к преступлению. По мнению автора магистерской работы, влияние будет более эффективным, если бы существовала единая система борьбы с правонарушителями несовершеннолетних. В соответствии с международными руководящими принципами и рекомендациями Совета Европы следует в Эстонии:

- разработать больше социальных программ для борьбы с преступностью несовершеннолетних, чтобы предотвратить преступления среди молодежи;
- создание общей системы, направленной на первоочередное перераспределение и ненаказуемые и превентивные подходы, т.е. меры подготовки;
- повысить осведомленность несовершеннолетних о существующих возможностях исправлений/коррекций и мотивировать их по собственной инициативе обратиться в несовершеннолетних для получения помощи или консультаций.

Во многих странах Европы (и не только в Европе) были созданы различные меры и институты для перевоспитания несовершеннолетних. Например, в Российской Федерации, Франции, Германии вместо наказания осуществляет образовательную реабилитацию. Уголовные наказания могут применяться только в том случае, если характеристика личности несовершеннолетнего и определенные обстоятельства не позволяют ему применять образовательные меры. Кроме того, для защиты несовершеннолетних создана специальная система правосудия, которая следит за улучшением и реабилитацией несовершеннолетних правонарушителей, предотвращением преступности детей, социальной защитой семьи и правами несовершеннолетних. В Германии большее число правонарушителей несовершеннолетних занимается социальным обеспечением и заслуживает того, чтобы подчеркнуть, что в Германии разные учебные меры имеются больше, чем в Эстонии.

Кроме того, в Германии был создан суд по делам несовершеннолетних. Как в Германии, так и в России система правосудия по делам несовершеннолетних характеризуется, как направление на приоритетное перераспределение, ненаказуемые и предотвращающие подходы, т.е. меры подготовки. Шведская система правосудия по малолетним направлена на предупреждение и профилактику преступности несовершеннолетних. Во многих странах политика несовершеннолетних правонарушителей направлена на то, чтобы дети чувствовали себя безопасно и удобно. Если дети чувствуют, что специалисты относятся к ним дружелюбно, открыто и справедливо, то ребенок, скорее всего, будет отвечать должным образом.

Наша страна выполняет требования и принципы международного права в практике, но, к сожалению, в нашей судебной системе существует много недостатков в соблюдении детского правосудия. Было уже упомянуто, что в Эстонии нет отдельного судопроизводства по делам несовершеннолетних. По мнению автора работы, недостаточно внимания уделяется предупреждающим мерам подготовки, которые могли бы выявить причины преступности среди несовершеннолетних. В ходе анализа было очевидно, что для более эффективного осуществления принципов детского правосудия необходимо слушать ребенка и учитывать его мнение. Кроме того, существует большой недостаток специалистов, которые бы учитывали не только развитие несовершеннолетнего, но и объяснили бы ребенку его права и интересы в юридическом контексте. Поэтому считаю важным, что в Эстонии необходимо продолжать заниматься обучением специалистов (психологов, полицейских, прокуроров и судей).

По мнению автора магистерской работы, необходимо создать на национальном уровне предупреждающую систему для устранения преступлений несовершеннолетних, регулируемую социальными отношениями, касающимися прав и свободы несовершеннолетних в различных сферах жизни, ответственность несовершеннолетних за совершенные преступления и защиту их интересов.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. 7.11.2018 jaoskondade noorsoo- ja piirkonnapolitseinike esindajatele/edasikoolitajatele korraldatud alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhise koolituse materjalid (Ametialaseks kasutamiseks).
2. Abi vajavate ja hädaolus olevate laste kohtlemise juhend. – <https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/IMCE/Abivajavast%20lapsest%20teatamine%20ja%20andmekaitse%20-%20juhend.pdf> (10.04.2020).
3. Aries, P. Geschichte der Kindheit. München, Wien: Springer-Verlag. 1976.
4. Aru, A. Lapsesõbralik õigusemõistmine. Ajakiri Märka last 22.11.2017 - <https://ajakiri.lastekaitseliit.ee/2017/11/22/lapsesobralik-oigusemoistmine/> (17.04.2020).
5. Arumäe, U. Juhtimine ja õigus I. osa. Sissejuhatus õigusesse. Tallinn 2012.
6. Auväart, L. Kriminaalkaristuse teadvustamisest õiguslikus resotsialiseerimises. – S. Kaugia (koost). Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas. Artiklite kogumik. Tallinn: Avatar Holding OÜ 2009.
7. Berns, R. Child, Family, School, Community. Socialization and Support. Sixth Edition. Belmont: Thomson Learning. 2004.
8. Clinard, M.B. Sociology of Deviant Behavior. Fourth Edition. Holt, Rinehart and Winston, inc., 1974.
9. Communication from the Commission to the European Parliament, The council, The European economic and social committee and The Committee of the regions. European Commission. Brussels, 15.9.2015. – <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0429> (01.04.2020).
10. Communication from the commission to the council on European policies concerning youth. Addressing the concerns of young people in Europe – implementing the European Youth Pact and promoting active citizenship. 30.05.2005. – <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0206:FIN:EN:PDF> (15.04.2020).
11. Council of Europe. Committee of ministers. Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice. –

- https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df0b3
(15.04.2020).
12. Council of Europe. Committee of ministers. Recommendation Rec(2003)21 of the Committee of Ministers to member states concerning partnership in crime prevention. – https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df077
(15.04.2020).
13. Dupper, R. Children&Schools Advance Access. – The development of a national school social work practice model 2003.
14. Dünkel, F. Juvenile justice and human rights: European perspectives. In H. Kury, S. Redo, & E. Shea (Eds.), Women and children as victims and offenders: Background, prevention, reintegration: Suggestions for succeeding generations - Springer International Publishing 2016, Vol.2, p. 682.
15. Dünkel, F. Juvenile Justice Systems on Europe. 2nd edition, Godesberg: Forum Verlag. 2011.
16. Dünkel, F. Kriminoloogijos studijos. – Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and „new punitiveness“. 2014/1.
17. Eesti lasteombudsmani kodulehekül. – <https://www.oiguskantsler.ee/et/laste-ja-noorte-%C3%B5igused/> (01.12.2019).
18. Euroopa Komisjoni Valge Raamat. Uus hoog euroopa noortele. COM (2001) 681, lõplik. – [file:///C:/Users/49207242227/Downloads/HarMin Euroopa noortepoliitika valge raamat vaatamine%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/49207242227/Downloads/HarMin%20Euroopa%20noortepoliitika%20valge%20raamat%20vaatamine%20(1).pdf) (15.04.2020)
19. Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal “Alaealiste kuritegevuse ennetamine, alaealiste kuritegevuse käsitlemise viisid ja alaealisi käsitleva õigussüsteemi roll Euroopa Liidus“ (2006/C 110/13). – https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006IE0414:ET:HTML#ntr1-C_2006110ET.01007501-E0001 (12.04.2020).
20. Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal “Euroopa Komisjoni teatis nõukogule Euroopa noorsoopoliitika küsimuses: Euroopa noorte probleemide lahendamine — Euroopa noortepakti rakendamine ja aktiivse kodanikutunde kujundamine” KOM(2005) 206 lõplik (2006/C 28/07) . – http://publications.europa.eu/resource/cellar/59dc4d29-5bd8-4b22-a063-c3a87234c693.0007.03/DOC_1 (15.04.2020)

21. Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. – http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf (20.12.2019).
22. European Social Agenda. European Council – Nice 7-10 December 2000. – https://www.europarl.europa.eu/summits/nice2_en.htm (15.04.2020).
23. Gifford, R., Nilsson, A. Personal and social factors that influence pro-environmental concern and behavior. – https://www.researchgate.net/publication/262266669_Personal_and_social_factors_that_influence_pro-environmental_concern_and_behaviour_A_review (21.12.2019).
24. Gornischeff, K. Saia, K. Toros, E. Ülviste. Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete rakendamine Eesti õigussüsteemis ja alaealiste õigusrikkujate juhtumite kohtulahendite näitel nr 9/2018. – <http://publications.tlu.ee/index.php/actapoliticaestica/article/view/600/pdf> (11.04.2020)
25. Hess, B.B., Markson, E.W., Stein, P.J. Sotsioloogia. Tallinn 2000.
26. Hinton, W.J., Sims, P.L., Adams, M.A., West, C. Juvenile Justice : A System Divided. – Criminal Justice Policy Review, 18. 2007.
27. Huline-Dickens, S. A clinician's brief guide to children's mental health law. – Royal College of Psychiatrists, 2016.
28. International Centre for Prison Studies. Young adults and criminal justice: International norms and practices. King's College London. 2010. – <https://www.t2a.org.uk/wp-content/uploads/2016/02/T2A-International-Norms-and-Practices.pdf> (20.03.2020).
29. Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna võrgukodu. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/perevagivalla-vorgustik/sotsiaaltootaja> (14.01.2020).
30. Kalle, T. Alaealiste komisjonid õiguspoliitikat teostava institutsioonina. – S. Kaugia (koost). Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik. *Sine loco*: Avatar Holding OÜ 2008.
31. Kaugia, S. Alaealine õigusliku vastutuse subjektina. – S. Kaugia (koost). Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia. Õppematerjale III. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003.
32. Kaugia, S. Kasvumiljöö mõju kurjategijate taastootmisele. – J. Sootak (koost). Eesti kriminaalõiguse arenguteedest. Artiklite kogumik. Tartu: Juristide Täienduskeskus 1997.
33. Kaugia, S. Õigusteadvus: olemus, kujunemine, toimimine. – Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik S.Kaugia (koost). Tartu: Avatar, 2006.

34. Kaugia, S. Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011.
35. Kaugia, S., Maldonado, C., Neipert, D. Eesti ja USA üldhariduskoolide õpilaste õigusteadmiste võrdlus. – Juridica nr 6, 2002.
36. Kiris, A. jt. Õigusõpetus. Tallinn: Külim 2007.
37. Kraas, K. Sotsiaaltöö 3. – Mitmedimensiooniline pereteraapia õigusrikkumisi toime pannud lastele ja noortele, 2016.
38. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 heakskiitmine. 09. juuni 2010. – RT III 2010, 26, 51.
39. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf (16.11.2019).
40. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_2030.pdf (05.01.2020).
41. Kronberga, I. Life without Crime as a Fundamental Right of the Child. Juridica International: 2017, vol 25, lk 77. - <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jurdint25&div=11&id=&page=> (17.04.2020).
42. Krull, E. Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2000.
43. Kuriteoennetus kohalikul tasandil Eestis. Lõpparuanne 2016. – https://www.entk.ee/riskilapsedjanoored/wp-content/uploads/2013/06/kuriteoennetus_kohalikul_tasandil_lopparuanne.pdf (20.02.2020).
44. Lapse ja perekonna hindamise juhend, 2009. – https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/lapse_ja_perekonna_hindamine_2009.pdf (20.01.2020).
45. Laste ja perede arengukava 2012-2020. Sotsiaalministeerium 2011. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf (16.11.2019).
46. Lasteombudsman. Tutvustav voldik. – https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Sotsiaalteenused/Abiks_spetsialistile/lasteombudsmani_tutvustav_voldik_2015.pdf (01.12.2019).

47. Laulasmaa deklaratsioon kuritegevusevastase võitluse prioriteetidest. –
<http://www.just.ee/et/eesmargid-tegevused/kriminaalpoliitika/kuritegevusvastased-prioriteetid> (01.01.2020).
48. Laulasmaa deklaratsioon. Justiitsministeeriumi kodulehekül. –
<https://www.just.ee/et/eesmargid-tegevused/kriminaalpoliitika/kuritegevusvastased-prioriteetid> (16.11.2019).
49. Liddle, H.A. Adapting and implementing an evidence-based treatment with justice-involved adolescents: the example of multidimensional family therapy. – Family Process, 53(3), 2014.
50. Liefwaard, T. Child-friendly justice: protection and participation of children in the justice system. Temple Law Review vol 88. 2016.
51. Lima Declaration on Restorative Juvenile Justice. –
https://www.tdh.ch/sites/default/files/declaration-de-lima-sur-la-justice-juvenile-restauratrice_en.pdf (12.04.2020).
52. Little, W. Introduction to Sociology – 1st Canadian Edition. Rice University 2013.
53. Lukas, T. Väärtused ja väärtuskasvatus. Valikud ja võimalused 21. Sajandi Eesti ja Soome koolis. – Kool hoiab ühiskonda koos. Kogumik M. Sutrop, P. Valk, K. Velbaum (koost). Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus 2009.
54. Markina, A., Šahverdov-Žarkovski, B. Eesti alaealiste hälbiv käitumine. Tallinn: Tartu Ülikooli Õigusinstituut/ Justiitsministeerium 2007. –
http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/eesti_alaealiste_halbiv_kaitumine.pdf (20.12.2019).
55. Markina, A., Žarkovski, B. Laste hälbiv käitumine Eestis 2014. Tallinn: 2014.
56. Markina, A., Žarkovski, B. Laste hälbiv käitumine Eestis. Kriminaalpoliitika uuringud, 19. –
http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/laste_kaitumise_uuring_2014.pdf (19.12.2019).
57. Mathys, C. Children and Youth Services Review. Effective components of interventions in juvenile justice facilities. – How to take care of delinquent youths? 2017.
58. Mattox, J.M. Saint Augustine and the Theory of Just War. The Tower Building. Continuum 2006.
59. Mental Health in Europe Annual Report 2009-2010. –
<http://www.hse.ie/eng/services/Publications/Mentalhealth/camhs2010.pdf> (01.01.2020).

60. Multi-Dimensional Family Therapy (MDFT) . – www.mdft.org/ (10.04.2020).
61. Muncie, J. The ‘Punitive Turn’ in Juvenile Justice: Cultures of Control and Rights Compliance in Western Europe and in the USA. Youth Justice 2008.
62. Muukkonen, T., Tulensalo, H. Kohtaavaa lastensuojelua. Lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilannearvion käsikirja. – Helsingin kaupungin sosiaalivirasto. Selvityksiä: 1. 2004.
63. Narits, R. Õiguse entsüklopeedia. Tallinn: Juura 2007.
64. Nikonov, E. Abi võimalused. Õigusrikkumise toime pannud lapse abistamine. – https://www.tai.ee/images/ST4_2016_Nikonov.pdf (16.01.2020).
65. Nikonov, E. Sotsiaaltöö 4. – Õigusrikkumise toime pannud lapse abistamine. 2016.
66. Nikonov, E., Välba, E., Lauri, K. Sotsiaaltöö 2. – Uued võimalused mitmekülge abivajadusega lastele. 2018.
67. Nikonov, E., Välba, E., Lauri, K. Sotsiaaltöö korraldus. Uued võimalused mitmekülge abivajadusega lastele. – https://www.tai.ee/images/ST2_2018_Nikonov_V%C3%A4lba_Lauri.pdf (15.01.2020).
68. Noorsoopolitseiniku ametijuhend. – <https://otsing.smit.ee/opendata/ppa/files/ametijuhendid//408645dac0db85480d97a3617ae89806d059ebf77c404f51ce604ae602b0c2a6.PDF> (15.04.2020).
69. Noorte õigusliku kasvatuse kanalid ja efektiivsus. (Kriminoloogilisi aspekte). I kd. Tartu 1977.
70. Pikamäe, P., Kivi, L. Karistusõiguse põhiprobleeme. Õppematerjale kohtunikele 2003. Tartu: Sihtasutus Eesti Õiguskeskus, 2004.
71. Politsei- ja piirivalveametist saadud statistika päring. Info ametialaseks kasutamiseks.
72. Prokuratuuri aastaraamat 2018. – <https://www.prokuratuur.ee/et/alaealiste-oigusrikkujate-erikohtlemine> (16.01.2020).
73. Pruin, I. Alternatives to custody for young offenders. National report on juvenile justice trends. – http://www.oijj.org/sites/default/files/baaf_germany1.pdf (21.03.2020).
74. Pruin, I., Dunkel, F. Better in Europe? European responses to young adult offending. Universitat Greifswald: Transition to Adulthood, 2015.
75. Rannala, I-E., Tiko, A., Rohtla, A. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. Tallinn: Justiitsministeerium 2006. – <http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kaitumi>

- [sraskustega noored ja neile maaratud mojutusvahendite kohandamine alaealiste ko misjonides. ie. rannala a.tiko a. rohtla. 2006.pdf](#) (16.01.2020).
76. Rap, S., Weijers, I. The effective youth court: Juvenile justice procedures in Europe - Eleven International Publishing, 2014.
77. Raska, E. Kriminoloogia. Sissejuhatus ainesse. Tallinn: Juura 2002.
78. Raukas, M. (uuringu koordinaator). Retsidiivsus. Uuring korduvalt kriminaalkorras vabadusekaotusega karistatud noormeestest, vanuses 16-24, retsidiivsuse mõjuteguritest Eestis. *Sine loco*: Kuriteoennetuse Sihtasutus ja Mauritiuse Instituut 2007.
79. Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. – [https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropeljrec08\(1\).pdf](https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropeljrec08(1).pdf) (15.04.2020).
80. Resolution of the Council and of the representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, of 14 December 2000 on the social inclusion of young people. – <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A42000X1228> (15.04.2020).
81. Resolution of the Council and of the representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council of 27 June 2002 regarding the framework of European cooperation in the youth field. – [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1587453631947&uri=CELEX:32002G0713\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1587453631947&uri=CELEX:32002G0713(01)) (15.04.2020).
82. Roer-Strier, D. Rosenthal, M. K. Socialization in Changing Cultural Contexts: A Search for Images of the Adaptive Adult. – Social Work, Vol 46, Issue 3, 2001.
83. Räsä, J. Sotsiaalsühholoogiliselt noorsoo kuritegevusest. Lisamaterjal õppefilmi „Tegi pätti – 2“ juurde. Tartu: Bookmill 2004.
84. Saar, J., jt. Kuritegevus Eestis 1991-2001. Crime in Estonia 1991-2001. TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut. EV Justiitsministeerium. Tallinn 2002.
85. Saia, K. jt. Juvenile offender rehabilitation in Estonia: interprofessional collaboration in written assessments and specialists perceptions. – European Journal of Social Work, 22(1), 2019. doi: 10.1080/13691457.2017.1357022.
86. Schiraldi, V. In Germany, it's hard to find a young adult in prison Criminal Justice Journalists 10.04.2018. – <https://thecrimereport.org/2018/04/10/in-germany-its-hard-to-find-a-youngadult-in-prison/> (25.03.2020).
87. Schiraldi, V., Western, B., Bradner, K. Community-based responses to justice-involved young adults (New Thinking in Community Corrections Bulletin). Laurel, MD: U.S.

- Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice. 2015. – <https://purl.fdlp.gov/GPO/gpo83079>
88. Seletuskiri Riigikogu otsuse „Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030“ eelnõu juurde. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kripopa_2030_seletuskiri_22.07.docx (27.02.2020).
89. Sepp, H. Kohtupraktika: alaealiste karistamine. – Juridica, 2008, nr 8.
90. Sootak, J. (koost.), Pikamäe, P (koost.). Karistusseadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2009. Kommentaar 3.
91. Sootak, J. Alaealiste kriminaalvastutus – õigusdogmaatika ja seadusandluse eripära. – Eesti Jurist 1994/1.
92. Sootak, J. Karistuse kasutusjuhend. Postimees 04.02.2020. – <https://leht.postimees.ee/6888523/jaan-sootak-karistuse-kasutusjuhend> (20.02.2020).
93. Sootak, J. Kriminaalpoliitika. *Sine loco*: Juura 1997.
94. Sootak, J. Sanktsiooniõigus. Tallinn: Juura 2007.
95. Sotsiaalala töötaja eetikakoodeks. – https://www.eswa.ee/wp-content/uploads/2016/11/Eetikakoodeks_Avaldatud-ST.pdf (20.01.2020).
96. Sotsiaalministeeriumi kodulehekülj. – <https://www.sm.ee/et/abivajavlaps> (15.01.2020).
97. Strömpl, J (projekti juht). Projekt-uurimuse „Alaealiste kriminaalset karjääri mõjutavad sotsiaalsed faktorid“ aruanne: kuritegusid toime pannud isikute resotsialiseerimise süsteemi kujundamine. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, 1999.
98. Zimring, F.E., Langer, M., Tanenhaus, D.S. Juvenile justice in global perspective. New York University Press 2015.
99. Talts, L. Eesti ja põhjamaade laste väärtushinnangud. Tallinn: 1994.
100. Tamm, K., Salla, K.A. Kriminaalpoliitika analüüs. – Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/tamm_k_salla_k-a_2016_laste_toime_pandud_suutegudele_reageerimise_analuus.pdf (10.04.2020).
101. Tervise Arengu Instituut. Uuringu raport. – Uimastite tarvitamine koolinoorte seas: 15-16-aastaste õpilaste legaalse ja illegaalse narkootikumide kasutamine Eestis. – https://intra.tai.ee//images/prints/documents/147211011552_ESPAD%20raport_2016.pdf (10.04.2020).

102. The Joint Employment Report 1997 & the 1998 Employment Guidelines. – <http://aei.pitt.edu/37602/1/A3563.pdf> (12.04.2020).
103. Traat, U., Markina, A. Üldkriminoloogia II. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2005, lk 55.
104. Tuckness, A. The Coherence of a Mind: John Locke and the Law of Nature. – Journal of the History of Philosophy. 1999, 37.
105. Tuulik, M. Kasvamine, kasvatus ja väärtustamine. – Haridus, 8, 1991.
106. Tõnisson, U., Salumaa, M., Klaassen, A. Probleemse käitumise ennetamise ja juhendamise hea tava käsiraamat. – https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Erihoolekanne/hea_tava_kasiraamat.pdf (11.11.2019).
107. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency: The Riyadh guidelines (A/RES/45/112) . – <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh-guidelines-ares45112> (12.04.2020).
108. United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules) 45/110 of 14 December 1990. – <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/TokyoRules.aspx> (12.04.2020).
109. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice "The Beijing Rules". 29.11.1985. – <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf> (12.04.2020).
110. Vapper, T. Mida teha alaealiste õigusrikkujatega. Õpetajate leht 21.09.2018. – <https://opleht.ee/2018/09/mida-teha-alaealiste-oigusrikkujatega/> (15.04.2020).
111. Wong, S.K. The effects on single-mother and single-father families on youth Crime: Examining five gender-related hypotheses. . – International Journal of Law, Crime and Justice, 50, 2017.
112. Õiguskantsleri kodulehekülg. – <https://www.oiguskantsler.ee/et/laste-ja-noorte-%C3%B5igused> (01.12.2019).
113. Õigusvastase teo toimepannud ja abi vajavate laste kohtlemise juhend. Kinnitatud politseipeadirektori 18. märts 2008 käskkirjaga nr 92.
114. ÜRO lapse õiguste konventsiooni täiendav aruanne. Eesti Valitsusväliste organisatsioonide täiendused, kommentaarid ja ettepanekud. Tallinn, 2015, lk 34.
115. Абызов Р.М. Типология личностных деформаций несовершеннолетних преступников: Монография. - Барнаул: БЮИ МВД России 2002.
116. Бибик, О.Н. Введение в ювенальное уголовное право в Германии. Омск, 2009.

117. Борисова, Н.Е. Право и жизнь № 17. – Ювенальное право: некоторые проблемы формирования в условиях Российской Федерации. 2008.
118. Ведерникова, О. Ювенальная юстиция: исторический опыт и перспективы. Российская юстиция 2000.
119. Воронова, Е.Л. Становление правосудия по делам несовершеннолетних — опыт Ростовской Области. Российская юстиция 2005.
120. Ельцин, Б. Указ президента Российской Федерации об утверждении Основных направлений государственной социальной политики по улучшению положения детей в Российской Федерации до 2000 года. – <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102039092&backlink=1&&nd=102037355> (21.03.2020).
121. Ермаков, В. Юстиция обязана защищать права и законные интересы несовершеннолетних. Российская юстиция 2000.
122. Жуков, И. Концепция ювенального права современной России. Квант Медиа: 2015, с 27.
123. Любинский, П.И. Суды для несовершеннолетних в Америке как воспитательные и социальные центры. 1911.
124. Мелешко, Н.П. СПб.: Изд-во Р. Асланова „Юридический центр Пресс“, 2006.
125. Мелешко, Н.П. Ювенальная юстиция в Российской Федерации: криминологические проблемы развития. СПб.: Изд-во Р. Асланова „Юридический центр Пресс“, 2006.
126. Мельникова, Э.Б. Правосудие по делам несовершеннолетних. История и современность, 1990.
127. Мельникова, Э.Б., Ветрова, Г.Н. Проект закона «О ювенальной юстиции в Российской Федерации». - Правозащитник № 2. 1996.
128. Муртазалиева, М. Социально-педагогическая профилактика правонарушений несовершеннолетних детей. 2005.
129. Муртазалиева, М. Профилактические функции воспитания в предупреждении девиантного поведения. В сб. Современная наука: проблемы и перспективы. Выпуск 4 М. 2004.
130. Муртазалиева, М. Социально — педагогические технологии. Учебное пособие Юпитер. Махачкала, 2004.
131. Платонов К. Структура развития личности. Москва, 1986.

132. Ткачев В. Н. В Ростовской области создается региональная модель ювенальной юстиции. Российская юстиция 2002.
133. Чурекова, Т., Пуранен, В. – Социализация детей дошкольного возраста как социально-педагогическая проблема. Гуманитарные и общественные науки, 2017.
134. Юричка, Ю. Предупредить правонарушения несовершеннолетних. Народное образование, № 6, 2000.
135. Ягофаров, Д.А. Ювенальное право. Основы государства и права. № 1, 2003.

KASUTATUD NORMATIIVAKTID

136. Jugendgerichtsgesetz (Alaealiste õigusemõistmise seadus). - <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html> (21.03.2020).
137. Karistusseadustik. – RT I, 28.02.2020,5.
138. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 20.12.2019, 8.
139. Lapse õiguste konventsioon. – RT II 1996, 16, 56.
140. Lastekaitse seadus. – RT I, 12.12.2018, 49.
141. Ohvriabi seadus. – RT I, 04.01.2019, 16.
142. Sozialgesetzbuch Kinder- and Jugendhilfe SGB VIII (Laste- ja noorte sotsiaalhoolekande seadus). – <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/sgbviii/1.html> (29.03.2020).
143. Sotsiaalhoolekande seadus. – RT I, 13.03.2019, 155.
144. Tsiviilseadustiku üldosa seadus. – RT I, 06.12.2018,3.
145. Õiguskantsleri seadus. – RT I, 19.12.2019, 14.
146. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 14 февраля 2000 года № 7. – <http://xn--b1azaj.xn--p1ai/2000/postanovlenie-plenuma-vs-rf/N07-ot-14.02.2000.html> (12.03.2020).
147. Федеральный закон «Об основах системы ювенальной юстиции в Российской Федерации». Приложение 3. – <https://www.oprf.ru/ru/about/structure/structurenews/newsitem/13780> (21.03.2020).

KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA

148. Riigikohtu otsus nr 3-1-1-14-06.

149. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-43-06.